

**Východočeské
listy
historické**

39/2018

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
39/2018

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- prof. Ondřej Felcman **předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors**
vedoucí redaktor | Editor-in-Chief
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Tomáš Hradecký **výkonný redaktor | Executive Editor**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław, POL)
- dr. Vlastimil Havlík (Muzeum B. Němcové, Česká Skalice, ČR | B. Němcová Museum, Česká Skalice, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
- dr. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polsko | University of Opole, POL)
- doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- dr. Miroslav Londák (Slovenská akadémia vied, Slovensko | Slovak Academy of Sciences, SVK)
- dr. Jan Mervart (Akademie věd ČR, v.v.i. | Czech Academy of Sciences, CZE)
- doc. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University in Liberec, CZE)
- prof. Hans Renner (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland | University of Groningen, NLD)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Czech Parliament, CZE)

Redakční práce | Redaction

Mgr. Monika Kabešová

Recenzenti 39. svazku | Reviewers of Volume No. 39

prof. PhDr. **Petr Čornej**, DrSc.

doc. PhDr. **Ivana Čornejová**, CSc.

doc. PhDr. **Olga Fejtová**, Ph.D.

doc. PhDr. **Vladimír Hrubý**

PhDr. **Radim Jež**, Ph.D.

prof. PhDr. **Zdeněk Jirásek**, CSc.

PhDr. **Tünde Lengyelová**, CSc.

prof. PhDr. **František Musil**, CSc.

Mgr. **Petr Polehla**, Ph.D.

prof. PhDr. **Eva Semotanová**, DrSc.

PhDr. **Petr Středa**, Ph.D.

doc. PhDr. **Martin Šandera**, Ph.D.

prof. PhDr. **František Šmahel**, DrSc., dr. h. c. mult.

PhDr. **Ondřej Tikovský**, Ph.D.

studie

Wybrane aspekty czesko-polskich kontaktów i współpracy w XVI wieku

MAGDALENA UJMA

Streszczenie | Abstrakt | Abstract

We wspólnej polsko-czeskiej historii XVI wieku można się doszukać wielu przykładów współpracy na różnorodnych obszarach działalności politycznej, wyznaniowej, społecznej i kulturalnej. Okazją do nawiązywania takich relacji było bliskie sąsiedztwo oraz integrujące znaczenie Śląska. Pozostają one, także w przypadku XIX wieku i czasów najnowszych, w centrum zainteresowania czeskich oraz polskich badaczy i nie wydaje się, aby temat ten mógł zostać wkrótce wyczerpany.

Ve společných polsko-českých dějinách šestnáctého století najdete mnoho příkladů spolupráce v různých oblastech politické, náboženské, sociální a kulturní činnosti. Příležitostí k vytvoření takových vztahů byla blízkost a integrující význam Slezska. Tyto vztahy byly i v 19. století a v nejnovejší době v centru zájmu českých a polských historiků a je zjevné, že existuje mnoho dalších témat, která nebyla ještě ve výzkumu reflektována.

In the common Polish-Czech history of the sixteenth century, there are many examples of cooperation in various areas of political, religious, social and cultural activity. The opportunity to create such relationships was a proximity and integrative meaning of Silesia. These relations were therefore in the 19th Century and in recent times in the center of interest of Czech and Polish historians and it is obvious that there are many other topics that have not yet been reflected in the historical research.

Słowa kluczowe | Klíčová slova | Key Words

Czechy, Polska, Rzeczpospolita, elity, pogranicza, współpraca, elekcje, reformacja, kultura, nauka, XVI wiek

Čechy, Polsko, Rzeczpospolita, elita, hranice, spolupráce, volby, reformace, kultura, věda, 16. století

Bohemia, Poland, Rzeczpospolita, elite, border, cooperation, election, reformation, culture, science, 16th Century

Z uwagi na złożoność pojęć elitarności oraz pogranicza, wskazane jest wstępne ich wyjaśnienie.¹ Według Czesława Znamierowskiego, elitą jest wyróżniona grupa wybrana w określony sposób.² Z uwagi na różnorodność wątków źród-

1 Teorie elit scharakteryzował bliżej Antoni MACZAK, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa 1986, s. 151–152.

2 Czesław ZNAMIEROWSKI, *Elita, ustrój, demokracja. Pisma wybrane*, Warszawa 2001, s. 21–26.

dłowych charakteryzujących relacje polsko-czeskie w XVI wieku zdecydowałam się odstąpić od umieszczenia w temacie artykułu terminu „elity”. W definicji pogranicza mieści się natomiast obszar przenikania się różnych kultur,³ co pozwala na wyeksponowanie Śląska jako terenu bliskich kontaktów Polaków i Czechów. W szesnastowiecznej Polsce istniało silne poczucie więzi ze Śląskiem, na którego obszarze kwitła kultura czeska, obok polskiej i niemieckiej. Zazębiały się tutaj polityczne wpływy czeskie, habsburskie i polskie. Kontakty obu nacji wynikały z potrzeby wymiany wiedzy i stosunków handlowych, a niebagatelną rolę odegrały w nich ważne wydarzenia polityczne i wyznaniowe, do których zalicza się między innymi działalność szlacheckiej opozycji antyhabsburskiej w Czechach. Konflikt na tle religijnym i konkurencyjność mającego tradycje husyckie uniwersytetu w Pradze, mogły wprawdzie mieć wpływ na niewielkie zainteresowanie Czechów edukacją w murach krakowskiej Alma Mater,⁴ ale mimo to w literaturze przedmiotu podkreśla się wielostronne związki kulturalne łączące oba narody.

Historiografia omawiająca problematykę polsko-czeską w odniesieniu do epoki nowożytnej jest obecnie tak bogata, że nie sposób przywołać w tym miejscu wszystkich jej przykładów. Kwestia wzajemnych kontaktów i współpracy między Czechami a Polakami w XVI wieku cieszy się dużym zainteresowaniem w równiej mierze historiografii polskiej, jak i historiografii czeskiej. Badaczem od lat interesującym się relacjami polsko-czeskimi – także w okresie polskich bezkrólewí pojagiellońskich – jest Josef Macůrek.⁵ Ze środowiskiem polskich historyków od lat współpracuje Jaroslav Panek, znawca czeskiej i środkowo-europejskiej historii czasów nowożytnych.⁶ Syntezą stanu badań nad dziejami Polski, Śląska oraz stosunkami polsko-czeskimi jest praca Pavla Krafla.⁷ Nie można również pominąć wydanej przed kilku laty monografii Catheriny Pražákovéj poświęconej wizerunkowi państwa polsko-litewskiego oraz Rosji w

3 Mieczysław WIELICZKO, *Jaśliska – miasteczko na pograniczach*, in: *Na pograniczu kultur, języków i tradycji*, edd. M. Mądzik – A. A. Witusik, Lublin 2004, s. 147.

4 Jan PTAŚNIK, *Obrazki z życia żaków krakowskich w XV i XVI wieku*, Kraków 1900, s. 43–44.

5 Josef MACŮREK, *Dozvuky polského bezkráloví z roku 1587, příspěvek k osvětlení snah rodu habsburského o získání koruny polské v letech 1588–94*, Praha 1929; idem, *Dějiny polského národa*, Praha 1948; idem, *Češi a Poláci v minulosti I*, Praha 1964. Równie znane są między innymi opracowania Zdenka Hájka, którego wkład w badania nad dziejami stosunków polsko-czeskich w XIX wieku podsumował kilka lat temu Roman BARON, *Zdeněk Hájek – czeski (morawski) historyk dziejów Polski*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 2013, t. 140, nr 4.

6 Zob. Jaroslav PÁNEK, *Petr Vok z Rožmberka. Život renesančního kavalíra*, Praha 2010; idem, *Český obraz Poláků v předbělohorské době*, in: *Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X–XVII w.)*, edd. W. Iwańczak – R. Gładkiewicz, Wrocław–Warszawa 2004; idem, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak history studies*, Prague 2005; idem, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998; idem, *Wilhelm z Rožmberka: politik pojednania*, Opole 2007; idem, *Czechy a Polska. Na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2014.

7 Pavel KRAFL, *Badania nad dziejami Polski, Śląska i stosunkami czesko-polskimi do końca XVII wieku w Republice czeskiej w latach 1990–2000*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN*, 2007, t. 52.

szlacheckich źródłach czeskich.⁸ Badania nad historią Śląska wręcz skłaniają do kontynuowania wątków związanych z relacjami polsko-czeskimi. Wesela na śląskich dworach książęcych w okresie wczesnego baroku stały się dla Ireny Korbelářové okazją do połączenia tematyki polskiej i czeskiej w jednym, interesującym opracowaniu.⁹ Dzieje rządów królewicza Zygmunta Jagiellończyka w księstwach opawskim i głogowskim znalazły swoje miejsce w badaniach czeskiego historyka Petra Kozáka, dzięki czemu nasza wiedza na ten temat jest obecnie bardziej aktualna, niż ustalenia Władysława Dziegiela i Stanisława Nowogrodzkiego.¹⁰ Kontaktami polskich i czeskich elit zainteresowali się między innymi Josef Macůrek oraz Jaroslav Pánek.¹¹

Prace polskich badaczy poświęcone historycznym relacjom polsko-czeskim są równie liczne, jak dorobek czeskiej historiografii.¹² Stosunki między Polakami a Czechami interesowały w równej mierze historyków zajmujących się dziejami politycznymi, gospodarczymi, czy kulturalnymi, jak i historyków literatury i językoznawców. W tym ostatnim przypadku istotne znaczenie mają badania między innymi Stanisława Rosponda.¹³ Kwestię narodowościową i językową w kontekście stereotypów narodowych omówiła między innymi Teresa Zofia Orłoś.¹⁴ Kolejne etapy wspólnej przeszłości doczekały się również opracowań syntetycznych.¹⁵ Wątek polsko-czeski ma swoją kontynuację także w młodszej literaturze przedmiotu. Problematyce związków polsko-czeskich na niwie kul-

8 Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, in: *Monographia historica XV, České Budějovice 2015*.

9 Irena KORBELÁŘOVÁ, *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže. Svatby na slezských knížecích dvorech raně barokní doby*, Opava 2014.

10 Między innymi Petr KOZÁK, *Związki książąt śląskich z dynastii Piastów, Podiebradów i Przemysłdów z dworami Jagiellonów na przełomie XV i XVI wieku*, in: *Czeska historia Śląska ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego*, ed. W. Mrozowicz, Katowice–Oleśnica 2017; idem, *Princ Zikmund Jagellonský hlodovským a opavským knížetem. Příspěvek k dějinám politické komunikace na přelomu středověku a raného novověku*, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie* 2 (6), s. 215–233; Władysław DZIEGIEL, *Król polski Zygmunt I na Śląsku*, Katowice 1936; Stanisław NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*, Kraków 1937.

11 Josef MACŮREK, *Dozvuky polského bezkráloví z roku 1587, příspěvek k osvětlení snah rodu habsburského o získání koruny polské v letech 1588–94*, Praha 1929; Jaroslav PÁNEK, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998.

12 Zob. *Polacy-Czesi. Czasy-ludzie-wydarzenia*, ed. Z. Jakubowski, Częstochowa 1999; *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X–XVIII wiek*, red. H. Gmiterek i W. Iwańczak, Lublin 2004.

13 Zob. Stanisław ROSPOND, *Problematyka pierwotnych stosunków językowych polsko-czeskich w Bramie Morawskiej*, *Kwartalnik Opolski*, 1965, nr 3; idem, *Problematyka stosunków językowych polsko-czeskich w średniowieczu i renesansie*, *Kwartalnik Opolski*, nr 1; idem, *Onomastyka słowińska. Osiągnięcia badawcze i postulaty metodologiczne*, *Onomastyka*, R. 3, 1957; idem, *Z badań nad stosunkami językowymi polsko-czeskimi do XVI w.*, *Rozprawy Komisji Językowej WTN*, t. 4.

14 Teresa Z. ORŁOŚ, *Wzajemne polskie i czeskie oceny oraz stereotypy narodowościowe i językowe. Przeszłość – współczesność*, „*Język polski*” 1996, z. 1.

15 Zob. Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI – Kazimierz PIWARSKI – Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Polska-Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, red. Z. Wojciechowski, Kraków–Wrocław 1947.

tury i życia intelektualnego dużo miejsca poświęcił Henryk Gmiterek.¹⁶ Zwrócił on uwagę na wkład Czechów w historię reformacji na ziemiach Rzeczypospolitej, a konkretnie na działalność Braci Czeskich w Wielkopolsce.¹⁷ Autor ten zajął się również kwestią polsko-czeskich związków intelektualnych doby humanizmu, publikując przy tej okazji aktualną w tym czasie bibliografię polską i czeską.¹⁸ Kwestie związane z kulturą i nauką omawia się często łącznie z polityką, słusznie zwracając przy tym uwagę na rozwój świadomości narodowej i jej wpływ na piśmiennictwo obu narodów.¹⁹ Zainteresowano się również miejscem zajmowanym przez czeskich i polskich przybyszów w różnych aspektach życia obu krajów.²⁰

Warto podkreślić, że we wspomnianych wyżej opracowaniach H. Gmiterek dokonał oceny stosunków polsko-czeskich głównie z perspektywy naszych południowych sąsiadów. Polskim źródłem poświęcił niewiele miejsca z uwagi na wyraźnie mniejsze zainteresowanie ich autorów problematyką czeską.²¹ Uważna lektura pozwala jednak przyjrzeć się bliżej nie tylko przyczynom, dla których projekt stanów czeskich pragnących unii z Polską nie mógł doczekać się realizacji. W czasach, gdy starą elitę powoli zastępowała nowa, kryteria określające grupy wyróżnione uległy pewnej modyfikacji. W życiu publicznym nadal liczyła się jednak genealogia, korzystne koligacje i posiadany majątek, w tym także dobra ziemskie położone w krajach ościennych. Zbliżeniu polsko-czeskiemu w XVI w., sprzyjała między innymi wspólna tradycja wynikająca z wielowiekowego sąsiedztwa. Niebagatelną rolę odgrywała także polityka ambitnych rodów, poszerzających swoje wpływy dzięki ponadregionalnej polityce matrymonialnej. Mimo to, działały również czynniki hamujące tę współpracę.²²

Wspólnota słowiańska a polityczne wyrachowanie

Mobilności społecznej, naukowej, wyznaniowej i kulturalnej towarzyszyła w epoce Odrodzenia tendencja do odrzucania zwierzchności papieskiej i cesarskiej w wyniku czego powstawały tzw. „państwa narodowe”. Sprzyjało to idei zbliżenia między Słowianami, a w ówczesnym piśmiennictwie popularne stało się podkreślanie etnicznej i językowej bliskości między Polakami i Czechami. W rzeczywistości jednak, sytuacja polityczna obu państw kształtowała się w XIV–XVII wieku zgoła odmiennie. W odróżnieniu od Polski, która w XIV–XVI wieku przeżywała czasy względnego spokoju oraz rozkwitu gospodarki i kultury, Czechy musiały się zmierzyć z wojnami domowymi i zewnętrzną agresją.

16 Henryk GMITEREK, *Wokół związków kulturalnych polsko-czeskich w XVI wieku*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia, 1988/1989, Sectio F, vol. 43/44, z. 4; Zdeněk ŠIMEČEK, *Tygodniki pisane w Czechach i Polsce w XVI w.*, Zeszyty Prasoznawcze, 1961, nr 4.

17 Henryk GMITEREK, *Bracia czeszy a kalwini w Rzeczypospolitej: połowa XVI – połowa XVII wieku*. Studium porównawcze, Lublin 1987.

18 Idem, *Związki intelektualne polsko-czeskie w okresie Odrodzenia 1526–1620*, Lublin 1989.

19 *Czechy i Polska na szlakach ich kulturalnego rozwoju*, ed. J. Wyrozumski, Kraków 1998.

20 *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X–XVIII w.*, edd. H. Gmiterek – W. Iwańczak, Lublin 2004.

21 Henryk GMITEREK, *Związki intelektualne polsko-czeskie*, s. 47.

22 Idem, *Wokół związków kulturalnych polsko-czeskich w XVI wieku*, s. 41–42.

Josef Macůrek zwrócił uwagę na to, że o ile Polska była w XVI wieku równym partnerem politycznym w Europie Środkowo-wschodniej oraz zachodniej, o tyle Czechy – w wyniku układów jagiellońskich – stały się w końcu częścią składową austriacko-węgiersko-czeskiej monarchii.²³ W dziedzinie kulturalnej było podobnie. Obserwowanemu od drugiej połowy XIV wieku upadkowi czeskich wartości kulturalnych, aż do początku XVI wieku towarzyszył rozwój kultury w Polsce, a różnice można dostrzec porównując także rozwój naukowy uniwersytetów w Pradze i w Krakowie. Akademia Krakowska, mimo wszelkich kryzysów podtrzymywała swój uniwersytecki status, podczas gdy uczelnia praska funkcjonowała w omawianym czasie jako, w gruncie rzeczy, szkoła średnia.

W omawianym czasie wzrastał poziom świadomości narodowej, choć – jak uważał Antoni Barciak – jeszcze w dobie średniowiecza słowo „Czech” lub „Morawianin” odnosiło się w zasadzie do ziemi, a nie przynależności etnicznej.²⁴ Tak rozumiana terminologia obowiązywała również na obszarze Rzeczypospolitej, gdzie słowem „Prusak” określano obywatela Prus Królewskich, a słowem „Litwin” – obywatela Wielkiego Księstwa Litewskiego. Już w drugiej połowie XIII w. pod pojęciem „języka słowiańskiego” umieszczano języki czeski i polski, a Słowianie już wówczas uważali siebie za wspólnotę.²⁵

W dobie przyspieszenia procesu powstawania w Europie tzw. „państw narodowych” dobrze pamiętano o więziach łączących Słowian, przede wszystkim pod wpływem poczucia zewnętrznego lub wewnętrznego zagrożenia. Pomimo zróżnicowania poglądów politycznych i wyznaniowych, zauważalne były tendencje czecho- i polonofilskie. Problematykę tę zaprezentował w swojej „Sarmacji” Tadeusz Ulewicz.²⁶ Stała się ona także tematem opracowania Aleksandra Małeckiego, który powstawanie słowiańskich mitów etnogenetycznych tłumaczy potrzebą pozbycia się kompleksu „przybyszów” w Europie środkowo-wschodniej.²⁷ Elity były tym zainteresowane z uwagi na swoje własne potrzeby. W XVI w. kształtowała się świadomość historyczna jako zjawisko odgrywające ważką rolę w polityce. „Starożytność” pochodzenia grup etnicznych i ich praw, między innymi do Śląska i Pomorza, zyskały w XVI w. podobne znaczenie jak „starożytność” rodu szlacheckiego i jego pozycja społeczna. Poczuciu bliskości między Czechami i Polakami sprzyjał splot wydarzeń o charakterze polityczno-religijnym. Wojciech Iwańczak zwrócił uwagę na umocnienie się u schyłku średniowiecza polskiej dyplomacji na terenie Rzeszy, a także na nieprzypadkowość pojawiania się projektów przymierza władców europejskich na

23 Josef MACŮREK, *Humanizm na ziemiach czeskich i polskich okresie do Białej Góry, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 1968, t. 23, nr 2, s. 201.

24 Antoni BARCIAK, *Przybysze z Czech i Moraw w otoczeniu książąt górnośląskich w średniowieczu*, in: Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X–XVIII w., s. 33.

25 Antoni BARCIAK, *Problemy świadomości narodowej w stosunkach czesko-polskich w średniowieczu*, in: Czechy i Polska na szlakach ich kulturalnego rozwoju, s. 46–47.

26 Tadeusz ULEWICZ, *Sarmacja*, Kraków 1952.

27 Dotyczył on ponadto Litwinów i Węgrów (zob. Aleksander MAŁECKI, *Mity etnogenetyczne na przykładzie historiografii polsko-niemieckiego pogranicza w XVI wieku*, *Sensus Historiae*, 2011, vol. 3, z. 2, s. 35–36).

potrzeby obrony Europy przed ekspansją turecką. Słusznie jednak zauważył, że u podstawy poczucia bliskości Polaków i Czechów należy umieścić nie tyle braterstwo Słowian, ile polityczny pragmatyzm oraz interesy dynastyczne.²⁸

Kultura pomostem porozumienia Polaków i Czechów

Zwolennicy zacieśniania więzi ze słowiańskimi sąsiadami powoływali się chętnie na podobieństwo języków. Autor czeskiej „Kroniki Zbrasławskiej” uczcił objęcie tronu przez Wacława II Przemyślidę komentarzem, w którym podkreślił istnienie niewielkich różnic między językami czeskim i polskim: „*Albowiem ci, którzy mówią tym samym językiem, zwykle związani są ze sobą więzami ściślejszej miłości*”.²⁹ W szesnastowiecznej Polsce stosunek do języka czeskiego był przychylny, zwłaszcza w pierwszej połowie tego stulecia. Był on wówczas językiem modnych i dobrze wychowanych przedstawicieli elit.³⁰ Jak zauważył Antonín Měšťan, do lat trzydziestych XVI w. drogi rozwoju literatury były podobne. Sytuacja ta uległa jednak zmianie między innymi pod wpływem różnic religijnych.³¹ Czesi postrzegali jednak polszczyznę jako język szorstki i nieprzyjemny i nie można przeceniać znajomości polskiej literatury w Czechach.³² Czescy filologowie zainteresowali się językiem polskim dopiero w drugiej połowie XVI w. Czeska szlachta biorąca udział w poselstwach dyplomatycznych napotykała natomiast na problemy związane z powszechną w Rzeczypospolitej łaciną, językiem ważnym także na forum obrad sejmowych.³³ Język czeski był z kolei dobrze znany części wykształconych Polaków, podczas gdy Czesi nie porozumiewali się po polsku, choć do psalterzy braci czeskich przedostawały się czasem polonizmy.³⁴ Urodzony w ziemi oświęcimskiej Łukasz Górnicki miał łatwy kontakt z językiem południowych sąsiadów, więc jego zamiłowanie do języka czeskiego było zjawiskiem naturalnym. Zdaniem tego autora, był to język bardzo szlachetny – jak podkreślił – „najcudniejszy”. Krytykował jednak modę, w wyniku której lekceważono język rodzimy:

„[...] której wady pełno wszędzie; podobno u nas w Polsce więcej niż gdzieindziej, abowiem nasz Polak, by jedno kęs z domu wyjechał, wnet niechce inaczej mówić, jedno tym językiem gdzie troszkę zmieszkał: jeśli był we Włoszech, to za każdym słowem Signor, jeśli we Francji to: par ma foi, jeśli w Hiszpanii to: nos otros cavaglieros;

28 Wojciech IWAŃCZAK, *Sąsiedztwo polsko-czeskie w końcu średniowiecza. Wybrane zagadnienia*, Przegład Zachodniopomorski. Studia i Rozprawy, 2016, t. 31 (60), z. 1, s. 104.

29 Cyt. za Benedykt ZIENTARA, *Potomkowie Lecha i Czecha*, in: *Sąsiedzi i inni*, ed. A. Garlicki, Warszawa 1978, s. 40.

30 Małgorzata BORTLICZEK, *Językowo utrwalony stereotyp sąsiada*, in: *Pogranicze – sąsiedztwo – stereotypy. Przypadek polsko-czeskich relacji wraz z francusko-niemieckim „casus study”*, ed. A. Kasperek, Cieszyn-Katowice 2012, s. 21–22, przyp. 44.

31 Antonín MEŠŤAN, *Czesko-polskie kontakty literackie i kulturalne w okresie renesansu*, in: *Czechy i Polska na szlakach ich kulturalnego rozwoju*, s. 67.

32 *Ibidem*, s. 72–73.

33 Jerzy AXER, *Łacina jako język elit*, Warszawa 2004, s. 151–156.

34 *Ibidem*, s. 74.

*a czasem drugi chociaż nie będzie w Czechach jedno iż granicę szląską przejedzie, to już inaczej nie będzie chciał mówić, jedno po czesku, a czeszczyzna, wie to Bóg jaka będzie”.*³⁵

Czeskie słowa pojawiają się również w poezji obywatela ziemi halickiej Mikołaja Reja, choć nigdy nie podjął on podróży do Czech.

Około połowy XVI w. wpływy czeskie w polskiej literaturze znacznie osłabły, ujawniły się natomiast wpływy polskie w literaturze czeskiej.³⁶ Pochodzący z ziemi mazowieckiej Bartosz Paprocki – stronnik kandydatury habsburskiej na tron polski – wyemigrowawszy po klęsce swego stronnictwa na Morawy, zarabiał tam na życie dokonując przekładów utworów polskich na język czeski. Dzięki temu Czesi mogli w pewnym stopniu zapoznać się z twórczością Reja i Jana Kochanowskiego, choć trudno tu mówić o głębszym zainteresowaniu polską twórczością poetycką.³⁷

Elitarność w dawnej Rzeczypospolitej była związana przede wszystkim z majątkiem, prawami politycznymi oraz pozycją społeczną rodziny. W tym znaczeniu w szesnastowiecznej Polsce trudno doszukać się elity jako wąskiej grupy i nie było to zjawisko odosobnione. Przemiany społeczne i polityczne w szesnastowiecznej Europie sprzyjały ambitnym jednostkom pragnącym podnieść znaczenie swych rodzin i wkroczyć do świata elity politycznej. Jean Delumeau uznał nawet, że tak dużej liczby nuworyszy jak w XVI w. nie było w żadnej innej epoce.³⁸ Za elitę polityczną Rzeczypospolitej uważa się głównie grupę senatorów, z uwagi na utrwalającą się zasadę dożywotności urzędów i ciągłość zasiadania w sejmie. Rosnące znaczenie izby poselskiej i wysoki poziom kultury politycznej sprawił jednak, że do tak pojętej elity proponuje się włączyć również posłów szlacheckich. W epoce Odrodzenia i humanizmu umocniło się, oczywiście, znaczenie kryterium wykształcenia. W intelektualnym i politycznym sensie za elitę uważali się zatem sekretarze kancelarii królewskiej, którym – wbrew składanym postulatam – nie udało się jednak wejść do senatu. Szesnastowieczna elita intelektualna i kulturalna nie składała się zresztą wyłącznie z twórców kultury. Zwraca się między innymi uwagę, że do grupy tej należeli również ich odbiorcy – w tym także mecenasowie nauki, literatury i sztuki. Kryterium przynależności do niej nie wiązało się z pochodzeniem społecznym, a właśnie z wykształceniem.³⁹

35 Łukasz GÓRNICKI, *Dworzanin polski*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 43.

36 H. Gmiterek powołuje się tu na wnioski V. Kyasa i J. Macůrka (*Związki intelektualne*, s. 10).

37 *Ibidem*, s. 9; Antonín MEŠTAN, *Czesko-polskie kontakty literackie i kulturalne w okresie renesansu*, s. 81.

38 Jean DELUMEAU, *Cywilizacja Odrodzenia*, Warszawa 1987, s. 247.

39 Mirosław KOROLKO, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991, s. 39–40.

Śląsk pomostem między Polską a Czechami

W wyniku uznania przez stany śląskie zwierzchnictwa cesarza Ferdynanda I, Śląsk – podobnie jak Czechy, Morawy i Łużyce – od 1526 r. powiązany był z jego osobą. W Koronie interesowano się położeniem Śląska i jego statusem politycznym. Strukturę wewnętrzną tej ziemi scharakteryzował bliżej Marcin Kromer, podkreślając zarazem geograficzną więź łączącą ją z Polską i z Czechami:

„Ta część Śląska, która nadal pozostaje pod panowaniem polskim, tak wrzyna się w województwo krakowskie, że w dużym stopniu jest przez nie wchłonięta. Nie stanowi ona województwa, lecz właściwie należy do województwa krakowskiego; ma natomiast trzy księstwa: oświęcimskie, zatorskie i siewierskie; z tych dwa pierwsze miały poprzednio swoich książąt, a teraz są starostwami królewskimi; siewierskie stanowi własność biskupa krakowskiego. Bok południowy i zachodni tegoż Śląska obejmuje reszta obszaru Śląska, pozostająca pod panowaniem czeskim, mianowicie księstwo cieszyńskie i stanowiące niegdyś jego część księstwo pszczyńskie, księstwo raciborskie oraz opolskie”.⁴⁰

O sporach wokół przynależności Śląska pisał kronikarz Maciej Strykowski, relacjonując krótko zjazd we Wrocławiu rozpoczęty 29 stycznia 1511 r., surowo przy tym oceniając przyczyny jego utraty przez Polskę: *„[...] tam był spór wielki między węgierskimi a czeskiimi pany, przy którymby królestwie śląskie księstwo i Wratsław miał zostać i któremu królowi posłuszeństwo mieli przysięgać i powinność hołdu zachować, jeśli czeskiemu, jeśli węgierskiemu, gdyż przedtym zdawna Śląsko polskiemu królestwu należało, ale to naszy niedbale przespali”*.⁴¹

Istotnie, rywalizacja o Śląsk rozgrywająca się od połowy XV w. między Czechami a Węgrami, była w przeważającej części elementem polityki dynastycznej Jagiellonów. Księstwo głogowskie znalazło się w posiadaniu Jana Olbrachta, który po elekcji na tron polski nie zgodził się na jego wyrzeczenie. Uważa się ten opór za przejaw próby włączenia tej ziemi do Polski.⁴² U schyłku XV w. zarówno Węgry, jak Czechy, domagały się więc zwrotu Głogowa. Po klęsce militarnej na Bukowinie w 1498 r. Jan Olbracht uległ w końcu żądaniom czeskim i przekazał księstwo głogowskie w ręce brata, króla Czech i Węgier Władysława II Jagiellończyka. W XVI w. projekt zacieśnienia związków z księstwami śląskimi snuła królowa Bona, a wcześniej jeszcze nadzieję taką obudziły rządy królewicza Zygmunta Jagiellończyka w Głogowie i Opawie, na które musiały wyrazić zgodę zarówno Węgry, jak i Czechy. W 1504 r. Zygmunt został namiestnikiem całego Śląska i Łużyc. Ten etap w jego życiu cechowała prowęgierskość, czego wyrazem było między innymi nieczęste goszczenie Czechów na jego dworze

40 Marcin KROMER, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, tłum. S. Kazikowski, wyd. R. Marchwiński, Olsztyn 1977, s. 21.

41 Maciej STRYKOWSKI, *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, t. 2, wyd. M. Malinowski – I. Daniłowicz, Warszawa 1846, s. 361.

42 Stanisław NOWOGRODZKI, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*, s. 7

podczas pobytu w Budzie. Królewicz utrzymywał tam jednak kontakt z najwyższym kanclerzem królestwa Czech – Albrechtem Kolowrathem.⁴³ Zygmunt miał pozostawać księciem głogowskim aż do swojej śmierci, lub też zgonu swoich następców. Pragnąc zacieśnić więź z nowymi poddanymi mianował swoim starostą w Opawie Ślązaka, Wojciecha Sobka. Po objęciu tronu, Zygmunt I Stary natychmiast zwrócił bratu te ziemie. W tym czasie widać już było rosnące wpływy czeskie na Śląsku. W nauce pojawił się pogląd, że pod koniec rządów w księstwie sam królewicz Zygmunt zaczął ulegać wpływom czeskich możnych.⁴⁴ Szczegółowo wyjaśnił tę kwestię Petr Kozák.⁴⁵ Jak stwierdził, wzmożona komunikacja polityczna towarzysząca procesowi przejęcia władzy przez rząd nowego, pochodzącego z zewnątrz, a zatem obcego księcia, wzbudziła nieufność w lokalnej społeczności.⁴⁶ Jako władca Opawy i Głogowa Zygmunt Jagiellończyk musiał się liczyć z lokalnymi elitami. W toku przekazywania w jego ręce obu księstw ukształtowało się swoiste „modus vivendi” między księciem a rosnącymi w siłę stanami opawskimi i głogowskimi. Ten stan rzeczy Zygmunt musiał uszanować.⁴⁷

Jako monarcha, Zygmunt I Stary interesował się wymianą handlową między Koroną a Czechami i Rzeszą, w której ważną rolę odgrywał Śląsk, a przede wszystkim Wrocław. Kronikarz, biskup przemyski Paweł Piasecki, zwrócił uwagę na kłopoty polskich i niemieckich kupców borykających się ze skutkami przywileju nadanego Wrocławowi w 1490 roku przez Władysława II Jagiellończyka i jego syna Ludwika. W jego wyniku na ponad 20 lat Wrocław i Polskę podzieliła wojna celna, albowiem nadane miastu prawo przymusu drogowego i pełne prawo składu zmuszało obcych kupców do sprzedawania tutaj całego posiadanego towaru. Zygmunt I Stary przyjął więc zręczną strategię, polegającą na omijaniu przez polskich kupców drogi do Niemiec prowadzącej przez Śląsk. Alternatywą okazała się trasa wiodąca przez Czechy. Przywileje Wrocławia ostatecznie anulowano, a kwestię wysokości obciążeń celnych towarów transportowanych z Korony uregulował traktat trzebiszewski z 1618 roku.⁴⁸ Kontakty handlowe z Polską były mimo wszystko intensywne, co znalazło swoje odbicie w źródłach wykorzystanych przez polskich i czeskich historyków.⁴⁹ Ważnym ośrodkiem

---

43 *Ibidem*, s. 11.

44 *Ibidem*, s. 46 i 85–86.

45 Petr KOZÁK, *Zástavní pán nebo „freyer Fürst“? Několik poznámek k opavské vládě Zikmunda Jagellonského*, in: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2008, nr 1, s. 87–97.

46 Idem, *Princ Zikmund Jagellonský hlohovským a opavským knížetem Příspěvek k dějinám politické komunikace na přelomu středověku a raného novověku*, s. 216.

47 *Ibidem*, s. 231.

48 Ustanowiono w tym traktacie wolną żeglugę dla polskich kupców przewożących towary w dół i w górę Warty oraz Odry, a na szlachtę nałożono cło w wysokości 1 florena polskiego od łasztu zboża (Bogdan WACHOWIAK, *Wybrane problemy handlu warciańsko-odrzańskiego w latach 1618–1750*, Przegląd Zachodniopomorski, 2011, R. 26/55, z. 2, s. 61).

49 Roman RYBARSKI, *Handel i polityka handlowa w Polsce w XVI stuleciu*, t.1, Poznań 1928.

tranzytowym dla towarów czeskim pozostawał niewątpliwie Kraków,⁵⁰ z uwagi na przecinanie się na jego obszarze tras tranzytowych łączących Europę Środkową z wybrzeżem Morza Czarnego, a także z drogami wiodącymi do Siedmiogrodu, miast pruskich i do Bałtyku.⁵¹ Swoją ważną pozycję tranzytową utrzymał Kraków także we wczesnej epoce nowożytnej, choć już w XVI wieku gospodarze znaczenie miast na południu Polski zaczęło powoli się zmniejszać.

W Koronie Polskiej osiedlali się niekiedy czescy rzemieślnicy. Nazwisko jednego z nich zostało odnotowane w Metryce Koronnej. W 1535 r. w królewskich Zielonkach pod Krakowem, nad rzeką Prądnik (Promnyk) osiadł i założył swój zakład rzemieślniczy nożownik z Pragi, Jan Chochoł.⁵² Potomek osiadłych w Czechach przybyszów z Moraw, marszałek krajowy i namiestnik cesarski w księstwach opolskim i raciborskim Andrzej Kochcicki, luteranin⁵³ oraz „wolny pan na Kochcicach, Koszęcinie i Turawie”,⁵⁴ stawiał liczne kuźnice w dolinie Małej Panwi. Zarządzał nimi słynny Walenty Brusek, czyli Walenty Rożdzieński, autor napisanego po polsku poematu o hutnictwie *Officina ferraria, abo huta y warstat z kuźniami szlachetnego dzieła żelaznego*. Otoczony protekcją Kochcickiego, Rożdzieński przez kilka lat przebywał w Rzeczypospolitej, gdzie zarządzał kuźnicami niweckimi nad Wartą. Obszarem granicznym było bezsprzecznie „pszczyńskie wolne państwo stanowe”. Od 1548 r., za zgodą cesarza Ferdynanda, króla Czech i Węgier, Księstwo Pszczyńskie do 1765 r. było dziedziczną własnością rodziny Promnitzów. W 1570 r. komisja przeprowadzająca lustrację dróg w województwie krakowskim odnotowała nazwisko Zabrzeskiego, poddanego Karola Promnity. Notatka ta dotyczyła wsi Babice w księstwie oświęcimskim, przed którą płynęła Wisła, a o przerzucony przez nią most miała dbać szlachta oświęcimska wraz z Zabrzeskim.⁵⁵ Było to bardzo ważne, bo przez Babice prowadziła tzw. „droga śląska”, a przez wspomniany most przejeżdżali krakowscy kupcy. Podobną rolę pełnił Bieruń, położony również w pobliżu Oświęcimia i Pszczyzny.

W dziejach konfliktu oraz współpracy Czechów i Polaków interesujący jest także wątek wojenny. Jak podkreślił Marek Plewczyński, z uwagi na żywotność

50 František MATĚJEK, *K dějinám českého obchodu s oblastí haličsko-karpatskou koncem 16. století (Krakov jako transitní středisko českého zboží)*, Slovanské historické studie, 1960, t. 3, s. 185–212; František HEJL, *Český obchod na krakovském trhu po Bílé hoře*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada historická (C) 8, 10, 1961, s. 228–249.

51 Rudolf FIŠER, *Krakovský trh ve druhé polovině 17. století a jeho vyznám pro moravská a slovenská mesta*, Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, 1980, C27, s. 99.

52 *Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codocibus, qui in Charthophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski, P. 4, Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548). Vol. 2, Acta vicecancillariorum 1507–1535, Varsoviae 1912, poz.17334, s. 476.*

53 Roman POLLAK, *Rożdzieńsciana. W kręgu poematu Walentego Rożdzieńskiego*, Zarnie Śląskie, 1938, R. 14, z. 4, s. 244.

54 Olgierd KNIEJSKI, *Jan I Kochcicki z Kochcic, pan na Kochcicach, Zborowskim i Gieraltowicach*, Lubliniec 2011, s. 11.

55 *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyrozumka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 20.

tradycji husyckiej Czechy były jednym z najważniejszych obszarów werbunkowych w Europie.⁵⁶ Czescy żołnierze zaciężni w służbie polskiej i litewskiej walczyli między innymi z Moskwą. Objąwszy władzę, Zygmunt I Stary musiał podjąć wysiłek, aby spłacić Czechów. Najemnicy czescy walczyli także po stronie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Wspomina o tym między innymi kronikarz Maciej Strykowski:

*„Gliński zaś Michał posiał Schleinica Niemca do Śląska do Czech i do Niemiec który za pieniądze bardzo wiele rejterów i knechtów na przyjmował i do Moskwy przez Liflanty przywiódł Byli też i między naszymi niektórzy, zwłaszcza chłopskiego narodu którzy potajemnie od Glińskiego pieniądze brali a z tych był przedniejszym rotmistrzem Lata albo Lada Czech mieszczanin Krakowski a ten poimany na granicy Moskiewskiej i do Krakowa odesłany był ścięty”.*⁵⁷

Kontakty rodzinne i majątkowe

Więzi łączące czeskie, śląskie oraz polskie rody szlacheckie są od dawna obiektem szczegółowych badań naukowych.⁵⁸ Istotną rolę w planach matrymonialnych i politycznych odgrywały zakupy dóbr oraz inne formy pozyskiwania nowych posiadłości ziemskich. Sprzyjały temu posiadane koligacje będące wynikiem kontaktów międzyterytorialnych. Pojawiały się małżeństwa mieszane. Kalwiński poeta Piotr Wachenius – jak się przypuszcza – pochodził ze spolszczonej rodziny czeskiej. Sugeruje się, że jego rodzinną miejscowością były Strzelce Opolskie, a rodzina poety po 1548 roku przybyła do Polski. Bracia Czescy osiedleni w Wielkopolsce wchodzili niekiedy w związki małżeńskie z tutejszą szlachtą. Przykładowo, duchowny Jednoty działający w Polsce – Jan Rokyta – poślubił Dorotę Przespolewską.⁵⁹ Andrzej Kochcicki swój pierwszy związek małżeński zawarł z Anną Zarembianką, córką kasztelana nakielskiego Wacława Zaremby.⁶⁰

Odrębną kwestią są relacje łączące rody możnowładcze i książęce. W historii Czech, Śląska i Polski odznaczyli się książęta Podiebradowie, posiadający w Czechach dobra Podiebrady i Kostomlaty. Była to czeska rodzina możnowładcza, która w toku wojny husyckiej wydała słynnego wodza oraz monarchę – Jerzego z Podiebradów. Jerzy kupił w 1453 roku ziemie wchodzące w skład księstwa ziębickiego czyli *Münsterbergu* (ziemia kłodzka i księstwo ziębickie).⁶¹ Stało

56 Marek PLEWCZYŃSKI, *Czesi w wojsku polskim na przełomie XV i XVI wieku*, in: Polacy w Czechach, Czesi w Polsce, s. 51.

57 Maciej STRYKOWSKI, *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa 1846, t. 2, s. 373.

58 Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat* (Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska 6), Praha 2008.

59 R. POLLAK, *Rożdżeńsciana*, s. 244.

60 Michał BALIŃSKI – Tymoteusz LIPIŃSKI, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, t. 1, Warszawa 1843, s. 252.

61 Zob. Kazimierz POPIOŁEK, *Śląskie dzieje*, Warszawa–Kraków 1976, s. 68.

się to wtedy, gdy był jeszcze namiestnikiem Królestwa Czeskiego. Dla swoich synów uzyskał tytuł „książąt Rzeszy”. Stan posiadania *Münsterbergów* na Śląsku wzbogaciło pozyskanie księstwa oleśnickiego. Utrzymywali oni ożywi-
 one kontakty z polskimi możnowładcami i polską szlachtą, a także szlachtą śląską. Na pograniczu Śląska i Wielkopolski mieszkała znana rodzina Sobków z Sułowa, wywodząca się z księstwa siewierskiego. Wspomniany już wyżej starosta głogowski i opawski Wojciech (Albrecht) Sobek w 1503 r. poślubił Annę z Szydłowieckich, a książęta ziębiccy Albrecht i Karol specjalnym dokumen-
 tem zarejestrowanym później w Metryce Koronnej uwierzytelnili posag Anny – Hirstein wraz z okolicznymi wsiami.⁶² Sobkowie związani byli majątkowo i politycznie z małopolską linią rodziny Zborowskich. Sobków, Szydłowieckich i Zborowskich łączyły z kolei związki rodzinne z *Münsterbergami*. Zadecydował o tym ślub kasztelana żarnowskiego Andrzeja Zborowskiego z Elżbietą, siostrą późniejszego kanclerza wielkiego koronnego i kasztelana krakowskiego Krzysztofa Szydłowieckiego, a następnie poślubienie przez księcia Jana *Münsterberga* bratanicy Elżbiety – Krystyny.⁶³

Ślub tej ostatniej pary miał miejsce w 1536 r., już po śmierci kanclerza Szydłowieckiego. Książę Jan był starannie wykształcony i słynął ze znajomości kilku języków, w tym także języka polskiego, za pomocą którego porozumiewał się ze swoimi polskimi poddanymi. Jedynym potomkiem tej pary był zmarły bezdzietnie Karol Krzysztof, od którego synowi Andrzeja Zborowskiego – Marcinowi – udało się przejąć Pleszów położony w województwie krakowskim. W wyniku tej donacji został on również właścicielem wsi – Kowalia, Zębocin, Zerków, Grębocin i Mniszów w województwie krakowskim.⁶⁴

W polityce gospodarczej i matrymonialnej rodzin możnowładczych istotne miejsce zajmowało budowanie wielkiego majątku ziemskiego, także poza granicami własnego państwa. Tak było między innymi w przypadku hetmana wielkiego koronnego Jana Tarnowskiego, który przez pewien czas trzymał w swoim ręku dobra Roudnice nad Łabą. Położone na urodzajnej Nizinie Połabskiej w północnych Czechach dobra roudnickie były własnością królewską. To tutaj właśnie, w zamku roudnickim, pod protekcją Tarnowskiego zamierzał się schronić skazany na infamię i śmierć Dymitr Sanguszko, uciekający wraz ze świeżo poślubioną, czternastoletnią dziedziczką fortuny Ostrogskich – słynną Halszką, dziedziczką księcia Illii Ostrogskiego. Tarnowski otrzymał te dobra na takich samych zasadach, jakie obowiązywały w jego ojczyźnie. W 1540 roku Ferdynand I Habsburg zastawił je Karolowi Dubańskiemu jako zabezpieczenie zaciągniętej pożyczki w wysokości 10 750 kop groszy czeskich. Ponieważ król długu nie spłacił, po śmierci kredytodawcy zastawioną nieruchomość przejął

62 *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui In Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski, P. IV Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, Warszawa 1912, poz. 27, s. 2.

63 *Ibidem*, poz. 7223, s. 415.

64 *Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, P. VI: Henrici Valesii regis tempora complectens 1573–1574*, contextuit M. Woźniakowa, Warszawa 1999, poz. 67, s. 7.

jego syn Woldrzych, który następnie scedował ją na Jana Tarnowskiego i jego syna Jana Krzysztofa. Tego ostatniego Ferdynand I obdarzył czeskim indygenatem.⁶⁵ W 1547 r. wyraził także zgodę, aby w przypadku bezpotomnej śmierci Jana Krzysztofa Tarnowskiego sumy zastawne przeszły na córkę hetmana, Zofię z Tarnowskich Ostrogską, małżonkę księcia Konstantego Ostrogińskiego. W 1567 r. Jan Krzysztof Tarnowski zmarł bezpotomnie, a w 1570 roku rozgorzała ostra walka o dobra Tarnowskich położone częściowo w Polsce (Tarnów), a częściowo w Czechach (tzw. państwo rudnickie). Z przejściem tego bogactwa przez Ostrogińskiego nie pogodziło się kilku z czołowych panów polskich – daleki kuzyn Zofii Ostrogińskiej kasztelan czerski Stanisław Tarnowski, wojewoda siedzki Olbracht Łaski oraz miecznik koronny i kasztelan krakowski Andrzej Zborowski.

Los majątku w Czechach mógł oczywiście rozstrzygnąć cesarz Maksymilian II, więc metodą wykorzystywaną przez rywali było posiłkowanie się wpływami na habsburskim dworze. Zborowscy i Łaski uniemożliwili w ten sposób przejście dóbr przez Ostrogińskiego. Cesarz zainteresowany perspektywą objęcia tronu po bezpotomnej śmierci schorowanego Zygmunta Augusta nie zamierzał zrażać do siebie wpływowego księcia Konstantego, nie zdecydował się jednak na jednoznaczne przyznanie mu prawa do Roudnic. Zwierzchnikiem spornych dóbr został czeski możnowładca i cesarski dyplomata, Wilhelm z Rożemberka. Pełnię praw do Roudnic otrzymał on dopiero w 1575 roku, gdy nie ziściły się plany przejścia polskiej korony przez Habsburgów.⁶⁶ W 1577 roku czeski sejm ziemski zatwierdził prawa Wilhelma z Rożemberka do Roudnic, co podsyciło spór między jego rodziną a Tarnowskimi. Wilhelm z Rożemberka również starał się o dobra położone na Śląsku, co zaowocowało zdobyciem miejscowości znanych dziś pod nazwami Złoty Stok i Srebrna Góra.⁶⁷ Dzięki temu miał ułatwiony dostęp do kształtowania korzystnych relacji ze śląskimi książętami oraz polską szlachtą, pamiętającą go z okresu, gdy w czasie pierwszych wolnych elekcji został wysunięty na jednego z kandydatów do polskiego tronu.

W XVII wieku osłabły tak żywe w poprzednim stuleciu kontakty ze Śląskiem, choć powstanie Chmielnickiego i „potop” szwedzki sprawiły, że szlachta koronna chętnie szukała tu schronienia, podobnie jak obciążeni banicją arianie, którzy skorzystali z azylu w dzierzonym przez królową Ludwikę Marię Gonzagę księstwie opolsko-raciborskim. Na Śląsk wyemigrował w pierwszej połowie XVII stulecia kasztelan oświęcimski Andrzej Zborowski, szukając w „wolnym państwie pszczyńskim” rządzonej przez Promnitzów kariery, której z powodu upadku znaczenia swej rodziny nie mógł osiągnąć w ojczyźnie. Byłoby to zapewne trudniejsze, gdyby nie kontakty międzynarodowe i zapobiegliwość majątkowa jego przodków. On sam posiadał na Śląsku dobra ziemskie,

65 Włodzimierz DWORZACZEK, *Hetman W. Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 233.

66 Jaroslav PÁNEK, *Wilhelm z Rożemberka polityk pojednania*, Opole 2007, s. 267–268.

67 Po śmierci Wilhelma cały jego majątek przejęła jego ostatnia żona Polyxena z Pernštejna, która wyszła powtórnie za mąż za Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.

a jego dwie małżonki – Anna z Brzezia Trachówna i Katarzyna, córka Wacława Bibersteina i Elżbiety Frydrychowskiej – wywodziły się ze znanych tutaj rodzin szlacheckich.⁶⁸

Elekcyjne przymierza

Okres bezkrólewi pojagiellońskich oraz pierwszych trzech „wolnych elekcji” sprzyjał zbliżeniu polsko-czeskiemu, a także powstawaniu na tym tle interesujących stereotypów. Vaclav Bůžek poświęcił sporo uwagi analizie satyr politycznych z połowy lat 70. XVI wieku, w których ujawnił się podwójny, niejednoznaczny, wizerunek Polski.⁶⁹ Praca ta, podobnie jak inne opracowania tego autora, pozwala również na uzyskanie rozleglejszej wiedzy na temat czeskich kandydatów na polski tron.⁷⁰ Na uwagę zasługują ponadto badania zajmującego się dziejami Polski austriackiego historyka Christoph Augustynowicza, którego zainteresował wątek Śląska w pierwszych dwóch bezkrólewiach.⁷¹

Kontakty osobiste między dostojnikami polskimi i czeskimi nawiązywane z przyczyn politycznych nie miały ściśle prywatnego charakteru. Bliscy dworowi habsburskiemu Czesi występowali w okresie elekcyjnym w charakterze propagatorów habsburskiego programu sukcesyjnego. Częste powierzenie im misji poselskich do Polski miało na celu wykorzystanie pokrewieństwa etnicznego i językowego obu nacji.⁷² Roman Baron podkreślił pozytywny charakter szesnastowiecznego wizerunku Czecha w Polsce, co uwidacznia między innymi kronika Marcina Kromera.⁷³ Jak wskazują badania Henryka Gmitera, szlacheckie przywoływanie obrazu habsburskiej „niewoli Czechów” miało jednak na celu nie tyle wyrażenie więzi łączącej oba narody, ile podkreślenie doskonałości ustroju Rzeczypospolitej oraz intensyfikację walki z habsburską kandydaturą na tron polski.⁷⁴

68 Roman SĘKOWSKI, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 5, Katowice 2002, s. 177.

69 Václav BŮŽEK, *Dvojitý obraz Polska v politické satíře z poloviny sedmdesátých let 16. století*, in: Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X–XVII w.), edd. W. Iwańczak – R. Gładkiewicz, Wrocław–Warszawa 2004, s. 169–180.

70 Idem, „*Od Rakous a od Moskvy zbav nás, Pane Bože, všecy*”. (*K projevům sarmatismu v polsko-litevské unii po vyměnění Jagellonců*), in: *Staletí objevů, diplomacie a válek*. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana, Praha 2005, s. 137–143.

71 Christoph AUGUSTYNOWICZ, *Schlesien – Interessensnotenpunkt in den ersten beiden polnisch-litauischen Interregna (1572–1576)*, in: *Russland, Polen und Österreich in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Walter Leitsch zum 75. Geburtstag*, ed. Ch. Augustynowicz, Wien 2003, s. 119–135; także idem, *Piast – ein Begriff zwischen Programmen und historischen Traditionen*, *Oesterreichische Osthefte*, 2001, t. 43, s. 333–350; idem, *Die Kandidaten Interessen und des Hauses Habsburg in Polen-Litwa Während des Zwieters 1574–1576. Dissertationen der Universität Wien 71*, Wien 2001.

72 Henryk GMITEREK, *Czechy wobec starożytności Habsburgów o koronę polską w drugiej połowie XVI wieku*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia* 1995, Sectio F, t. 50, s. 93.

73 Roman BARON, *Wokół stereotypów Czechów i Polaków*, *Wschodnioznawstwo*, 2008, t. 2, s. 143.

74 Henryk GMITEREK, *Polskie opinie o Czechach w dobie powstania 1618–1620*, in: *Polaków i Czechów wizerunek*, s. 181 i n.

Polityczny charakter miały między innymi wydana w 1541 roku „Kronika česká” autorstwa Waclava Hájka z Libočan, oraz „Historia regni Bohemine” pióra biskupa ołomunieckiego Jana Dubraviusa.⁷⁵ Głównie na tych właśnie dziełach Marcin Kromer oparł swoje kronikarskie uwagi na temat wspólnego pochodzenia Polaków i Czechów. Inni polscy kronikarze również wskazywali na pokrewieństwo obu narodów oraz ich wspólny cel polityczny, czyli przeciwstawianie się potędze Habsburgów. Szlachta polska pamiętała, że w XVI w. tron czeski, podobnie jak węgierski, był obsadzany drogą elekcji. Paweł Piasecki ocenił, że Zygmunt I Stary, jako rodzony brat króla czeskiego Władysława II zmarnował szansę objęcia po nim władzy, obiecując wprawdzie przyjąć jednomyślną propozycję stanów czeskich, ale pod warunkiem, że jego przyszli poddani odstąpią od husytyzmu. To właśnie skrupuły religijne polskiego władcy miały być – zdaniem kronikarza – przyczyną wstąpienia na tron czeski Ferdynanda Habsburga mającego oparcie w cesarzu Karolu V. Piasecki obarczył również polskiego króla zarzutem wzbraniania się przed zatargiem politycznym z Habsburgami i nie pominął przeciwstawienia ekspansji „Austriaków” pokojowemu usposobieniu „Słowian”:

*„Nie miał już wtedy naród ów tyle sił po temu, żeby mógł być wolność swoją od gwałtu takowego obronić i nie było też nikogo, coby go królem obranego naprzeciwko Ferdynandowi postawić mógł, wszyscy bowiem okoliczni książęta puszczać się na los trudnej z potężnymi Austryjakami wojny wzbraniali się, a Zygmunt już podeszły wiekiem, bo oprawie sześćdziesięcioletni, młodzieuchnemu jedynakowi swemu Augustowi [...] bezpieczeństwo obmyślając, raczej się na to oglądał, aby takową zatargą obrażonych wiecznymi nieprzyjaciółmi nie uczynił sobie Austryjaków, którym na żadnym szkodzenia sposobach nie schodziło, a w łowieniu królestw ani krwi, ani przyjaźni związki na zawadzie nie były, zwłaszcza względem książąt słowiańskiego rodu, Niemcom z przyrodzenia nienawistnym, których oni lubo pokrewieństwem z sobą złączonych, z królestw węgierskiego i czeskiego bez wszelkiego na słusność względu częstokroć wyzuć usiłowali, jak i z państwa austryjackiego przeciwko wszelkiemu prawu niegdyś ich wycisnęli [...]”*⁷⁶

Istotnie, dyplomację habsburską cechowała duża zapobiegliwość i wyprzedzanie w czasie przewidywanych wypadków. Na ponad rok przed śmiercią Zygmunta Augusta, w maju 1571 r., cesarz Maksymilian II bezskutecznie próbował – nie po raz pierwszy zresztą – skłonić króla do przekazania sukcesji Habsburgom. W tym celu wysłał do niego posła – marszałka Korony Czeskiej – Pertolda z Lipého.⁷⁷

⁷⁵ Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studjum krytycznym nad życiem i pismami autora, przeł. J. Bartoszewicz, Kraków 1870, s. 26–27.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 27.

⁷⁷ Henryk GMITEREK, *Czechy wobec starań Habsburgów*, s. 93.

W drugiej połowie XVI wieku istniał w Polsce pozytywny stereotyp Czecha. Opisuując przebieg drugiej elekcji pojagiellońskiej, Świętosław Orzelski przedstawił bliższą charakterystykę tej nacji w kontekście zabiegów cesarza Maksymiliana II o polską koronę. Dyplomaci habsburscy podkreślali nie tylko oszczędność i gospodarność swego monarchy, ale także znajomość sztuki wojennej docenianej zarówno przez „dzikich i niepohamowanych” Szwajcarów, jak i Czechów – „naród wojowniczy”.⁷⁸ Nie po raz pierwszy posłużyli się argumentem porozumiewania się kandydata w języku zrozumiałym dla jego przyszłych poddanych, albowiem Maksymilian miał być zaznajomiony z językiem polskim. Aby zdobyć zaufanie szlachty, wysłannicy cesarscy powołali się na opinię Czechów, którymi jako król czeski rządził jeszcze za życia cesarza Ferdynanda I. Uznano najwyraźniej, że powoływanie się na pokrewieństwo Maksymiliana z Jagiellonami może nie wystarczyć. Niewykluczone zreszta, że dobra opinia Czechów o Maksymilianie wynikała z jego początkowo tolerancyjnego stosunku do reformacji. Drugie wydanie wspomnianej już wyżej pracy Dubreviusa miało miejsce właśnie w roku, w którym walkę dwóch elektów wygrał ostatecznie Stefan Batory. Stało się to ponad dwadzieścia lat po śmierci kronikarza.

Najbardziej znani cesarscy posłowie wywodzili się z elity dworskiej. Po zgonie ostatniego z Jagiellonów z misją zjednywania zwolenników kandydaturze habsburskiej zostali wysłani podkomorzy cesarski Jiří Pruskovský, oraz kanonik wrocławski Marcin Gerstmann.⁷⁹ Równie odpowiedzialne misje były przekazywane w ręce wspomnianego już najwyższego burgrabiego praskiego Wilhelma z Rożemberka oraz kanclerza czeskiego Vratislava z Pernštejna. Przyjechali oni do Polski w sierpniu 1572 roku, aby pozyskiwać głosy na elekcji dla arcyksięcia Ernesta. Nawiązali wówczas kontakty z prymasem Jakubem Uchańskim. Rożemberk chciał uniknąć oskarżeń o nielojalność ale oceniając postawę Wilhelma jako dwuznaczną, Świętosław Orzelski wskazał właśnie na więzi łączące go z polskimi możnymi, A przede wszystkim ze Stanisławem Szafrąncem:

*„Z porady niektórych Polaków, Rozemberg, popierając officialnie sprawę syna cesarskiego, prywatnie zaczął dla samego siebie torować drogę do tronu, skarbiąc sobie stronników. W tymże czasie Szafraniec, człek bardzo popularny, niechciał mieć królem Henryka Andegaweńskiego, do domu Rakuskiego czuł także odrazę, a niemając nikogo pod ręką, którego by mógł przeciwko nim wystawić, chętnie uczepił się za Rozemberga, jako człeka przechodzącego innych splendorem rodu, bogactwem i znajomością języka czeskiego – w tym jednak czasie projekt ten nie mógł przyjść do skutku”.*⁸⁰

78 Świętosław ORZELSKI, *Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576*, tłum. i wyd. W. Spasowicz, t. 2, Petersburg–Mohylew 1856, s. 186.

79 *Ibidem*, s. 93–94.

80 Ś. ORZELSKI, *op. cit.*, s. 169.

Ważkość argumentu, jakim było w oczach szlachty posługiwanie się zrozumiałym dla niej językiem, potwierdził Reinhold Heidenstein. Odnotował, że tym, co spodobało się najbardziej stronnikom Rożemberka było posługiwanie się przez niego językiem czeskim, oraz słowiańskie pochodzenie.⁸¹

W 1575 roku polska szlachta nie zapomniała o czeskim możnowładcy, który ponownie pełnił obowiązki cesarskiego posła i w czasie bezkrólestwa po ucieczce Henryka Walezego wspierał kandydaturę Maksymiliana II. Tymczasem, ponownie został jednym z kandydatów do korony, wspieranym przez Stanisława Szafrąncę, który sprzymierzył się w tym celu z wpływowym wojewodą krakowskim Piotrem Zborowskim oraz starostą sandomierskim Andrzejem Firlejem. Zdaniem Orzelskiego, aby pozyskać Zborowskiego, Szafranec wykorzystał jego kłopotliwe położenie spowodowane ucieczką Henryka Walezego. Szlachta uważała go nie tylko za głównego autora sukcesu elekcyjnego Andegawena, ale i za faworyta zbiegłego monarchy. Wojewoda krakowski znalazł wówczas obrońcę w osobie Szafrąncę. Popularność Szafrąncę i Firleja wśród szlachty miały poprawić w jej oczach wizerunek Zborowskiego. W tej sytuacji wojewoda poparł swego sojusznika i zdecydował się wraz z nim popularyzować kandydaturę Rożemberka, wraz ze swą rodziną i sojusznikami.⁸²

Własną koncepcję przyszłości tronu polskiego i związków z Rzeczpospolitą miał jednak sejm czeski. Z jego inicjatywy na polu elekcyjnym znaleźli się najwyższy ochmistrz czeski Ladislav Lobkovic, Albrecht Kapouna ze Svojkova i Ondrej Zutera, których zadaniem miało być przekonanie szlachty do kandydatury Maksymiliana II Habsburga. Stany czeskie były zdania, że w ten sposób zacieśnią się więzy między szlachtą czeską a szlachtą polską, co wzmocni potencjał Słowian w monarchii habsburskiej.⁸³ Misja ta nie zakończyła się jednak powodzeniem.

O szansę dla Maksymiliana II walczył w czasie drugiej elekcji również wywodzący się z czeskiej szlachty Jan II Kochcicki, który jako cesarski agent na bieżąco interesował się sprawą sukcesji w Rzeczypospolitej. Jak napisał Strykowski, po podwójnej elekcji 1575 roku:

„Bo i Jan Kochciecki Czech który był przyjechał na zjazd do Msczibohowa z zupełną mocą i z listami cesarskimi po Wielkiejnocy musiał nazad ujeżdżać nocą gdy jusz panowie i wszystko rycerstwo Litewskie króla Stephana za pana przyznali. A cesarz też Maximilian electorow swoich wydał, gdy się rychło potym tegoż roku na królestwo niebieskie zaniechawszy Polskiego pośpieszył, a Rudolf syn król Rzymski i Węgierski na jego miejsce Cesarzem wybran”.⁸⁴

81 Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. Książ XI, t. 1, wyd. B. M. Wolff, M. Gliszczyński, W. Spasowicz, Petersburg 1857, s. 63.

82 Ś. ORZELSKI, *op. cit.*, t. 2, s. 170.

83 H. GMITEREK, *Czechy wobec starań Habsburgów*, s. 94.

84 M. STRYKOWSKI, *op. cit.*, s. 425.

Kochcicki wywodził się z rodziny przybyłej na Śląsk z Moraw i był radcą dworów dwóch cesarzy – Maksymiliana II i Rudolfa II. Z Mikołajem Krzysztofem Radziwiłłem „Sierotką” oraz Janem Chodkiewiczem kontaktował się często w czasie drugiego bezkrólewia, albowiem działali oni najbardziej aktywnie wśród litewskich senatorów na rzecz kandydatury austriackiej.⁸⁵ Utrzymywał przyjazne stosunki z Jerzym Radziwiłłem, późniejszym biskupem wileńskim, gościł go nawet w Kochcicach. Po śmierci Batorego, gdy Rudolfa II Habsburga interesowały przedwyborcze nastroje szlachty, Kochcicki korespondował między innymi z hetmanem nadwornym koronnym Janem Zborowskim, którego listy polecił następnie przetłumaczyć na język łaciński.⁸⁶ Jak można się domyślić, przekład ten był potrzebny nie cesarskiemu agentowi, ale Komorze Śląskiej zobligowanej przez cesarza do gromadzenia cennych dla siebie informacji. Łacina była pomocna również w relacjach bardziej prywatnych. W 1534 roku listy w tym języku wymieniali między sobą kasztelan żarnowski Seweryn Boner i władca „stanowego państwa wodzisławskiego” Jan Planknar z Kynšperku.⁸⁷

Reformacyjne porozumienia i konflikty

Życie religijne ludzi epoki Odrodzenia było silnie związane z czynnikiem narodowym, a reformację postrzega się również jako „odruch indywidualizmu narodowego”.⁸⁸ Jednym z przejawów tego zjawiska była walka o język narodowy w Biblii i w czasie nabożeństw. Wspieranie tronu przez Kościół reprezentujący większość wiernych, prowadziło nieuchronnie między innymi do konfliktów politycznych. Położona niedaleko Krakowa Kalwaria Zebrzydowska ufundowana na przełomie XVI i XVII w. stała się wprawdzie celem pielgrzymów z Węgier, Siedmiogrodu, Śląska i Moraw⁸⁹, ale pogranicze polsko-czeskie często stawało się scenarią konfliktów między protestantami a katolikami. Nie zmieniły tego kontakty międzywyznaniowe, jak na przykład polemiczne relacje między przychylnym protestantyzmowi Andrzejem Fryczem Modrzewskim, a duchownym katolickim i wychowawcą dzieci Ferdynanda Habsburga Janem Horákiem.⁹⁰

Interesującym wątkiem w historii kontaktów polsko-czeskich była działalność w Rzeczypospolitej braci czeskich. Działalność ich konfesji zakłócił edykt cesarza Ferdynanda I Habsburga z 1548 roku. Wielu z nich opuściło wówczas Czechy uchodząc na Śląsk, do Niemiec, a także do Rzeczypospolitej, gdzie osiadali głównie w Wielkopolsce nawiązując kontakty z osobistościami liczącymi się w życiu publicznym, a także – między innymi – z działaczem reformacyjnym

85 Tomasz KEMPA, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” (1549–1616) wojewoda wileński*, Warszawa 2000, s. 96–97.

86 *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej*, wyd. A. Mosbach, Wrocław 1869, s. 211.

87 *Ibidem*, s. 52.

88 Jean DELUMEAU, *Cywilizacja Odrodzenia*, s. 47.

89 Szymon STAROWOLSKI, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, tłum. i oprac. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 62.

90 Antonín MEŠTAN, *Czesko-polskie kontakty literackie i kulturalne w okresie renesansu*, s. 75–76.

Janem Laskim, który planował stworzyć koalicję protestancką. W 1557 roku uznał on jednak, że liturgia Braci Czeskich zawiera dyskusyjne fragmenty stawiające pod znakiem zapytania możliwość głębszego porozumienia. Pomimo to obiecał im wspólne spotkanie z wielkopolskimi luteranami.⁹¹ Ostatecznym efektem debaty miała być unia wyznaniowa. Plan Łaskiego zakończył się niepowodzeniem, a co więcej nie udało mu się także doprowadzić do pojednania z Braćmi Czeskimi. Wyznawcy tej konfesji nawiązywali jednak kontakty z liczącymi się polskimi rodami. Przykładowo, w 1553 roku kaznodzieja i minister zborowy Jiří Izrael pozyskał przychylność Jakuba Ostroroga. Bracia Czescy zdobyli również życzliwość zamożnej szlachty, między innymi Boniewskich, Bronikowskich, Gajewskich, Grudzińskich, Mieleckich, czy Żychlińskich. Wielu wpływowych polityków było jednak groźnymi przeciwnikami Braci Czeskich, na przykład wojewoda poznański Andrzej Kościelecki, wróg ruchu egzekucyjnego i żarliwy katolik.⁹²

Na przełomie XVI i XVII wieku interesującą postacią był wspomniany już wyżej Piotr Wachenius.⁹³ Z uwagi na wyznanie – był kalwinistą sympatyzującym z arianami – utrzymywał ożywione kontakty z innowiercami polskimi i czeskimi. W utworach Wacheniusa występują licznie czechizmy, przypuszcza się więc, że mógł on pochodzić ze spolszczonej rodziny czeskiej – emigrantów przybyłych do Polski w 1548 roku. Silne związki łączyły go z czeskim teologiem i poetą Maciejem Borzeslavinem (Borzeslavinusem).⁹⁴ Wachenius sympatyzował z arianami utrzymującymi intensywne kontakty z czeskim i polskim ruchem reformacyjnym, między innymi z pochodzącym z Oświęcimia ministrem tułtejszego zboru kalwińskiego Bartłojem Bythnerem, swoim patronem.⁹⁵ Protekcją syna Jana II Kochcickiego, Andrzeja, otoczony był natomiast znany poeta doby reformacji, pochodzący z Opola Szymon Pistorius. Kochcicki był jednym z przywódców buntu protestanckiej szlachty śląskiej przeciwko cesarzowi, a za współpracę z królem szwedzkim Gustawem Adolfem został nawet skazany na karę śmierci.

Częścią polsko-czeskich relacji wyznaniowych na początku wojny trzydziestoletniej była również sprawa słynnego jezuitę Jana Sarkandera, oskarżonego o sprowadzenie oddziałów lisowczyków na Śląsk i Morawy. Jego sylwetkę nakreślili badacze czescy, między innymi Josef Foltynovský, František Hrubý, Jiří Fiala, Bohumil Zlámal, Jiří Pala, František Hrubý i Hana Bočková, w kilku ważnych opracowaniach.⁹⁶ Sarkander urodził się 20 grudnia 1576 roku w małym

91 H. P. JÜRGENS, *Jan Łaski 1499–1560. Europejczyk doby reformacji*, Warszawa 2006, s. 53.

92 Józef ŁUKASZEWICZ, *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań 1835, s. 63.

93 Dariusz ROTT, *Bracia Czescy w dawnej Polsce*, Katowice 2002, s. 30.

94 *Ibidem*, s. 31.

95 Idem, „Hymny moje domowe” Piotra Wacheniusa, *Śląskie Miscellanea*, t. 14, red. J. Malicki, Z. Kadłubek, Katowice 2001, s. 12.

96 Josef FOLTYNOVSKÝ – Jan TENORA, *Bl. Jan Sarkander. Jeho doba, život a blahoslavení*, Olomouc 1920; František HRUBÝ, *Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda*, *Český časopis historický*, 1939, 45; Jiří FIALA, *Počátky kultu Jana Sarkandra*, Hanácké noviny, 1995, 13. 5.; Bohumil ZLÁMAL, *Blahoslavený Jan Sarkander*, Praha 1990; Jiří PALA,

miasteczku Skočov w Księstwie Cieszyńskim będącym już wówczas od dawna częścią Korony Czeskiej. Wychował się zatem w środowisku wieloetnicznym, na obszarze zamieszkałym przez Polaków, Czechów i Niemców. Oficjalnym językiem był tutaj od 1573 roku język czeski. Przyszły męczennik był potomkiem małżeństwa mieszkającego w Księstwie Cieszyńskim, skąd po śmierci głowy rodziny wraz z matką i rodzeństwem przeniósł się na Morawy. Jego matką była Helena Gurecka z Kornickich, wywodząca się ze starej szlacheckiej rodziny osiadłej w Cieszynie, ojcem natomiast Řehoř Matěj Sarkandr. W życiu duszpasterskim Sarkandera dużą rolę odegrała praca spowiednika przy boku najwyższego ochmistrza czeskiego Ladislava Lobkovica. W czasie wojny Stefana Batorego z Gdańskiem – miastem wspierającym kandydaturę Maksymiliana II Habsburga – Lobkovic, jako cesarski sekretarz, wypłacał w Płocku żołd 200 żołnierzom piechoty.⁹⁷ Był katolikiem, a choć jego pierwsza żona przez większość swego życia pozostawała protestantką, stał się oparciem dla kontrreformacji. Pod patronatem Lobkovica, Sarkander prowadził działalność prowadzącą do konfliktów z miejscowymi możnymi – Wilhelmem Ulesdorfem, Wolfgangiem Mengesreiterem z Tirklova, Waclavem Bitovskim z Bystricy pod Hostyniem, między innymi z powodu dziesięcin. Spory wyznaniowe zyskały na znaczeniu wraz z wybuchem wojny trzydziestoletniej, a niechęć między czeskimi protestantami a Rzeczpospolitą spotęgowana została w wyniku interwencji lisowczyków. Poprzedziło ją odebranie urzędu i majątku Lobkovicowi i skłoniło jego spowiednika do wyjazdu do Polski. Tułaczę życie jezuitę prowadzone między Krakowem a Rybnikiem zakończyło się wprawdzie powrotem na Morawy, ale spotkał się on tutaj z zarzutem poszukiwania pomocy zbrojnej dla katolików, co zaowocowało procesem sądowym i przedwczesną śmiercią.

***

We wspólnej polsko-czeskiej historii XVI wieku można się doszukać wielu przykładów współpracy na różnorodnych obszarach działalności politycznej, wyznaniowej, społecznej i kulturalnej. Polityczny pragmatyzm przeplatał się tutaj z pro słowiańskim idealizmem, a indywidualne kontakty szybko przekształcały się w plany matrymonialne i majątkowe. Okazją do tego było bliskie sąsiedztwo i wciąż wówczas żywa pamięć o Śląsku – ziemi, która ostatecznie nie znalazła swojego miejsca w jednoczonej, późnośredniowiecznej, a następnie nowożytnej już Rzeczypospolitej. Wszystkie sfery współpracy polsko czeskiej są w gruncie rzeczy ze sobą powiązane. Nie jest możliwe oddzielenie grubą kreską religii od polityki, kultury i gospodarki, co czyni badania historyczne tym bardziej intrygującymi. Proces dziejowy cechuje zmienność, więc zawikłane

---

Vyprávění o Janu Sarkandrovi na sklonku dvacátého století, Třinec 1995; František HRUBÝ, *Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda*, Praha 1940; *Kněz a mučedník Jan Sarkander. Sborník ke svatořečení*. Olomouc 1994; Hana BOČKOVÁ, *Cherubin Jan Sarkander*, in: *Viator Pilsnensis neboli Plzeňský poutník. Literárnímu vědci Viktoru Viktorovi k sedmdesátinám*, edd. V. Bok – J. Fiala – H. Chýlová, Plzeň 2012.

97 Ś. ORZELSKI, *op. cit.*, s. 236.

losy czeskiej i polskiej państwowości zapewne jeszcze niejednokrotnie zbliżą nas do siebie, lub oddalą. Postępy kontrreformacji i konwersje wpływowych opiekunów różnowierstwa na katolicyzm uszczupliły zainteresowanie polskiej szlachty i magnaterii losami czeskich protestantów. Ich klęska zapoczątkowała ograniczanie przywilejów stanów czeskich, a Habsburgowie przestali wspierać swoją władzę na czeskiej arystokracji zmniejszając jej wpływy na rzecz cudzoziemców oraz starając się stopniowo unifikować swoją monarchię. Obawiająca się Habsburgów jeszcze za rządów Zygmunta III Wazy polska szlachta, zaczęła z czasem darzyć coraz większym niepokojem orientację profrancuską.⁹⁸ Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej – już za czasów Stefana Batorego uznająca za priorytet kierunek wschodni – a także dotkliwość konfliktów zbrojnych z Rosją, Szwecją, Turcją i Tatarami nie sprzyjały zacieśnianiu więzi z południowym sąsiadem. Ulegające wpływom niemieckim czeskie elity społeczne przestały być atrakcyjnym partnerem dla „narodu politycznego” przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Kontakty polsko-czeskie w XIX wieku i w czasach najnowszych nadal jednak pozostają w centrum zainteresowania badaczy i nie wydaje się, aby temat ten mógł zostać wkrótce wyczerpany.

Autor / Author

Magdalena Ujma

Institut Historii
Uniwersytet Opolski
Strzelców Bytomskich 2
45-084 Opole
magdau.opole@interia.pl

dr hab. Magdalena Ujma, prof. UO (* 1959) je od roku 1987 vědeckou pracovnicí Historického ústavu na Univerzitě v Opoli. V roce 1994 obhájila doktorskou práci, v roce 2006 se habilitovala a o čtyři roky později se stala profesorkou Univerzity v Opoli. Ve svém bádání se zabývá převážně šlechtickými latifundiemi v 16. a 17. století.

Summary

Selected aspects of Czech-Polish contacts and cooperation in the 16th century

In the common Polish-Czech history of the sixteenth century many examples of cooperation can be found in various areas of political, religious, social and cultural activities. Political pragmatism has mingled here with pro-Slavic idealism, and individual contacts have been quickly transformed into marriage and property

---

⁹⁸ Zob. Tadeusz LEHR-SPŁAWIŃSKI – Kazimierz PIWARSKI – Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Polska Czechy, dziesięć wieków sąsiedztwa*, s. 127.

strategies. An opportunity for this was the proximity of the territory and the remembrance of Silesia – a country that eventually did not find its place in the unifying late-medieval and then modern Polish-Lithuanian Rzeczpospolita. The development of counter-reformation and the conversion of influential people to Catholicism exhausted the interest of Polish nobles and in the fate of Czech Protestants. Their defeat initiated a limitation of the privileges of the Czech state, and the Habsburgs ceased to support the Czech aristocracy, reduced its influence on foreign lands, and unified their monarchy. The foreign policy of Bohemia, as well as the seriousness of the armed conflict with Russia, Sweden, Turkey and Tatars, did not contribute to the strengthening of relations of Rzeczpospolita with its southern neighbor. The Czech social elites, which were under German influence, ceased to be an attractive partner for the „political nation” of the Rzeczpospolita. However, Polish-Czech contacts in the nineteenth century and in recent times still remain the subject of research, and it does not appear that this subject would soon be terminated.

Smerovanie katolíckej cirkvi v Uhorsku v období 2. polovice 16. storočia až 1. polovice 17. storočia v zrkadle synodálnych nariadení¹

DÁVID JABLONSKÝ

Abstrakt | Abstract

Úsilie kľúčových predstaviteľov Ostrihomského arcibiskupstva na poli synodálnej činnosti v období 2. polovice 16. storočia až 1. polovice 17. storočia prispelo k efektívnemu formovaniu a smerovaniu katolicizmu v Uhorsku. Synodálne nariadenia, ktoré boli prijaté počas pôsobenia arcibiskupa Mikuláša Oláha, Františka Forgáča, Petra Pázmaňa, Imricha Lóšiho a Juraja Lipaiho, prispeli ku komplexnej vnútornej reforme katolíckej cirkvi v oblasti vierouky, liturgickej disciplinizácie i disciplinizácie kléru. Reformné snahy ovplyvnené závermi Tridentského koncilu sa tak postupne ujali aj na území Uhorska.

The effort of the key representatives of the Archbishopric of Esztergom in the field of synodal activity during the second half of the 16th century to the first half of the 17th century contributed to the effective formation and direction of Catholicism in Hungary. The synodal regulations adopted during the reign of Archbishops Mikuláš Oláh, František Forgáč, Peter Pázmaň, Imrich Lóši and Juraj Lipai, contributed to a comprehensive internal reform of the Catholic Church in the field of faith, liturgical discipline and discipline of the clergy. The reform efforts influenced by the conclusions of the Trident Council were thus gradually recognized on the territory of Hungary.

Kľúčová slova | Key Words

Uhorsko, (arci)biskup, synoda, nariadenie, moc, stredovek, novovek
Hungary, (arch)bishop, synod, ordinance, power, Middle Ages, New Age

Uhorské synody² katolíckej cirkvi, ktoré boli zvolané v priebehu 16. a 17. storočia, prebiehali v mierne pozmenených náboženských, politických a hos-

1 Štúdia vznikla s finančnou podporou projektu VEGA č. 1/0006/18: „Imago episcopi – moc biskupa a jej prezentácia v stredoveku“.

2 Synoda označovala cirkevný snem, ktorému predsedalo zhromaždenie cirkevných predstaviteľov disponujúcich so zákonodarnými právomocami. V prípade ekumenických cirkevných snemov zhromaždenie pozostávalo z pápeža a pápežských legátov, pričom nimi prijaté závery boli platné pre celú cirkev. V prípade partikulárnych snemov (národných a provinciálnych synod) bola zákonodarná moc aplikovaná len na území, na ktoré sa vzťahovala autorita účastníkov

podársko-sociálnych podmienkach, než aké boli príznačné pre stredoveké uhorské synody. Osmanský vpád a bitka pri Moháči z roku 1526 rázne zasiahli Uhorsko vo viacerých rovinách. Panovník Ľudovít II. Jagelovský (1516–1526) zahynul pri pokuse o útek z bojiska. Boj o nástupníctvo medzi Ferdinandom I. Habsburským (1526–1564) a Jánom Zápoľským (1526–1540) napokon len vyvolal sériu ďalších konfliktov a podporil územný rozpad Uhorska.³ V dôsledku bitky pri Moháči padla popri panovníkovi a viacerých šľachticoch priam celá cirkevná elita. Zahynul Pavol Tomori (kaločský arcibiskup), Ladislav Salkai (ostrihomský arcibiskup), František Perení (varadínsky biskup), Blažej Pakši (rábsky biskup), Filip Mór (pätkostolský biskup), František Čáholi (čanádsky biskup) i Juraj Palina (bosnianski biskup).⁴

Niekoľko preživších kňazov sa snažilo utiecť do bezpečných častí Uhorska, prípadne i za hranice monarchie. V dôsledku toho ostali mnohé cirkevné úrady a benefíciá neobsadené. Kumulácia niekoľkých funkcií jedným cirkevným predstaviteľom situáciu tiež nevyriešila, keďže daný predstaviteľ mohol byť fyzicky prítomný len v jednej lokalite a agenda a veriaci spätí so zvyšnými lokalitami boli kvôli jeho absencii zanedbávané. Problematické bolo aj nahradenie zosnulých arcibiskupov a biskupov v dôsledku bitky pri Moháči. Kandidáti na dané posty často využívali biskupské či arcibiskupské právomoci bez toho, aby mali platnú pápežskú konfirmáciu (či dokonca biskupské svätenie). Panovník ich dosadil do úradu na základe najvyššieho patronátneho práva, kandidáti ale o pápežovo potvrdenie následne často ani nežiadali. Aj návštevy Ríma z ich

---

(arcibiskupov a biskupov). Závery prijaté arcibiskupmi či biskupmi musela schváliť aj Svätá stolica. Srov. Josef PEJŠKA, *Církevní právo se zřetelem k partikulárnímu právu československému*, Svazek první: Ústavní právo církevní, Semily 1932, s. 58.; Josef PEJŠKA, *Církevní právo se zřetelem k partikulárnímu právu československému*, Svazek druhý: Hierarchický řád církevní, Praha 1937, s. 112–113. Z pohľadu Uhorska v 16. a 17. storočí boli v rovine partikulárnych snemov popri národných a provinciálnych synodách najhojnejšie zastúpené diecézne synody. Na diecéznych synodách býval jediným zákonodarcom spravidla biskup, ktorý synody zvolával a reguloval ich priebeh i samotnú textovú podobu nariadení, ktoré synodálni účastníci následne len odhlasovali. Srov. Péter ERDŐ, *Az egyházmegyei zsinat intézménye a történelemben*, Vigilia, ročník (ďalej len roč.) 53, číslo (ďalej len č.) 11, 1988, s. 807–808, 810–811. K terminologickým rozdielom medzi ekumenickými a provinciálnymi snemami, ako aj diecéznymi synodami srov. Hubert JEDIN, *Malé dějiny koncilů*, Praha 1990, s. 7–8. K širšej charakteristike diecéznych synod srov. Pavel KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha 2014, s. 55–62. Termín synoda má svoj pôvod v starogréckom slove σύννοδος. Latinská verzia pojmu má tvar *synodus* a rovnako zaužívaným variantom je aj *concilium*. Srov. Gábor ADRIÁNYI, *A római katolikus egyház zsinatai*, in: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.–20. században*, edd. M. Balogh – Sz. Varga – L. Vértesi, Budapest; Pécs 2014, s. 13–14.; P. KRAFL, *Synody a statuta*, s. 55.; Július ŠPANĀR – Jozef HRABOVSKÝ, *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*, Bratislava 1998, s. 119, 592.

3 Ivan MRVA, *Doba panovania Jagelovcov*, in: *Krátke dejiny Slovenska*, ed. E. Mannová, Bratislava 2003, s. 108–109.; Ivan MRVA, *Vládca s bilagom zradcu*, in: V. SEGEŠ et al., *Kniha kráľov: Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*, Bratislava 2006, s. 195–200.

4 1526. augusztus 29. *Bánffyak és Széchyek a Mohácsi csatában. Részletek Brodarics István krónikájából*, in: Gyula Benczik et al., *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény (1. kötet, 871–1849)*, Szombathely; Zalaegerszeg 2008, s. 89.

strany boli veľmi zriedkavé. Ospravedlnenia boli väčšinou odôvodnené chabou finančnou situáciou či vojnovým stavom.⁵

Osmanská prítomnosť vážne narušila aj správu a fungovanie arcibiskupstiev a ich jednotlivých diecéz. Diecézne štruktúry Kaločského arcibiskupstva boli zdevastované na obdobie skoro dvoch storočí. Kaločskí arcibiskupi tak formálne zastávali biskupské funkcie v Rábskom či Nitrianskom biskupstve. K úplnej revitalizácii cirkevných štruktúr pod patronátom Kaloče došlo až v priebehu 18. storočia.⁶ V mierne lepšom postavení sa nachádzalo Ostrihomské arcibiskupstvo. Metropolitné sídlo v podobe Ostrihomu bolo ale v roku 1543 dobyté, v dôsledku čoho došlo k presídleniu arcibiskupského sídla a kapituly do Trnavy. V roku 1596 postihol rovnaký osud aj Jáger, kvôli čomu boli sídlami jágerského biskupa a kapituly striedavo Košice a Jasov.⁷

V 1. polovici 16. storočia boli obyvatelia Uhorska postupne oboznámení aj s protestantskými myšlienkami či učeniami, ktoré sa šírili predovšetkým prostredníctvom obchodníkov v kráľovských a banských mestách, prípadne uhorských študentov, ktorí študovali vo Wittenbergu a po čase sa vrátili späť do Uhorska. Napriek odporu katolíckej cirkvi a šľachty mnohí šľachtici čoraz viac sympatizovali s reformnými myšlienkami a konvertovali na protestantizmus, v dôsledku čoho so sebou strhli aj časť veriacich či kňazov, ktorí boli dovtedy lojálni voči (univerzálnej) kresťanskej cirkvi, resp. neskoršiemu katolicizmu. Poukázanie na morálne nedostatky a slabší vzdelanostný stav kléru, ako aj nový pohľad na jednotlivé kresťanské dogmy, tradície a učenia, napokon primáli k vnútornej reforme aj katolícku cirkev. Hoci Tridentský koncil (1545–1563) v duchu ekumenizmu katolícku cirkev s protestantskými cirkvami nezblížil, skôr naopak, poukázal na ich principiálne rozdiely a postupné vzdalovanie, pre katolícku sebareformu to bol z pohľadu novovekého obdobia jeden z najvýznamnejších medzníkov, ktorý smerovanie katolicizmu ovplyvnil na niekoľko storočí. Potvrdenie a vyargumentovanie jednotlivých dogiem a tradícií, unifikácia liturgie, ako aj prísne zmeny v oblasti disciplinizácie kléru boli signálom

5 Príkladom na chýbajúce pápežské potvrdenie bola situácia okolo Tomáša Salaháziho, ktorý sa v roku 1525 ujal Vesprímskeho biskupstva s tým, že v danom čase nebol vysvätený ani len za biskupa. Prípady toho, že sa cirkevné benefíciá pridelovali aj rodinným príslušníkom, podporuje situácia Antona Vrančiča z roku 1553, keď po svojom menovaní do čela Páfkostolského biskupstva udelil cirkevné benefíciom automaticky aj svojmu bratovi Michalovi. Ukážku hromadenia viacerých úradov a benefícií jednou osobou zas predstavuje prípad Jána Kutašihu, ktorý sa stal v roku 1596 administrátorom Rábskeho biskupstva a prepošstva v Stoličnom Belehrade. Nasledujúci rok nadobudol úrad ostrihomského arcibiskupa, k čomu prináležalo aj Pannonhalské opátstvo. Po ujaní sa funkcie arcibiskupa v Ostrihome preto sľúbil, že sa zvyšných úradov a benefícií dobrovoľne vzdá. Srov. Jaroslav NEMEŠ, *Vymenovanie biskupov a najvyšších cirkevných hodnostárov v Uhorsku v 16. storočí*, *Historia Ecclesiastica*, roč. 4, č. 2, 2013, s. 22–23, 25–27.

6 Tamás TÓTH, *Az 1763-as kalocsai zsinat*, in: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16. –20. században*, edd. M. Balogh – Sz. Varga – L. Vértesi, Budapest; Pécs 2014, s. 183–184.

7 Ivan MRVA, *Zápas o uhorskú korunu*, in: *Krátke dejiny Slovenska*, ed. E. Mannová, Bratislava 2003, s. 124.; Viliam JUDÁK, *Cirkevná organizácia na území Slovenska do 20. storočia*, in: *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*, ed. J. Rydlo, Bratislava 2003, s. 63.

snahy o komplexnú vnútornú reformu. V niektorých bodoch sa katolícka cirkev snažila zachovať svoju kontinuitu, no na druhej strane sa v mnohých bodoch pokúsila o revitalizáciu svojich starých štruktúr. Jedným z najúčinnějších mechanizmov na aplikovanie týchto zmien v praxi boli synody. Tie sa od svojho stredovekého poslania, úlohy či charakteru markantne nevzdialili, po novom ale museli reagovať a brať do úvahy ranonovoveké podmienky a zmeny, ktoré jednotlivé krajiny postihli.⁸

Časové ohraničenie skúmaných synod v rozmedzí 2. polovice 16. storočia a 1. polovice 17. storočia je podmienené hlavne tým, že informácie o synodách z 1. polovice 16. storočia sú veľmi vágne a útržkovité. To sťažuje komplexnejšiu analýzu a komparáciu ich nariadení, ako aj identifikáciu presných príčin ich zvolania, priebehu či zoznamu účastníkov. V tlačenej podobe sa podľa všetkého zachovali len nariadenia dvoch synod, a to ostrihomskej diecéznej synody z roku 1510 a vesprámskej diecéznej synody z roku 1515. Textová podoba záverov ostrihomskej synody je v tlačenej podobe zachovaná vďaka edícií Ignáca Bašana. Bašan uvádza štatúty rozdelené do 16 hláv. Synoda bola uskutočnená počas pôsobenia ostrihomskeho arcibiskupa (1497–1521) a kardinála (1500–1521) Tomáša Bakóca, pričom v synodálnej pozvánke sa na prvom mieste skloňovalo meno generálneho vikára Demetera Ňášiho. Ten zrejme ručil aj za samotný priebeh synody. Potenciálni účastníci boli vyzvaní k tomu, aby sa na synodu dostavili na sviatok sv. Vojtecha, biskupa a mučeníka (23. apríl). Štatúty boli principiálne zamerané na voľbu synodálnych sudcov; zákaz stretu kňazov s konkubínami; pravidlá okolo používania sviečok a posvätných olejov (*sacri liquores*); *striednosť* a *triezvosť* svetského kléru; disciplínu rehoľného kléru; modlitby; omše; potvrdenie držby benefícií; synodálnych absentérov a účastníkov, ktorí by synodu opustili pred jej oficiálnym ukončením.⁹

Obraz o textovej podobe nariadení vesprámskej diecéznej synody z roku 1515 je prístupný vďaka edícii Lászlóa Solymosiho. O zvolanie tejto synody sa pričínil vesprámsky biskup Peter Berislo (1511–1520). Príčiny ani presný dátum priebehu synody nie sú známe, synodálni účastníci ale prijali 31 nariadení. Z pohľadu sviatostnej a rituálnej disciplinizácie bola značná časť záverov venovaná problematike vysluhovania sviatostí. Pri okruhu disciplinizácie kléru sa účastníci dotkli problematiky odievania klerikov a predovšetkým pravidiel okolo cirkevných majetkov; hospodárskeho zabezpečenia kléru; zákazu simónie; úžery a privlastňovania práv; ako aj problematiky celibátu a závetov. Nariadenia boli vytlačené v podobe knižky formátu *quarto* (4°) dňa 11. júna 1517 vo viedenskej tlačiarni, ktorá patrila Hieronymovi Vietorovi.¹⁰

8 Zuzana LOPATKOVÁ, *Kanonické vizitácie severozápadnej časti Podhorskeho dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí*, Trnava 2014, s. 19–20.; David P. DANIEL – Ivan MRVA, *Reformácia, rekatolizácia a politické konflikty*, in: *Krátke dejiny Slovenska*, ed. E. Mannová, Bratislava 2003, s. 126–127.

9 LEGES ECCLESIASTICAE REGNI HUNGARIAE, ET PROVINCIARVM ADIACENTIVM OPERA ET STVDIO TOMUS III., ed. I. Batthyányi, Clavdiopoli 1827, s. 654–659.

10 László SOLYMOSI, *A vesprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*, Budapest 1997, s. 9.

O zvyšných synodách z obdobia 1. polovice 16. storočia síce nevieme nič bližšie, synodálna činnosť jednotlivých uhorských (arci)biskupov tohto obdobia ale nemusela byť úplne pasívna. István Fazekas v súvislosti s ostrihomským arcibiskupom Pavlom Várdaim (1527–1549) v jednej zo svojich štúdií napr. spomenul, že sa s osobou Várdaiho spája viac než desať diecéznych synod.¹¹ Bez relevantných prameňov je ich priebeh a charakter prípadných nariadení síce otáznym, nevyklučuje to však aktívne uplatňovanie partikulárneho zákonodarstva v podobe zvolávania synod a prijímania synodálnych nariadení ani v tomto turbulentnom období.

V 2. polovici 17. storočia panovala v Uhorsku situácia, kde v synodálnej činnosti vynikala predovšetkým už len Záhrebská diecéza. Vrchol osvojenia si záverov Tridentu z pohľadu drvivej väčšiny uhorských diecéz bol dosiahnutý už v 1. polovici 17. storočia. To, že Záhrebská diecéza svoj vrchol dosiahla až koncom 17. storočia však ešte neznamená, že by na synodálnom poli nebola v predošlom období aktívna, resp. jej predstavitelia neboli na teologickom poli minimálne tak erudovaní a zdatní než predstavitelia zvyšných diecéz. Liturgické špecifiká ale diecézu postavili do polohy, kde kvôli miernemu odporu voči vybraným ostrihomským či tridentským nariadeniam prijímala svoje závery pomalšie či ťažšie. Hlavný spor pramenil v súperení latinčiny s národnými jazykmi (či písmami), keďže Záhrebská diecéza používala hlaholiku. Zvolanie prvých štyroch z piatich záhrebských diecéznych synod, ktoré sa uskutočnili v 2. polovici 17. storočia (1669, 1673, 1677, 1687), inicioval záhrebský biskup Martin Borkovič (1667–1687). Piatu záhrebskú synodu (1690) zvolal záhrebský biskup Alexander Mikulič (1688–1694). Szabolcs Varga, ktorý sa záhrebským synodám venoval vo svojom výskume podrobnejšie, považuje poslednú menovanú synodu za vrchol prijatia tridentských dekrétov na území Záhrebskej diecézy.¹² Synodálni účastníci na nej odobrili 23 nariadení rozdelených do 9 hláv. Nariadenia sa týkali Božieho kultu; ortodoxnej viery; uctievania obrazov svätých; slávenia sviatkov a dodržiavania pôstnej disciplíny; vysluhovania sviatostí; katechizmu katolíckej cirkvi; disciplíny klerikov; výnosov a benefícií; úžery, krivej prísahy (*periurium*) či iných zločinov.¹³

V období, ktoré tvorí jadro výskumu a štúdie, zohralo z pohľadu synodálnej činnosti kľúčovú úlohu päť ostrihomských arcibiskupov. Menovite šlo o Mikuláša Oláha (1553–1568), Františka Forgáča (1607–1615), Petra Pázmaňa (1616–1637), Imricha Lósiho (1637–1642) a Juraja Lipaiho (1642–1666). Po analýze synodálnych nariadení prijatých počas pôsobenia prvých troch menovaných je možné vysloviť názor, že poprední predstavitelia uhorského katolicizmu netúžili

11 István FAZEKAS, *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, in: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.–20. században*, edd. M. Balogh – Sz. Varga – L. Vértesi, Budapest; Pécs 2014, s. 28.

12 Szabolcs VARGA, *A zágrábi egyházmegyei zsinatok a 16.–17. században*, in: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.–20. században*, edd. M. Balogh – Sz. Varga – L. Vértesi, Budapest; Pécs 2014, s. 131–134, 138–148.

13 SACRA CONCILIA ECCLESIAE ROMANO-CATHOLICAE IN REGNO HUNGARIAE, ed. C. Péterffy, Posonii 1741–1742, Vol. II., s. 403–409.

po akomsi priateľskom spolunažívaní s protestantskými cirkvami, ale naďalej proklamovali celistvosť a jednotu kresťanskej cirkvi, ktorá mala svoje hlboké korene a tradície. Nech došlo k akejkoľvek odluke veriacich v rovine náboženskej náuky, disciplíny kňazov a veriacich či liturgie, v nariadeniach boli všetky výkyvy a odlišnosti katolíkmí odsudzované, posunuté do roviny kacírstva a opatrené cirkevnými trestami, predovšetkým hrozbou exkomunikácie.¹⁴ Je otázne, že kde sa nachádzala hranica medzi reálnou vierou v možné zblíženie a zjednotenie katolíckej cirkvi s formujúcimi sa protestantskými cirkvami a medzi triezvym uvedením si finálnej odluky a prehĺbenia rozdielov medzi cirkvami. Počas pôsobenia Mikuláša Oláha ešte mohla mať táto vízia reálne kontúry, po jeho smrti sa ale nádeje museli postupne rozplynúť aj v rámci Uhorska a v období tvrdej rekatolizácie v 17. storočí dochádzalo k prinavrátaniu stratených veriacich násilnou metódou.

Prvým príkladom, kde je citeľný negatívny postoj k formujúcim sa protestantským konfesiám a viera v cirkevnú kontinuitu, je synoda z roku 1558 uskutočnená v Kláštore pod Znievom. Zoznam pozvaných účastníkov by mohol nasvedčovať tomu, že šlo o protestantskú synodu. 16. –18. septembra 1558 sa na ňu mali dostaviť predstavitelia tých hornouhorských banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Banská Belá, Kremnica, Nová Baňa, Pukanec, Ľubietová), ktoré nasledujúci rok prejavili odluku od katolicizmu vytvorením konfesie s názvom *Confessio Heptapolitana*.¹⁵ Osoba Mikuláša Oláha ako aj samotná obsahová náplň nariadení a požiadaviek ale posúvajú synodu do prísne katolíckej roviny. Mikuláš Oláh vnímal odchýlky od princípov katolicizmu a zmeny v oblasti náuky alebo liturgie veľmi citlivo. Aj keď sa mnohí pozvaní kňazi z protestu synody nezúčastnili, približne 200 duchovných závery synody akceptovalo svojim podpisom a prisľúbilo svoju lojalitu v intenciách katolíckej náuky.¹⁶ 45 prijatých nariadení bolo rozdelených do 6 hláv, pričom prvá hlava sa týkala svätenia duchovných, druhá krstu, tretia Eucharistie, štvrtá spovede, piata manželstva a napokon šiesta kňazského odevu.¹⁷

14 István Fazekas vo svojej štúdií v súvislosti so synodálnymi nariadeniami z obdobia Mikuláša Oláha uvádza postreh, podľa ktorého sa sila exkomunikácií ku koncu stredoveku značne oslabil. Srov. I. FAZEKAS, *Oláh Miklós*, s. 38. Som toho názoru, že sila exkomunikácie stratila opodstatnenie skôr len v očiach tých kňazov a veriacich, ktorí konvertovali na protestantské konfesie a pod ochranou svojich duchovných a svetských patrónov už necítili hrozbu ani reálny dopad týchto trestov z moci katolicizmu. V kruhu katolíkov musela byť exkomunikácia stále vážnym cirkevným postihom.

15 Textová podoba tohto vierovyznania (pôvodne označovaného ako *Confessio Montana* či *Confessio Montanarum Civitatum*) je dostupná v diele Peter KÓNYA – Zoltán CSEPREGI (edd.), *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska/ Három lutheri hitvallás Magyarországon/ Drei Lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn*, Prešov 2013, s. 77–109.

16 Vojtech BUCKO, *Mikuláš Oláh a jeho doba (1493–1568)*. Štúdia zo slovenských dejín 16. storočia, Bratislava 1940, s. 104–106; I. FAZEKAS, *Oláh Miklós*, s. 36.

17 Podoba nariadení sa zachovala vo fondoch dvoch archívov i v tlačenej verzii. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej len MNL OL), E150 Acta Ecclesiastica (ďalej len AE), Irregistrata, 1. tétel (= položka, ďalej len t.) 4. szám (= číslo, ďalej len sz.); Esztergomi Prímási Levéltár (ďalej len PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (ďalej len AEV), numero (ďalej len nr.)

V súlade s prvou hlavou bolo zakázané, aby kňazské povinnosti vykonávala osoba, ktorá svoje svätenie právoplatne nezískala od katolíckeho biskupa. Rovnako bolo zakázané, aby osoba bez predošlého povolenia nadobudla vysvätenie za kňaza v inej cirkevnej provincii. Nikto nemohol *presviedčať* či *búriť* ľudí proti katolíckej viere a cirkvi. Účastníci sa na základe nariadení ohradili aj voči učeniu Martina Luthera, Martina Bucera a Jána Kalvína, ktorí boli katolíckymi považovaní za *heretikov*. Život a morálka kňazov musela korešpondovať s katolíckou vierou, aby boli vhodným príkladom pre svojich veriacich.¹⁸

Pri otázke krstov bolo zdôraznené, aby deti neumierali pred udelením krstu. To bolo kľúčové z pohľadu vysokej úmrtnosti novorodencov. Bolo tiež dôležité, aby sa pri krste použila len konsekrovaná voda (a nie obyčajná, pripisovaná *heretikom*). Pri udeľovaní sviatosti krstu museli byť prítomní aj krstní rodičia.¹⁹ Pri problematike Eucharistie bolo zdôraznené jej poskytovanie pod katolíckym spôsobom (len pod spôsobom *chleba*), čím sa negovala čoraz viac sa vzťahujúca podoba pod obojakým spôsobom. Na podporu prijímania pod spôsobom *chleba* bol uvedený argument, že aj *skutočný Boh a človek* sa uctievali v *jednej podstate*. Eucharistia mala byť posväcovaná v kostole. Uchovávať sa mohla len na *dostoynom* a *čistom mieste*. V prípade nutnosti ju bolo možné poskytnúť chorľavým či pútnikom (aj mimo bohoslužieb).²⁰

Pri okruhu spovedí bola prízvukovaná ušná spoveď, pričom spoločná alebo verejná spoveď bola označená za *kacírsku*.²¹ Pri problematike manželstva by som od citoval nasledovné pasáže: „*Farári a presbyteri žijú mravne čisto, počestne a tiež dobrými triezvymi spôsobmi, tak ako sú dobrým príkladom stáda a zvyšných Kristových veriacich [...] Tajné manželstvá skrz farárov sú zakázané*“.²² V súvislosti

116/2; János BREZNYIK, *A Selmecbányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története. Első füzet. A XVI.-ik századbéli események*, Selmecbánya 1883, s. 129–134.

18 MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t., 4. sz. Dekréty č. I., II., IV., VII., XXI.. Dekréty o vyznaní katolíckej viery, kanonických spisoch a používaní posvätných kníh účastníci Tridentského koncilu prijali na svojom 3. (4. februára 1546) a 4. zasadnutí (8. apríla 1546). DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, ed. I. A. Hrdina, Praha 2015, s. 17–18, 20–23. Problematiky svätenia kňazov sa týkali závery 14. (25. november 1551), 21. (16. júla 1562) a 23. zasadnutia Tridentu (15. júla 1563). *Tamtiež*, s. 123–125, 155–157, 190–195. Životu a morálke kléru boli venované predovšetkým dekréty 22. (17. septembra 1562), 24. (11. novembra 1563) a 25. zasadnutia koncilu (3. decembra 1563). Zakázaný bol lov zvierat, lov vtákov, tance, návštevy krčiem či hrania hier. Prísne boli odsudzovaní aj duchovní pretrvávajúci vo vzťahoch s konkubínami. *Tamtiež*, s. 172–173, 228, 276–277.

19 MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t. 4 sz. Dekrét č. XXII.

20 MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t. 4 sz. Dekréty č. XXIV., XXV. Účastníci Tridentského koncilu prijali dekréty a kánony súvisiace so sviatosťami všeobecne i jednotlivito na svojom 7. zasadnutí dňa 3. marca 1547 (sviatosti vo všeobecnosti, krst, birmovanie), 13. zasadnutí dňa 11. októbra 1551 (Eucharistia), 14. zasadnutí dňa 25. novembra 1551 (pokánie, posledné pomazanie), 23. zasadnutí dňa 15. júla 1563 (kňazské svätenie) a 24. zasadnutí dňa 11. novembra 1563 (manželstvo). DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, s. 58–64, 84–93, 102–122, 181–185, 203–214. V súvislosti s prijímaním pod obojakým spôsobom bolo na Tridente (21. zasadnutie zo dňa 16. júla 1562) prijaté osobitné učenie a kánony. *Tamtiež*, s. 151–155.

21 MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t. 4 sz. Dekrét č. XXIX.

22 „*Parochi et presbyteri, caste, pudice, ac continenter ac sobre bonisq(ue) moribus, vivant ut sint bono exemplo, gregi et aliis Chri(sti) fidelibus ... Matrimonia clandestina per parochos p(ro)hibeantur.*“

s kňazským odevom bola zdôraznená jeho slušnosť a odlíšenie od svetského odevu. Okrem toho si musel kňaz na hlave zaopatriť aj tonzúru a oholiť si svoju bradu.²³

Mikuláš Oláh v nasledujúcich rokoch zvolal aj viaceré ďalšie synody, pričom všetky sa uskutočnili v Trnave. V roku 1560 to bola diecézna synoda, v roku 1561 provinciálna synoda, v rokoch 1562, 1564, 1566 nasledované ďalšími tromi diecéznymi synodami. Z pohľadu počtu dekrétov (37), ich obsahovej náplne, ako aj ich zachovania, je najprínosnejšia diecézna synoda z roku 1560. Široký priestor tu bol vyhradený na otázku viery a sviatostí vo všeobecnosti, pričom sviatosti boli podrobne rozpracované aj jednotlivo. Krst, birmovanie a kňazstvo predstavovali neopakovateľné sviatosti.²⁴ Pri otázke Eucharistie bolo opätovne poznamenané, že sa často poskytovala formou *chleba* i *kalicha*. Naďalej ale bolo potrebné pridržiavať sa spôsobu *chleba*.²⁵ Pri otázke svätenia kňazstva bolo zdôraznené, že kňazské povinnosti (menovite je uvedené kázanie) mohli vykonávať len tie osoby, ktoré boli vysvätené katolíckym biskupom.²⁶

Dôraz bol vo forme nariadení kladený napr. na (písané i nepísané) tradície; obrady; pôst; uctievanie svätých; obrazy Krista či svätých; očistec; knihy *heretikov*; život a dôstojnosť kléru; katolíckych učiteľov; sviatky; pohreby; desiatky alebo cirkevné tresty. Pri tradíciách bola zdôraznená potreba vážiť si apoštolské tradície. Pri pôste nutnosť preukázať zdržanlivosť a obmedziť konzumáciu mäsa (*caro*). Po smrti bolo potrebné venovať zosnulým príslušné modlitby, pričom očistec bol považovaný za dočasný trest vo forme ohňa. Kostoly a oltáre mali byť patrične vysvätené. Knihy *heretikov* boli odmietané, pretože podľa katolíkov mali prekrúcať knihy svätých otcov a katolícku cirkev *povolávať do pochybností*.²⁷

Klerici mali za úlohu viesť *dôstojný a bezúhonný* život. Nesmeli sa zdržiavať v prítomnosti žien a museli sa vyhýbať úžere (*usura*) a svätokupectvu (*simonia*).²⁸ Museli nosiť klerikálne rúcha a oholiť si bradu a temeno hlavy. Kňazi

MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t. 4 sz. Dekréty č. XXXVII., XLII..

23 MNL OL, E150 AE, Irregistrata, 1. t. 4 sz. Dekrét č. XLV.

24 SACRA CONCILIA ECCLESIAE, s. 50.

25 *Tamtiež*, s. 56. K určitému posunu v otázke prijímania pod obojakým spôsobom došlo v roku 1564, kedy pápež Pius IV. (1559–1565) vo svojom pápežskom breve zo 16. apríla povolil veriacim aj tento spôsob prijímania, s argumentom, že telo Krista je posvätné a celistvé v oboch prípadoch. Ústupok bol ale platný len do nástupu Františka Forgáča na ostrihomský arcibiskupský stolec. Ten striktno nariadil katolícky spôsob poskytovania Eucharistie. Kópia breve Pia IV. je dostupná v ostrihomskom Primaciálnom archíve. PL, AEV, nr. 1759.

26 SACRA CONCILIA ECCLESIAE, s. 64.

27 *Tamtiež*, s. 79, 93, 100–102. V časti *O výbere pokrmov, o pôstoch a sviatočných dňoch* z 25. zasadnutia Tridentského koncilu (4. decembra 1563) konciloví otcovia nariadili, aby duchovní i veriaci dodržiavali všetky zásady späté s výberom vhodných pokrmov, pôstom, ale i všetkým tým, čo viedlo k zbožnosti. DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, s. 284. Dekréty o očistci, ako aj o vzývaní, uctievaní a ostatkoch svätých a o svätých obrazoch boli prijaté taktiež na 25. zasadnutí koncilu. *Tamtiež*, s. 241–244.

28 Simóniu a úžeru odsudzovali už aj kánony (č. 63–67) IV. Lateránskeho koncilu. *Fourth Lateran Council (1215). Constitutions*, dostupné online: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN4.HTM#50>. Rovnaká snaha bola citeľná aj na Tridentskom koncile. Podľa I. hlavy *Dekréty o reforme* 21. zasadnutia (16. júl 1562) koncilu nebolo prípustné, aby biskupi prijímali financie

mali vyučovať veriacich len podľa pilierov katolíckej cirkvi. Z nedbanlivosti nesmeli zanechať ľudí bez krstu, birmovania, pokánia, sviatosti oltárnej alebo pomazania. Obzvlášť, ak hrozilo, že jedinec môže umrieť. Kňazom v žiadnom prípade neprináležalo, aby vstupovali do manželského zväzku (*matrimonium*). Ak to bolo možné, každá farnosť mala disponovať s učiteľom elementárnej školy (*ludimagister*), ktorý bol počestný a deti vyučoval v súlade s katolíckou náukou.²⁹

Pri otázke pohrebov bolo prízvukované, aby katolícki kňazi v žiadnom prípade nepochovávali *heretikov, pohanov, židov, exkomunikovaných* alebo *prekliatych*. Pod hrozbou cirkevného trestu mali byť splatené všetky desiatky, keďže z nich žili aj osoby *obsluhujúce oltár* v podobe kňazov a miništrantov. Rehoľní mali žiť v *chudobe, čistote, poslušnosti* a mali odmietat *mäso* i *diabla*. Pri testamentoch platilo, že ak závetca zanechal niečo cirkvi, prípadne prenechal svojim dedičom niečo, čo nadobudol počas svojho života neprávom, tak do šiestich mesiacov (alebo nanajvýš do jedného roka) musela byť daná vec vrátená alebo prenechaná právoplatnému majiteľovi.³⁰

Vizitačné zápisnice Ostrihomskej arcidiecézy z rokov 1559–1562 poukazujú na nepriaznivý stav. Južné časti boli pod nadvládou Osmanov, čo sťažovalo či úplne znemožnilo administratívu a efektívne prijímanie nariadení v obsadených lokalitách. V mnohých farnostiach chýbal kňaz. V mierne lepšom postavení bola západná časť arcidiecézy. István Fazekas po analýze vizitačných zápisníc poznamenal, že v oblastiach, ktoré boli vizitované počas Oláha, ku koncu stredoveku existovalo približne 550 farností. V druhej polovici 16. storočia sa ešte v zhruba 300 farnostiach stále zdržiaval katolícky kňaz. Z tých 280 katolíckych kňazov, ktorých sa vizitácie priamo dotkli a boli zaznamenaní v zápisniciach, bolo 159 ženatých alebo majúcich pomer so ženou. Vizitátori okrem toho označili 29 kňazov za *heretikov*.³¹

Nasledujúce synody zvolané Oláhom v rokoch 1561, 1562, 1564 a 1566 z pohľadu nariadení v porovnaní so synodou z roku 1560 nepriniesli nič inovatívne. Iniciatíva Oláha z trnavskej diecéznej synody z roku 1566 však mala z pohľadu nízkeho počtu kňazov relevantný rozmer. Počas priebehu synody ohlásil zriadenie diecézneho seminára pre 10 osôb, ktorého zakladacia listina

---

za udeľovanie duchovných svätení či klerikálnych tonzúr. Poplatky nemohli požadovať ani za prepúšťacie či osvedčujúce listiny. DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, s. 155. V *Dekréte o odpustkoch* zo dňa 4. decembra 1563 prijatom na 25. zasadnutí Tridentu bolo zakázané aj to, aby sa zisky hromadili pri udeľovaní odpustkov. *Tamtiež*, s. 283.

29 SACRA CONCILIA ECCLESIAE, s. 103–106, 110–111.

30 *Tamtiež*, s. 114, 124, 126.

31 I. FAZEKAS, *Oláh Miklós*, s. 39–40. Pozri aj Z. LOPATKOVÁ, *Kanonické vizitácie severozápadnej*, s. 20–21.; V. BUCKO, *Mikuláš Oláh*, s. 115–146. Textová podoba vizitačných protokolov z obdobia Mikuláša Oláha je dostupná v nasledujúcom diele Vojtech BUCKO, *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564*, Bratislava 1939, s. 123–233. Popis toho, ako mali jednotliví duchovní postupovať pri vizitovaní, bol uvedený v III. hlave *Dekrétu o reforme* 24. zasadnutia Tridentského koncilu (11. november 1563). DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, s. 218–220. Biskupom a iným vyšším prelátom však koncil povolil vykonávať vizitácie, kedykoľvek to považovali za vhodné a nutné, už aj v IV. hlave *Dekrétu o reforme*, prijatom na 6. zasadnutí koncilu (13. január 1547). *Tamtiež*, s. 56.

bola vydaná 1. júla 1566. Ním zriadený seminár síce nemohol pokryť uhorský dopyt po kňazoch. Bol to ale prvý uhorský seminár, v ktorom mohli študovať domáci adeпти kňazstva a nemuseli všetci putovať za hranice Uhorska, ako tomu bolo pred tým.³²

Po smrti Mikuláša Oláha nastala na arcibiskupskom stolci stagnácia aj z pohľadu zvolávania synod. V jeho aktivitách pokračoval až František Forgáč zhruba po piatich desaťročiach, keď v roku 1611 zvolal do Trnavy provinciálnu synodu. Z pohľadu zmien a pravidiel, ktoré sa snažil priviesť do života katolíkov Oláh, je úsilie Forgáča rovnako podstatné. Aj keď sa s jeho menom spája predovšetkým len táto synoda, obsahová stránka jej nariadení poukazuje na to, že jej zvolanie a priebeh nepodcenil a striktno zdôraznil piliere, na ktorých stál katolicizmus. Synodálne nariadenia boli rozdelené do 5 hláv. Prvá hlava sa týkala tých záležitostí, ktoré boli v rozličných rovinách prepojené s osobami biskupov. Druhá bola venovaná životu a *počestnosti* klerikov. Tretia bola zameraná na kázanie a vysluhovanie sviatostí, štvrtá na cirkevné majetky a napokon piata na kanonické vizitácie. Z pohľadu prijímania tridentských dekrétov v Ostrihomskom arcibiskupstve je možné synodu považovať za dôležitý míľnik.³³

V súvislosti s osobami biskupov bolo zdôraznené, aby sa aktívne pričínili o zvolávanie diecéznych a provinciálnych synod, ako aj každoročné vizitovanie. Rovnako bolo poznamenané, že cirkev evidovala nedostatočný počet kňazov ako i fakt, že mnoho kňazov, ktorí boli k dispozícii, nemuseli byť úplne zdatní v katolíckej náuke ani v *zbožnom napredovaní*. Biskupi mali za úlohu tiež často slúžiť bohoslužby. Bolo prikázané aj to, aby biskupi i zvyšní predstavitelia kléru po svojej smrti zanechali všetky liturgické predmety cirkvi. Menovite boli spomenuté kalichy (*calices*), ampulky (*ampullas*), korporály (*corporalia*), purifikatóriá (*mappas*), mitry (*mitras*), berly (*baculos*), omšové rúcha (*casulas*), pluviály (*pluvialia*) a dalmatiky (*dalmaticas*).³⁴

Klerik musel nosiť slušný kňazský odev a tonzúru. Nesmel spolunažívať so ženami, pri ktorých pretrvávalo akékoľvek podozrenie na nemravný spôsob života. Ušnú spoveď si mal príslušný kňaz vypočuť len v kostoloch, alebo na tento účel vyhradených priestoroch. Musel sa vyhýbať tancom a zábave, lovu zvierat, opilstvu, hádkam a sporom. Mal byť teologicky vzdelaný a bez povolenia nesmel prechovávať diela *heretikov* ani veštecké či humorné diela. Obrady mal slúžiť v súlade s predpísanými knihami.³⁵

Duchovní sa mali náležite postarať o svojich veriacich. Nemohli kumulovať viaceré benefícií naraz.³⁶ Kázať mali aspoň v nedeľu či počas sviatkov. Kostol

32 I. FAZEKAS, *Oláh Miklós*, s. 43–44. Seminár bol zriadený v Trnave, pričom budova sa nachádza oproti Bazilike sv. Michala a v súčasnosti tam sídli Múzeum knižnej kultúry.

33 Péter Tusor. *Nemzeti zsinat, 1648*, in: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.–20. században*, edd. M. Balogh – Sz. Varga – L. Vértesi, Budapest; Pécs 2014, s. 70.

34 SACRA CONCILIA ECCLESIAE..., s. 203–207.

35 *Tamtiež*, s. 208–210.

36 Účastníci Tridentu venovali problematike benefícií veľmi široký priestor, o čom svedčia závery 6. (13. január 1547), 7. (3. marec 1547), 14. (25. november 1551), 21. (16. júl 1562), 23. (15.

a sakristia, ako aj liturgické predmety, mali byť *ligotavé* a *čisté*. Sviatosť oltárna mala byť uchovávaná na *dôstojnom mieste* v kostole a predstavená sviečkami a zvonom, pričom sa mala každých osem dní obnovovať. Olej katechumenov (*oleum catechumenorum*), krizma a olej posledného pomazania (*oleum extremae unctionis*) mali byť uchovávané čisté a raz ročne v období Veľkej noci ich mali kňazi požadovať od príslušného biskupa. K omši mal byť použitý požehnaný odev aj kalich. Na nevysvätenom mieste (*loco non consecrato*) či v súkromnom obydľí (*aedis privatus*) sa omša slúžila len s povolením biskupa. Mená krstných rodičov a krstného (v prípade udeľovania krstov doma aj mená pôrodných báb) mali byť zaznamenané kňazom. Okolo Veľkej noci sa mal svedeať každý. Od herézy, únosu panny (*raptus virginis*), krvismilstva (*incestum*) či potratu (*abortus*) mohol kňaz hriešnu osobu omilostiť len s povolením biskupa. Učítelia mali byť katolíkmí a museli sa správať *dôstojne*. Počas sviatočných dní poddaní nesmeli vykonávať žiadnu pracovnú činnosť.³⁷ Pri cirkevných majetkoch platilo, že sa v žiadnom prípade nesmeli dávať do zálohu ani byť odcudzené. Archidiakon mal byť nielen *počestný* a *vedomostne zdatný*, ale musel sa postarať o svoje farnosti a nariaďovať ich každoročné vizitovanie.³⁸

V úsilí svojich predchodcov pokračoval aj Peter Pázmaň. Je možné poznamenať, že z pohľadu prijímania tridentských dekrétov a reformnej činnosti v duchu katolicizmu prežívalo ranonovoveké synodálne zákonodarstvo svoj vrchol práve za jeho pôsobnosti. Synody zvolané počas jeho arcibiskupského úradovania sa uskutočnili v Trnave. Išlo o diecéznu synodu z roku 1629, jednu národnú a jednu diecéznu synodu z roku 1630, provinciálnu synodu z roku 1632 a na záver národnú synodu z roku 1633. Obsahovú náplň, charakter a rozsah nariadení spätých s jeho krokmi by som ilustroval práve diecéznou synodou z roku 1629, ktorá ich mala v porovnaní so zvyšnými synodami najrozsiahlejšie.³⁹

Jej nariadenia boli rozdelené do štyroch hláv. Prvá hlava bola orientovaná na problematiku sviatostí. Druhá hlava sa týkala pravidiel, na ktoré bolo potrebné prihliadať v jednotlivých farnostiach alebo pri získavaní či zrieknutí sa benefícií. Tretia hlava bola zameraná na disciplínu kňazov; kňazský úrad; držbu benefícií či oslavy sviatočných dní. Štvrtá hlava sa týkala problematiky vizitácií.⁴⁰

júl 1563), 24. (11. november 1563) i 25. zasadnutia snemu (3. decembra 1563). DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO KONCILU, s. 55, 65–68, 129–130, 158–161, 190–192, 230–233, 237, 278–279.

37 SACRA CONCILIA ECCLESIAE..., s. 210–213.

38 *Tamtiež*, s. 213, 215.

39 Viacero prameňov týkajúcich sa synod zvolaných počas pôsobenia Petra Pázmaňa, vrátane bratislavského konventu z roku 1628, je dostupných aj vo fondoch ostrihomského Primaciálneho archívu. PL, AEV, nr. 176. Znenie dekrétov vo svojej edícii uviedol aj Péterfi. Srov. SACRA CONCILIA ECCLESIAE..., Vol. II., s. 233–247, 297–312, 313–318, 319–321, 322–333. Okrem provinciálnej synody z roku 1632 spomína Pázmaňove synody aj Svoréni. Blížšie srov. SYNOPSIS CRITICO-HISTORICA DECRETORUM SYNODALIUM PRO ECCLESIA HUNGARO-CATHOLICA EDITORUM, ed. M. Szvorényi, Vesprimii 1807, s. 58–67, 67–71, 233–249.

40 Nariadenia trnavskej diecéznej synody z roku 1629 vyšli z iniciatívy neskoršieho ostrihomského arcibiskupa Juraja Selepečného v roku 1667 aj v tlačenej verzii. ACTA ET DECRETA SYNODI DIOECESANAE, STRIGONIENSIS. AUTHORITATE ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI DOMINI, PETRI PAZMANY, ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS. CELEBRATAE TYRNAVIAE,

Pri sviatostiach bolo ťažisko prvotne na krstoch. Rodičia museli dať pokrstiť svoje novorodené dieťa do desiatich dní, inak im hrozila exkomunikácia. Krizma, olej katechumenov ako i olej posledného pomazania museli byť uschovávané v oddelených fľaškách. Posvätné oleje sa nesmeli uchovávať v domove kňaza, ale len v kostole. Staré oleje sa nesmeli používať dlhšie než jeden rok a po prijatí nového oleja sa mal starý zlikvidovať v sakristii. Pri vysluhovaní sviatosti birmovania mali byť archidiaconi vopred upozornení, aby včas dorazili do vybranej lokality. Sviatosti predchádzala povinná spoveď. Kňazi museli dbať aj o to, aby na Veľkú noc nikto Eucharistiu neprijímal bez predošlej spovede, pričom pred jej prijímaním muselo zaznieť znamenie zvona. Kňaz mal mať v zásobe pre prípad potreby nemocných alebo chorľavých aspoň tri Eucharistie. Kňaz nesmel spovedať ani poskytovať veriacim sviatosti mimo svojej jurisdikcie. Kňazské svätenie mohla získať len osoba, ktorá predstavovala *slušný príklad* pre veriacich a mala dosiahnuť predpísaný vek, mravy, vzdelanie a písomné svedectvo o svojom manželskom pôvode.⁴¹

V druhej hlave synodálni účastníci deklarovali, že sa nikto nemohol ujať svojej farnosti bez súhlasu biskupa alebo vikára. Pričom o tom, či je kandidát hodný svojho úradu, rozhodoval biskup na základe výsledkov od skúšajúcich (*examinatores*). Tí mali byť menovaní minimálne traja. Ak už nejaký kňaz disponoval s úradom, tiež nemohol svojvoľne meniť svoje sídlo bez poradenia sa s biskupom. V opačnom prípade mu hrozil zákaz vykonávania svojich kňazských povinností. Patróni si tiež nemohli svojvoľne dosádzať svojich sympatizantov do cirkevných funkcií, ak s tým nesúhlasil biskup. Biskup mohol takúto osobu jednoducho odmietnuť. Podobne, ak sa niekto chcel ujať farnosti, musel verejne pred biskupom alebo generálnym vikárom vyznať svoju príslušnosť ku katolíckej viere. Po ujatí sa kostola nasledovalo odovzdanie súpisu inventára pomocou sakristiána, prípadne inej poverenej osoby. Aj keď nemocnice vyslovene nepredstavovali cirkevné benefíciá, biskupi mali dávať pozor na to, aby na ne kňazi prihliadali a spravovali ich.⁴²

V tretej hlave boli prísne odsúdené konkubináty a cirkevní predstavitelia spolunažívajúci so ženami. V súlade s tridentskými závermi bolo prízvukované, že kňaz sa nesmel zdržiavať s konkubínami či inými ženami ani vo svojom obydľí, ani mimo neho. Zakázané bolo hromadenie viacerých benefícií. Biskupi nemohli zanechať svoje vzdialenejšie sídla neobsadené. Preto platilo trojmesačné ultimátum, po uplynutí ktorého im hrozila ich strata. Udeľovanie odpustkov (*indulgentia*) bolo viazané na cirkevné predpisy. Preto boli neprípustné bez povolenia generálneho vikára. V tretej hlave bol uvedený aj postreh, na základe ktorého sa mnohí farári počas trhových dní, nedeľ či sviatočných

---

ANNO DOMINI M.DC.XXIX. DIE IV. OCTOBRIS & SEQUENTIBUS. JUSSU ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI D. DOMINI GEORGII SZELEPCHÉNY, ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS, PRO COMMODITATE PAROCHUM RECUSUM, ANNO DOMINI M.DC.LXVII., ed. G. Szelepchény, Tyrnaviae 1667, 157 s.

41 ACTA ET DECRETA, s. 32–36.

42 *Tamtiež*, s. 38–42.

dni namiesto kázní vybrali na cestu a veriaci ostali bez bohoslužby. Farári sa preto nesmeli vzdalovať zo svojich farností. Pri exorcizovaní posadnutých sa bolo nutné pridržiavať predpisov a samotný úkon nemohol byť vykonaný bez predošlého povolenia od biskupa alebo generálneho vikára. Exorcizmy sa nemohli vykonávať mimo kostolov alebo kaplniek. Učitelia vo farnostiach mali byť katolíckeho vierovyznania a deti museli vyučovať v katolíckom duchu. Deti sa nemohli posielat do nekatolíckych škôl ani byť využívané na obchodovanie alebo remeslá. Z nedostatku kňazov, predovšetkým na miestach pod nadvládou Osmanov, mali byť vyslaní licenciáti a novici, ktorí mali za úlohu predčítavať katolícky výklad evanjelia. Farár mal pri spovediach prihliadať aj na to, či nedošlo ku liečeniam chorôb a rán ľudí či dobytka udržiavaných na diaľku, ktoré namiesto medicíny čerpali z okruhu povier. Sviatočné dni nemohli byť premárnené na opilstvo, tance, prípadne pracovnú činnosť. Farári mali ľuďom pripomínať štyridsaťdňový pôst. Pri hroziacich dažďoch a búrkach mali zaznieť zvony, na ktorých signál mali veriaci prosiť Boha o milosrdenstvo. Sväté obrazy a kríže mali byť zachované na svojich pôvodných miestach, podobne ako sa mali zachovať počas príslušných sviatočných dní aj požehnania úrody, popola, sviečok, palmových listov či vody.⁴³

Pri okruhu kanonických vizitácií bolo zdôraznené ich každoročné opakovanie. Vizitovať mal osobne generálny vikár, ktorému ak bolo právne bránené, písomne určil svojich zástupcov inštruovaných príslušnými pokynmi. Činnosť vizitátorov nemala byť postačujúca, ak diecézy trpeli nedostatkom farárov a neďbanlivosťami súvisiacimi s ich vlastnými úradmi. Archidiakoni mali dbať o to, aby každá farnosť vlastnila omšovú knihu zvanú Ostrihomský rituál (*Rituale Strigoniense*) ako aj štatúty a dekréty aktuálnej synody. Kňazi mali pozorne počúvať, či deti nespievajú *kacírske* piesne, či sú im udeľované sviatosti podľa platných štatútov, či sa neposielajú do *kacírskych* škôl, či susedný farár navštevuje chorľavého farára a či biskup v príhovoroch vyznáva katolícku vieru.⁴⁴

Kým sa z obdobia Františka Forgáča napriek jeho reformným aktivitám stopy po vizitáciách nezachovali, z obdobia Pázmaňa sú známe stopy rozsiahlej vizitačnej činnosti. Pázmaň sa vizitácií osobne nezúčastňoval a agenda bola zverená do rúk archidiakonov. Prvý okruh otázok sa týkal kostolov (liturgických nádob a odevu); spôsobu uchovávanía Eucharistie; krstnej vody; posvätných olejov; zabezpečenia stoličky pre spovedajúce sa osoby; frekvencie omší a kázní; existencie knihy krstených (birmovaných, manželov) či súpisu nadobudnutých milodarov. Druhý okruh bol zameraný na osobu kňaza; jeho život a mravy; znalosť modlitieb; znalosť Ostrihomského rituálu; zveľadenie kostola a majetku farnosti či prípady úmrtí, pred ktorými kňaz z neďbanlivosti neposkytol požadované sviatosti. Tretí okruh bol orientovaný na veriacich; či chodia do kostola a počúvajú kázne; či sa spovedajú aspoň počas Veľkej noci a či majú vlastného katolíckeho učiteľa. V lokalitách, kde chýbal kňaz, vizitátori predvolali richtára, prisažného a kostolníka a opýtali sa ich na to, či v okolí žijú

43 *Tamtiež*, s. 44–58.

44 *Tamtiež*, s. 59–61.

aj katolíci a či majú účasť na sviatostiach. Archidiakon následne rozhodol, či do lokality vyšle nového kňaza.⁴⁵

Z vizitátorov, ktorých Pázmaň poveril medzi rokmi 1626 až 1636, je menovite známy Tobiáš Pisteš (Tekovský archidiakonát), Juraj Draškovič (Bratislavský archidiakonát), Jozef Bagi (Komárňanský archidiakonát), Ján Pálfalvai (Gemerský archidiakonát), Ján Kösegi (Šaštínsky archidiakonát), Šimon Banovský (Zvolenský archidiakonát), Martin Apáti (Novohradský archidiakonát), Farkaš Éršekujvári (Nitriansky archidiakonát), Ladislav Hosutóti (Nitriansky archidiakonát) a Ján Zojomi (Nitriansky archidiakonát). V mnohých lokalitách sa vizitátori stretli s odporom alebo boli dokonca vyhnaní (napr. Tobiáš Pisteš z Kremnice a Novej Bane v roku 1626). Mnohé územia ležali pod osmanskou nadvládou. Kostoly a cirkevné majetky boli väčšinou zdevastované kvôli povstaniam Štefana Bočkaja (1604–1606) a Gabriela Betlena (1619–1622). V niektorých lokalitách prevládal protestantizmus a namiesto cirkevných autorít boli ľudia lojálni voči svetským patrónom. Mnohým nekatolíkom sa nepáčilo, že ich katolíci označujú za *heretikov*, preto požadovali, aby ich označovali za *luteránske* či *kalvínske spoločenstvá*. Beneficiáti sa väčšinou starali o kopaničiarsku pôdu, včely alebo obilie. Medzi milodarmi sa nachádzali koláče, chlieb, hydina, víno, sviečky, vajcia či peniaze. Vizitátori zaznamenali aj ženatých kňazov. Tých bola v porovnaní so 16. storočím ale len nepatrná čiastka. Aj keď Peter Pázmaň opisoval morálku a stav kňazov často vo veľmi negatívnom svetle, tento trend bol skôr na ústupe a týkal sa už len hŕstky kňazov. Duchovných, ktorí sa pod vplyvom kalvinizmu, luteránstva či anabaptizmu zriekli svojej katolíckej viery, suplovali licenciáti. Vizitátori zaznamenali aj niekoľko kuriózných prípadov. V roku 1634 bol v Novohradskom archidiakonáte zaznamenaný prípad, keď sa počas veľkonočných sviatkov katolícki veriaci pobrali na polia s krížom a jedna osoba označená za *heretika* sa im posmievala, že *nesú svojho Boha na prechádzku*. Zaujímavý prípad zachytil aj vizitátor v lokalite Petrova Ves (Šaštínsky archidiakonát), kde maliar v miestnom kostole premaľoval oltárny obraz sv. Urbana na portrét Martina Luthera. K hlave Lutherova domaľoval dvoch anjelov s infulami a na spodku ponechal nápis sv. Urban. Archidiakon dal obraz okamžite odstrániť. Medzi zaznamenané pozitíva patrilo nárast počtu kňazov. Tí sa mohli po novom dopracovať k adekvátnemu vzdelaniu už nielen v Štajerskom Hradci (Graz) či Ríme, ale aj vo viedenskom Pázmaneu.⁴⁶

Charakter a rozsiahlosť nariadení synody z roku 1629 určili aj smerovanie zvyšných Pázmaňových synod, ktoré napriek stručnej textovej podobe nezaostávali a reformy sa snažili umocniť na národnej i diecéznej úrovni. Po smrti Petra Pázmaňa v roku 1637 sa jeho postu ujal Imrich Lóši. Ten pokračoval v aktivitách svojich predchodcov a v roku 1638 zvolal trnavskú provinciálnu synodu. Na synodálnom poli mal dostatok skúseností, keďže bol blízkym spolupracovníkom

45 Margit BEKE (ed.), *Pázmany Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*, Budapest 1994, s. 22–23.

46 *Tamtiež*, s. 24–33.

Pázmaňa a o zvolanie jednej synody sa pričínal ešte ako jágerský biskup. Išlo o diecéznu synodu jágerského biskupstva uskutočnenú v Jasove v roku 1635.⁴⁷

Na trnavskej provinciálnej synode v roku 1638 bolo prijatých 11 hláv. Tie boli orientované na problematiku viery; kňazský úrad; uctievanie relikvií a obrazov; udeľovanie odpustkov; frekventovanosť zvolávania diecéznych a provinciálnych synod; vizitácie; spôsobilosť a preskúšavanie kňazov; semináre; prijímanie benefícií; súdy a zmeny v nariadeniach starších synod. Pri otázke kňazských úradov bolo prízvukované, že *cudzí, neznámi a potulní* kňazi sa nesmeli zhostiť kňazských povinností a úradov, len za predpokladu, ak sa preukázali legitímnymi svedectvami a písomnými odporúčaniami. Pri omšiach pre zosnulých sa malo dbať o to, aby sa kvôli nim nemusela odkladať už vopred stanovená denná omša.⁴⁸ Relikvie bolo potrebné strážiť v kostoloch na osobitných miestach, označených ako relikviáre. Blízko nich mala visieť svietiaci lampa. Kým sa pre profánne obrazy v sakrálnych priestoroch miesto udeľovať nesmeli, o svätých obrazoch bolo prijaté nasledovné: „*Sväté obrazy Pána Krista, navždy nepoškvrnenej Bohorodičky, ostatných svätcov, je možné v tomto zbedačenom čase prudko napádať odporcami katolíckej viery, aspoň samotná katolícka cirkev sa ich vždy pridržiavala a pridržiava vzhľadom na veľkosť duchovného ovocia, ktoré z nich môže získať veriaci ľud, pravda zatiaľ čo je možné spätne sa myslou odvolať na ich predlohy, a tiež v nich rozpoznať Božie dobrodenie, a prívolať dušu k zbožnému úsiliu sprevádzaného ráznosťou a tiež byť schopný podnecovať*“.⁴⁹

Pri okruhu provinciálnych synod bolo zdôraznené, aby boli zvolávané aspoň každé tri roky, pričom diecézne sa mali uskutočniť každoročne. Pri problematike vizitácií boli prízvukované tri roviny, ktorých sa mali vizitátori pridržiavať. Jednak boli v nariadení podrobne vymenovaní všetci duchovní, ktorých sa vizitácie týkali. Okrem toho bolo poukázané na miesta či priestory, ktoré pri vizitovaní prichádzali do úvahy. Napokon boli spomenuté aj rozličné veci či predmety, týkajúce sa hlavne liturgie a sviatostí, na ktoré vizitátori rovnako nesmeli zabúdať. Na miestach, ktoré boli ešte stále pod nadvládou Osmanov, mali vizitovať *skúsení a vhodne inštruovaní katolíci*, ktorí mali svojim nadriadeným podávať hlásenia, ak na týchto miestach došlo k akýmisi pozitívnym zmenám či náprave.⁵⁰

Z príčiny neustále pretrvávajúceho nedostatku kňazov bola zdôraznená potreba zakladať nové semináre a vychovávať kňazov: „*Zriadenie seminárov v cirkvi, vyslovene v lokalitách biskupských sídiel a tiež kolégií, predpísané Tridentským koncilom, je veľmi známe pánom biskupom a tiež prelátom, a čo je aj vykonané a určené provinciálnymi synodami pomínulých rokov. Ak by pravda nemali semináre, z ktorých by vystupovali kňazi s dobrým mravom a poučení, ktorí spravujú farnosti,*

47 Dekréty jasovskej synody z roku 1635 sú dostupné v ostrihomskom Primaciálnom archíve. Srov. PL, AEV, nr. 2098/3. Priebeh a nariadenia trnavskej provinciálnej synody z roku 1638 aj so zachovanou synodálnou knihou sú taktiež dostupné. Srov. PL, AEV, nr. 203/2; 203/4.

48 SACRA CONCILIA ECCLESIAE, s. 360–361.

49 *Tamtiež*, s. 363.

50 *Tamtiež*, s. 364–366.

majú moc k zvelaďovaniu a tiež duševnému ovociu, zotrávajú pri spravovaní neskušsených, neučených, pohoršených, a tiež utekajúcich veriacich vo farnostiach so stratou množstva duší, v ktorých všakže chýbajú viaceré miesta, kde sa hladujúcim láme chlieb a poskytuje duševná potrava, so záväzkami prelátov, s vážnymi odôvodneniami sú právom prenechaní Božiemu sudcovi na verejnom tribunáli [...]“.⁵¹

Pri otázke prijímania benefícií bolo spomenuté, že prelát nesmel vo svojom sídle absentovať po dobu dvoch až maximálne troch mesiacov. Duchovný získaval svoje potvrdenie o obsadení do úradu písomne od biskupa, s tým, že nebolo dôstojné, ak sa ho ujal skôr. A to aj napriek povoleniu patróna. Synodálni účastníci pridali dodatok, na základe ktorého mal duchovný pred metropolitom alebo biskupom prisahať, že neodcudzil ani nijak neuškodil benefíciu. Pri téme súdov bolo poukázané na to, že cirkevní sudcovia museli byť vhodne oboznámení s kanonickým právom a s právnym systémom krajiny, v ktorej pôsobili. Pri sudcoch mal figurovať aspoň jeden notár alebo pisár, ktorý vierohodne zaznamenával priebeh a záver procesu. Zápisnice mal za úlohu uschovávať v cirkevných archívoch.⁵²

Z trnavskej národnej synody z roku 1648, ktorá bola zvolaná z iniciatívy Juraja Lipaiho, nástupcu Imricha Lóšihho, by som zo zachovaných propozícií odcitoval nasledovné pasáže:

„I. Synoda z roku 1630 má teda nariadenie, potvrdené aj orgánom Apoštolskej stolice, že všetky cirkvi v Božom úrade konajú spôsobom rímskeho rítu a ceremónie; ak sa niekde objaví pretrvávajúci nedostatok, pri všetkých ostatných postrehoch sa berie do úvahy dekrét synody a Apoštolskej stolice [...] IV. Tohože nariadenia Tridentského koncilu, každoročne vykonáš vizitácie, sa archidiakoni pridržajú, naša synoda k trestu z roku 1638 dodáva stratu benefícií. [...] VI. Tak povýšené benefície, poskytnuté svetskými patrónmi alebo poskytnuté nami, aj dosádzanie do úradu, dostávajú písomne, dodáva synoda z roku 1638, inak sa to považuje za nedôstojné. [...] XXIV. Svätý Tridentský koncil predpisuje na provinciálnych synodách menovanie sudcov, ktorým sa zverujú prípadné odvolania, menovaní majú byť najctihodnejšími pánmi biskupmi teda takí traja alebo štyria. [...] XXV. Nariaďuje (koncil) tiež zverejniť niektoré buly Jeho svätosti a tiež vymedzenia Apoštolského stolca, ktoré touto cestou najvhodnejšej príležitosti svätej synody predkladá a vykoná. [...] XXVI. Uvedený svätý ekumenický Tridentský koncil nariaďuje preskúmať na provinciálnych synodách, či sa snáď nekonali nejaké premiestnenia cirkevných majetkov naproti posvätným pravidlám a podľa predbežného úsudku cirkvi, alebo sa tiež počas neprítomnosti úplne nescudzili cirkevné majetky [...]“.⁵³

51 Tamtiež, s. 368.

52 Tamtiež, s. 370–372.

53 „I. Igitur constitutum habetur in Synodo anni 1630, sedisq(ue) Apostolicae autoritate stabilitum, vt in omnibus Ecclesiis officium divinum ritusq(ue) et Caeremoniae Romano more fiant, sicubi defectus eatenus reperitur, sepositis quibusvis aliis considerationibus obseruetur Decretum Synodi, et Sedis Apostolicae. [...] IV. Eiusdem Concilii Tridentini praecepto Archidiaconi peragere Visitationes tenentur quotannis, Synodus nostra anni 1638 poenam addit ammissionem Beneficiorum. [...] VI. Vt ad Beneficia promoti a Saecularibus Patronis praesentent(ur) vel se praesentent, et Investituram in scriptis accipiant, addit Synodus anni 1638, alioquin pro indig(n)is habeantur. [...] XXIV. Praecipit

Okrem citovaných záležitostí sa synodálni účastníci venovali aj problematike testamentov; cirkevných archívov; trestania neposlušných kňazov; podpory chorľavých a starých kňazov či sporov.⁵⁴ Péter Tusor v súvislosti so synodou spomenul, že z pohľadu nariadení oproti predošlým synodám nepriniesla prakticky nič nové. Ústredným motívom jej zvolania bol zrejme spor a obviňovania späť s rábskym biskupom Jurajom Draškovičom (1636–1650), ktorého chcel Lipai odsúdiť prostredníctvom synodálneho súdu. Je pravda, že krátke propozície čerpali z Pázmaňových a Lósiho nariadení, ako aj z tridentských záverov, pričom žiadny inovatívny prvok či snaha v nich citeľné nie sú. Môže to ale poukazovať na fakt, že mnohé negatíva sužujúce život uhorských katolíkov ešte neustále pretrvávali, bez ohľadu na to, či bola synoda len prostriedkom na odsúdenie Draškoviča alebo nie.⁵⁵

Nariadenia, ktoré boli na spomínaných synodách prijaté, je možné rozlišovať v troch rovinách. V prvej rovine figurujú nariadenia, ktoré sa týkali vierouky (dogmatiky). Tam k veľkým posunom oproti stredoveku nedochádzalo, keďže sa katolíci už stáročia opierali o identické princípy a do okruhu katolíckej náuky a dogiem neprinášali až také výrazné zmeny, než tomu bolo pri rovine liturgickej disciplinizácie a disciplíny kléru. Drvivá väčšina synodálnych nariadení bola venovaná práve tým. Pri liturgickej disciplinizácii bola prejavovaná snaha unifikovať liturgiu, obrady, vysluhovanie sviatostí a liturgický kalendár, pričom sa tak malo udiť v súlade s rímskym vzorom. Aplikácia rímskeho rítu sa tak stala kľúčovým bodom napredovania katolíckej cirkvi v Uhorsku.

Pri disciplinizácii kléru bol dôraz kladený na vysvätenie kňaza katolíckym biskupom, pričom kňaz musel spĺňať isté kritériá v oblasti veku, mravov, vzdelania a písomnej legitímácie svojho manželského pôvodu. Čo sa týka jeho vyzoru, musel nosiť predpísaný klerikálny odev, tonzúru a oholiť si bradu, čo malo svoj praktický efekt aj vo forme odlišovania sa od predstaviteľov rehoľného kléru. Pri výkone svojho duchovného povolania sa musel duchovný vyhybať nežiaducim pomerom so ženami a prísne dodržiavať celibát. Musel sa taktiež

Sancta Synodus Tridentina, in Provincialibus Synodis nominari Iudices, quibus causae Appellationum delegentur, nominandi itaq(ue) tres quatuorue tales ex R(everendi)ssimis D(omi)nis Episcopis. [...] XXV. Mandavit etiam Sua Sanctitas bullas quasdam suas ac determinationes Apostolicae Sedis publicari quas hac opportunissima occasione Sacrae Synodo propono et repraesento. [...] XXVI. Praedicta sacra Synodus Oecumenica Tridentina praecipit in Synodis Provincialibus inuestigari, an aliqui elocationes bonorum Ecclesiasticorum, contra Sacros Canones et in praeiudicium Ecclesiarum fecerint, uel etiam quod absit Bona Ecclesiastica omnino alienassent [...].“ PL, AEV, nr. 231.

54 P. TUSOR, *Nemzeti zsinat*, s. 70–71.

55 *Tamtiež*, s. 72–78. Rábsky biskup Juraj Draškovič bol obvinený z mnohých prehreškov. Obvinenia sa týkali predovšetkým obchodovania s cirkevnými úradmi a majetkami, narušenia jurisdikcie kanonikov, odcudzenia dokumentov z archívu Rábskej kapituly, falšovania dokumentov, zanedbávania starostlivosti o veriacich a lahostajnosti v oblasti vzdelávania študentov. Pre kompletný zoznam deliktov a bližší popis procesu pozri Dávid JABLONSKÝ, *Výbrané príklady problematického prijímania nariadení uhorských katolíckych synod v 16. a 17. storočí v náboženskej praxi*, Konštantínove listy (ďalej len KL), roč. 10, č. 1, 2017, s. 226–227.; Dávid JABLONSKÝ, *Katolícka cirkev v 16. a 17. storočí vo svetle nariadení uhorských cirkevných synod (dizertačná práca)*, Nitra (KHIS FF UKF) 2018, s. 103–104.

vyhýbať rozličným formám zábavy, lovu zvierat, opilstvu, nekalému hromadeniu financií (úžera, simónia), pričom nesmel chýbať zo svojej farnosti či diecézy.

Polepšiť morálnu a vzdelanostnú úroveň kňazov, zvýšiť ich počet a napomôcť k dodržiavaniu spomínaných okruhov synodálnych nariadení malo predovšetkým zriadenie nových cirkevných seminárov, dodržiavanie každoročného vizitovania a zvolávania diecéznych a provinciálnych synod, ako aj privedenie katolíckeho učiteľa do každej farnosti. Okrem založenia diecézneho seminára v Trnave, čo Mikuláš Oláh ohlásil na trnavskej diecéznej synode v roku 1566, boli pri vzniku nových seminárov prínosné dve iniciatívy. Jedna sa týkala aktív Petra Pázmaňa, ktorý sa snažil založiť seminár vo Viedni. Prvá zakladacia listina bola vydaná 1. januára 1619 a prvým prefektom seminára sa stal ostrihomský kanonik Ján Kösegi (1617–1641). Úspešné zahájenie bolo ale zmarené kvôli aktivitám vojsk Gabriela Betlena. Druhá zakladacia listina bola vydaná 20. septembra 1623 a správou seminára boli poverení jezuiti. Kvôli ďalšiemu Betlenovmu ťaženiu sa sem ale opätovne nedostal žiadny študent. Prvý uhorský študent sa sem dopracoval až 28. mája 1624 a v nasledujúcich desaťročiach sa v seminári školili predovšetkým študenti z územia Ostrihomskej arcidiecézy.⁵⁶ Druhá iniciatíva na založenie nového seminára pre uhorských študentov sa týkala snáh predstaviteľov Rábskej diecézy. Hoci sa diecézny seminár pre študentov v pravom zmysle slova spája až s osobou Juraja Seččeniho (rábsky biskup 1658–1667; kaločský arcibiskup 1667–1685; ostrihomský arcibiskup 1685–1695), ktorý v roku 1669 vykúpil majetok prepoštvá (sv. Michala) v lokalite Hánta a s podporou Leopolda I. ho odovzdal seminaristom do 30-ročnej držby (výstavba budovy sa konala v rokoch 1686–1688 a seminár bol otvorený v roku 1688 s tým, že drobné úpravy sa realizovali ešte aj v roku 1699), s prvou víziou na zriadenie seminára prišiel už rábsky biskup Mikuláš Dalloš (1623–1630), ktorý za asistencie Ferdinanda II. zakúpil v roku 1627 v Rábe dom pokrývajúci potreby pre dvanásť študentov.⁵⁷

Pri zamyslení sa nad tridentskou iniciatívou každoročného vizitovania a zvolávania diecéznych synod raz ročne a provinciálnych synod aspoň raz za tri roky sa vynára o Uhorsku obraz, kde tieto očakávania neboli naplnené ani zďaleka. Prezentácia moci (arci)biskupov a aplikácia partikulárneho zákonodarstva vo forme zvolávania synod a prijímania synodálnych nariadení bola viazaná predovšetkým na tie teologicky erudované, iniciatívne a charizmatické osoby, ktoré čerpali z odkazu Tridentu, snažili sa o komplexnú sebareformu katolicizmu v Uhorsku a cítili potrebu zlepšiť osud kléru i veriacich. Je ale nutné poznamenať, že uskutočnenie synody si vyžadovalo množstvo financií, času a úsilia nielen zo strany zvolávateľov, ale i pozvaných. Presun z jednotlivých diecéz do miesta konania mohol byť kvôli slabému finančnému stavu, osmanskej prítomnosti, vojenským stretom zapríčinených konfesijnými

56 Margit BEKE, *Fejezetek az új- és legújabbkori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban*, dizertačná práca, Budapest 2006, s. 13–15.

57 Vince BEDY, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr 1937, s. 185–189.

roztržkami či lúpežníkom značne komplikovaný. Ak sa k tomu priráta často vysoký vek a mnohokrát podlomené zdravie klerikov a nepokoje vo vlastných diecézach, realizovanie synod mohlo byť z objektívnych príčin sťažené a nemuselo byť ich zvolávanie zanedbávané len kvôli nezaumatosti, neschopnosti či pasivite kléru. Vizitovanie jednotlivých farností bolo tiež veľmi sporadické a obraz o stave krajiny veľmi útržkovitý a rozpačitý. Vizitátori sa mohli ľahko ocitnúť v ohrození alebo sa stretnúť s nevôľou či odmietnutím.

Čo sa týka problematiky učiteľov, tých si podľa zmienok z dostupných vizitáčných protokolov vedeli zaobstarať prakticky všetky farnosti. Nemajetné obce sa mohli spojiť a zadovážiť si spoločného učiteľa. Možný problém mohol spočívať skôr vo vzdelanostnej úrovni či správaní učiteľa, k čomu sa všetci vizitátori v protokoloch nevyjadrovali. Učiteľ pôsobil v kostole zároveň aj ako kantor a žiakov mal v škole naučiť čítať, písať a počítat. Žiaci si museli osvojiť základy katechizmu a modlitby ako *Verím v Boha, Otčenáš, Zdravas' Mária*.⁵⁸ Záujem o vzdelanie (na strane katolíkov i protestantov) bol podmienený vplyvom humanizmu, renesancie a reformačných myšlienok. To poskytlo priestor na vzdelávanie širších spoločenských vrstiev.⁵⁹ Vilmos Frankl v súvislosti s katolíckym vzdelávaním poznamenal, že kým si (univerzálna) kresťanská cirkev v stredovekom Uhorsku udržiavala nad formovaním a spravovaním školstva a vzdelávania monopolný vplyv, s príchodom reformácie katolícka cirkev stratila zásadný vplyv. Nemenilo to nič na jej snahe zveľaďovať katolícke školy. Zásadný problém tkvel v tom, že kým uhorskí predstavitelia vyššieho kléru svojou teologickou erudovanosťou vynikali často aj za hranicami monarchie (napr. Hyppolit d'Este, Tomáš Bakóc, Ladislav Salkai), vzdelanostná úroveň nižšieho kléru bola v 16. storočí na nižšom stupni. Keďže formovanie katolíckych škôl bolo úzko prepojené so vzdelanostnou úrovňou kňazov, snaha o pozdvižnutie ich morálky a vzdelania, ako aj zavedenie katolíckych učiteľov do škôl, mali svoj relevantný rozmer.⁶⁰

Autor / Author

Dávid Jablonský

Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií
 Filozofická fakulta
 Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
 Námestie J. Herdu 2
 917 01 Trnava
 david.jablonsky@ucm.sk

Mgr. Dávid Jablonský, PhD., (* 1990), je historik na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave. Vyučuje pomocné vedy historické

58 SACRA CONCILIA ECCLESIAE, s. 111–112.; I. FAZEKAS, *Oláh Miklós*, s. 41.

59 Zuzana LOPATKOVÁ, *Kanonická vizitácia ako prameň k dejinám školstva*, in: *Studia Historica Tyrnaviensia XVIII.*, ed. M. Kohútová, Kraków–Trnava 2016, s. 133.

60 Vilmos FRANKL, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest 1873, s. 3–4.

ké, Veľkú francúzsku revolúciu, latinský a nemecký jazyk pre historikov. Jeho výskum je orientovaný na problematiku synod katolíckej cirkvi a ich záverov v ranonovovekom uhorskom prostredí.

Summary

Directions of the Catholic Church in Hungary during the second half of the 16th Century to the first half of the 17th Century in the mirror of the Synodal Regulations

Political, religious, and socio-economic changes during the Ottoman presence, the struggle for thrones, frequent military strikes, the spread of new religious ideas, and the loss of the spirituality and the worshippers affected the Catholic Church in Hungary. Due to multiple religious changes as well as under the influence of the Trident Council, church leaders have come to a number of regulations or unification in the field of liturgy and clergy discipline. The changes were put into practice thanks to the synodal activity, which was distinguished by Mikuláš Oláh (1558, 1560, 1561, 1562, 1564, 1566), František Forgáč (1611) and Peter Pázmaň (1629, 1630, 1632, 1633) during whose reign the synodal legislature experienced its peak in Hungary. Their followers, in the person of Imrich Lóši (1638) and Juraj Lipai (1648), have already repeated and extended their conclusions, designed on the results of the Trident Council. In the territory fragmented by the Ottoman invasions and the anti-Habsburg Estates' uprisings, marked by fraudulent morality and discipline of the clerics, the lack of priests, missing papal confessions for bishops, ruined churches and missing liturgical objects, unoccupied ecclesiastical positions and benefits, and poor economic security, the Synods represented the most effective mechanisms to remove the negatives and afflictions of the Catholic Church. In the second half of the 16th Century and the first half of the 17th Century, the Synods became one of the key pillars of Catholic renewal in the spirit of Trident Council, alongside with the visitations the dioceses, setting up Hungarian priests' seminaries and bringing Catholic teachers to schools.

„*Türck, ein grewlicher Tyrann, den nur nach dem jnnersten Blutstropffen der Christenheit dürstet.*“ Obraz Turka a budování konfesijní identity v kazatelské produkci Matthiase Hoëho von Hoënegg.¹

ANETA KUBALOVÁ

Abstrakt | Abstract

Text se věnuje otázce zobrazení Turka a budování konfesijní identity luterána v konvolutu šesti kázání *Sechs Türcken Predigten*, která vzešla z pera plavenského superintendenta Matthiase Hoëho von Hoënegg (1580–1645) a byla publikována v roce 1606. Pozornost je věnována otázce, jakým způsobem analyzovaná homiletická produkce s protitureckou tematikou sloužila jako nástroj ideového boje mezi jednotlivými konfesemi – v tomto případě římskokatolickou církví a kalvinismem.

The study focuses on the issue of the representation of the Turks (Ottomans) and the construction of the Lutheran confession identity in the collection of the six sermons „*Sechs Türcken Predigten*“, which originated from the pen of the Plauen superintendent Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) and was published in 1606. Attention is paid to the question of how homiletic production with an „anti-Turkish“ theme served as a tool for the ideological struggle between the various confessions – in this case the Roman Catholic Church and Calvinism.

Klíčová slova | Key Words

Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645), lutherství, turecká literatura, konfese, konfesionalizace, kalvinismus, římskokatolická církev, homiletika, kazatelská produkce Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645), Lutheranism, Turkish literature, Confessions, Confessionalisation, Calvinism, Roman Catholic Church, homiletics, preaching production

V roce 1606 byla vydána sbírka šesti „tureckých kázání“, jejichž autorem byl plavenský superintendent Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645). Vzhledem k tomu, že rok 1606 představoval z hlediska kulminace válečných aktivit

1 Studie vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2019 (Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V.) a také za podpory stipendia Rolf und Ursula Schneider-Stiftung instituce Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Děkuji pracovnícům této instituce za veškeré rady a pomoc při práci.

s Osmanskou říší důležitý mezník, je zřejmé, že publikace takto tematicky zaměřených kazatelských počinů, které byly proneseny postupně každou nedělí, počínaje šestou nedělí po neděli Nejsvětější Trojice, nebyla v dobovém tisku raritou. Doba patnáctileté války přinesla konjunkturu a expanzi propagandistické literatury a tisku v tak intenzivním kvantitativním měřítku, jaké se už v prostoru střední Evropy neopakovalo. Matthias Hoë von Hoënegg byl luterský kazatel,² který se narodil ve Vídni v únoru roku 1580 do rodiny rakouského šlechtice. Později, počínaje jeho imatrikulací na univerzitě ve Wittenbergu v roce 1597, se usadil ve Svaté říši římské národa německého a později si získal přízeň saského kurfiřta Kristiána II. V roce 1602 nastoupil kariéru třetího dvorského kazatele v Drážďanech, v roce 1604 získal doktorát z teologie a téhož roku se stal superintendentem v Plavnu. V tomto městě setrval až do roku 1611, kdy byl na prosbu luterské komunity ze Starého Města Pražského povolán do čela tamního sboru, který se etabloval po vydání Majestátu na náboženskou svobodu. Doba Hoëho pražského pobytu, poznamenaného řadou nepřijemných událostí a konfesijními roztržkami se členy jezuitského řádu, které vygradovaly pověšením Hoëho podobizny na šibenici v den jeho odjezdu z Prahy v roce 1613, představovala důležitou etapu v dějinách tamní luterské komunity. Během tohoto pobytu byly položeny základy kostela sv. Salvátora, jehož patronem byl Jáchym Ondřej Šlik, dále byla založena luterská akademie (*gymnasium illustre*).³ Po roce 1613 se Hoë navrátil do Drážďan, aby nastoupil na místo dvorského kazatele⁴ (*Hofprediger*) a nahradil tak zesnulého Pavla Jenische. Později byl povýšen na prestižní pozici vrchního dvorského kazatele (*Oberhofprediger*), na tomto místě zůstal až do konce svého života, tedy do roku 1645.

Hoëho kazatelská produkce představuje zajímavý potenciál pro výzkum konfesijních vztahů první poloviny 17. století, a to jednak v prostoru Svaté říše římské, ale také v prostoru pražských měst. Vzhledem k jeho významnému postavení na kurfiřtském dvoře a k jeho přátelství s kurfiřtem Janem Jiřím I.

2 Životopisné údaje k von Hoëneggovi srov. Alfred ECKERT, *Die Prager deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit*, Kirnbach 1972, s. 13–14; Wolfgang FLÜGEL, *Matthias Hoë von Hoënegg*, Sächsische Biografie, Dresden 2011; Hans-Dieter HERTRAMPF, *Hoë von Hoënegg – sächsischer Oberhofprediger 1613–45*, Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 7, 1969, s. 129–148; *Hoë*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 12, Berlin 1969, s. 541–549; Hans KNAPP, *Matthias Hoë von Hoënegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges*, Halle 1902; Ernst OTTO, *Die Schriften des ersten kursächsischen Oberhofpredigers Hoë von Hoënegg, kritisch gesammelt und geordnet*, Dresden 1898; Wolfgang SOMMER, *Die lutherischen Hofprediger in Dresden: Grundzüge ihrer Geschichte*, Stuttgart 2006, s. 137–166; Stefanie PROCHASKA-WEIGL, *D. Matthias Hoe von Hoënegg und seine Zeit (1580–1645)*, 2 díly, nevydaná dizertační práce, obhájená ve Vídni na Evangelické teologické fakultě v roce 1951.

3 Josef KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od války husitských do bitvy bělohorské*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 1921, s. 8–62, 289–352.

4 K sociální roli úřadu dvorských kazatelů srov. text Luisy Schorn-Schütte; tato funkce byla často spojována s teologicko-politickým poradenstvím. Srov. Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Umstrittene Theologen. Die Rolle der Hofpredigt zwischen Herrscherkritik und Seelsorge im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Religion – Macht – Politik. Die Hofgeistlichkeit im Europa des Frühen Neuzeit (1500–1800), ed. M. Meinhardt, Wiesbaden 2014, s. 27–48.

nespočívala Hoěho úloha pouze v pastoraci a duchovní činnosti, ale také v rádcovství v oblasti politiky a diplomatických vztahů. Jeho osobní angažovanost je reflektována v politických kázáních, jejichž produkce během třicetileté války gradovala. V roce 1606, kdy Hoě zastával funkci plavenského superintendenta, patřila sbírka tureckých kázání mezi jeho první publikované kazatelské počiny,⁵ současně se ale jedná o jeho jedinou sbírku zaměřenou na otázku osmanské hrozby osmanského nebezpečí. Cílem následujícího příspěvku je zaměřit se nejen na to, jakým způsobem je v Hoěho tvorbě prezentován a stylizován obraz Turka, který podléhal silné stereotypizaci a dobovým klišé typickým pro raně novověký literární diskurz, ale také odpovědět na otázku, jakým způsobem je v tomto narativu pracováno s tématem osmanské hrozby se zřetelem ke konfesijnímu rozdělení Svaté říše římské.

Jak již bylo uvedeno, doba patnáctileté války⁶ představovala výraznou konjunkturu protiturecké literatury vzhledem k přítomnosti pocitu existenčního ohrožení osmanskými výboji. Matthias Hoë von Hoënegg pracoval s dobovými tématy spjatými s expanzí protiturecké literatury, která produkovala ustálený arzenál topoi a metafor, ale také s argumentací typickou pro různé literární žánry (*Türkenliteratur*). V historiografii se výzkum (proti)turecké literatury koncentruje zejména na spisy cestopisného charakteru,⁷ je upozorňováno na pišňovou tvorbu,⁸ letákovou produkci,⁹ ale také na teoretická pojednání dobo-

- 5 Amy Nelson BURNETT, *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*, in: *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edd. M. Walsby – G. Kemp, Leiden–Boston 2011, s. 132–157.
- 6 Patnáctiletá válka byla pro dění ve střední Evropě velmi důležitá, obnovením osmanské ofenzívy se rozproudila také produkce agitačního charakteru s úmyslem ovlivnit veřejné mínění. Srov. Robert EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 101; TÝŽ, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 277–279. K otázce vztahu českých a uherských zemí k osmanské expanzi za vlády Ferdinanda I. srov. Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská. 1526–1547*, Praha 1984; pro Moravu srov. Josef VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995.
- 7 Zajímavý je výzkum Alexandra Schunky o konfesionalizaci Orientu. Autor analyzoval cestovní deníky tří luterských autorů Stephana Gerlacha (1546–1612), Salomona Schweiggera (1551–1622) a Reinholda Lubenaua (1556–1631). Výsledky práce ukazují, jakým způsobem se střetával a často kolidoval stereotyp „Turka“ s empirickou znalostí Orientu. Srov. Alexander SCHUNKA, *Die Konfessionalisierung der Osmanen: protestantische Berichte über den Orient im ausgehenden 16. Jahrhundert*, Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit 16, 2012, s. 8–46.
- 8 V českých dějinách je zajímavým případem aféra Sixta Palmy Močidlanského, který byl za tisk *Pisně o dobytí pevnosti Kanýže*, která se dotýkala císařského nezdaru v bitvě s Osmanskou říší, vyhnán ze země. Ráz skladby nese protikatolický tón, došlo také k zesměšnění neúspěchu papežské politiky i válečnému postupu habsburské dynastie. Píseň nebyla původní, jednalo se o zpracování německého originálu. Srov. Antonín ŠKARKA, *Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací. Literární a tiskařská aféra z roku 1602*, ČČH 42, 1936, s. 1–55, 286–322, 484–520; k formaci veřejného mínění skrze cílenou manipulaci a radikalizaci, zejména v době třicetileté války srov. Jaroslav MILLER, *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy (1580–1650)*, Praha 2012.
- 9 Dle Jaroslava Kolára je ve fondech českých knihoven a archivů zachováno přibližně 150 tištěných novin, z nichž většinu tvoří zprávy o tureckých válkách. Srov. Jaroslav KOLÁR, *Dvě české noviny o tureckých válkách z přelomu 16. a 17. století*, Časopis Matice moravské 73, 1954, s. 308–314; k rozvoji letákové literatury v první polovině 17. století srov. Silvia Serena OSCHOPP,

vých autorů o osmanské expanzi. V českém prostředí představuje monografie¹⁰ Tomáše Rataje sumarizující přehled, podávající informace a povědomí o široké škále pramenů k dané problematice, a v rámci jeho výzkumu je poukázáno na stereotypní utváření obrazu Turka v českém prostředí. Zájem o danou problematiku dalších autorů reflektují dílčí studie, např. Jaroslava Pánka¹¹ nebo Josefa Polišenského.¹² Tematizace „tureckého nebezpečí“¹³ se nevyhnula ani homiletické produkci doby patnáctileté války. Známa jsou například kázání Georga Scherera,¹⁴ rektora jezuitské koleje, který se mimo recepci schematizovaných a ustálených metafor o „tureckém nepříteli“ jako příslušník katolické konfese v textu nevyhýbá polemikám s protestanty. Je důležité si uvědomit, že v rámci Hoěho kázání absentuje autopsie ve smyslu empirického poznání zvyků, tradic a života obyvatel Osmanské říše, protože tuto krajinu nikdy nenavštívil. V Hoěho kazatelských textech je třeba počítat se silnými intertextuálními vazbami na homiletickou produkci jiných autorů, případně se studiem dalšího materiálu. Vedle poukázání na dobové stereotypní obrazy je tedy na místě zaměřit se na vymezení vlastních konfesijních hranic vzhledem k Turkovi – reprezentantovi muslimské víry, ale také vzhledem k příslušníkům římskokatolické církve a kalvinistům, což je v případě vrchního dvorského kazatele na počátku 17. století více než logické.

Sbírka *Sechs Türcken Predigten*, publikovaná v Lipsku v roce 1606 – v Hoěho případě tradičně u Abrahama Lamberga – představuje konvolut šesti kázání, z nichž je každé z nich věnováno různým aspektům pohledu na osmanskou hrozbu. Již na titulním listu jsou uvedena témata, která Hoě v tisku rozebírá.¹⁵

Erbauliche Vor-Bilder: zur kommunikativen Funktion der „aedificio“ in politischer Bildpublizistik des 17. Jahrhunderts, in: *Aedificatio: Erbauung im interkulturellen Kontext in der Frühen Neuzeit*, ed. A. Solbach, Tübingen 2005, s. 397–413.

- 10 Tomáš RATAJ, *Ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.
- 11 Jaroslav PÁNEK, *Die Türkengefahr und die böhmische Gesellschaft im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts*, *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IVe Congres AIESEE*, 1979, s. 139–154; TÝŽ, *Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost*, *Studia Comeniana et historica* 11, 1981, s. 53–72; TÝŽ, *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*, *Documenta Pragensia* 1986, s. 150–178.
- 12 Josef POLIŠENSKÝ – Jiří HRUBEŠ, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis Slovenskej akademie vied* 1959, s. 74–103.
- 13 K otázce strachu z osmanské expanze vyvolané jejími úspěchy na válečném poli srov. Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.–18. století. II*, Praha 1999, s. 89–101.
- 14 Georg Scherer je uveden jako jeden z nejvýznamnějších zahraničních autorů v předbělohorských českých překladech a typografických dílnách ve výzkumu Mirjam Bohatcové, která své bádání podložila analýzou informací z Knihopisu. Srov. Mirjam BOHATCOVÁ, *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*, in: *Knihotisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. J. Polišenský, Praha 1970, s. 83–106, zde s. 104.
- 15 Jsou to témata spjatá s oprávněním vést válku s Turky s dobrým svědomím, dále otázka, na čem by se mělo zakládat vítězství, rozbor původu, života a učení Turků, vysvětlení, odkud pochází zdoluhavá turecká válka, jak si má celé křesťanstvo proti tureckému nepříteli pomoci.

V předmluvě kázání operuje s metaforou Turka jako dědičného arcinepřítele,¹⁶ který již dlouhá léta tyranizuje křesťanstvo. Hoě neupírá pozornost popisům tureckého řádění a plenění v Evropě, tureckou agresí ztotožňuje s Gogem a Magogem, odkazováno je na citace z knihy Zjevení, apokalyptické výjevy dokládá z prorockých knih, zejména z knihy Ezechiel. Současný stav je vysvětlen jako důsledek lidských hříchů, které musí být potrestány.¹⁷ Jedině trest může křesťany obrátit k pokání a zbožnosti, a tím přivést lidstvo opět k Bohu. Tato argumentační páteř, operující s myšlenkou zaslouženého trestu za hříchy, prolíná strukturu všech šesti Hoěho kázání. Popisy hrůzných projevů osmanského násilí za války, ale také hypotetická možnost konverze k muslimskému náboženství, která automaticky zavrhuje možnost spásy, slouží jako nabádání křesťanů k větší angažovanosti v boji s „úhlavním nepřítelem“. Zbraně, které lze použít, jsou dvojího charakteru – Hoě představuje možnost „tělesného“ (*leibliche*), ale také „duchovního“ (*geistliche*) boje.¹⁸ V prvním kázání je uznána nezbytnost boje s Turky, čímž je vyvráceno obvinění opozice z toho, že luteráni proti Turkovi nebojují. Tato argumentace má svůj důvod. Martin Luther se vyjádřil k otázce boje s „tureckým nepřítelem“ několikrát. Jeho první vhlad do této problematiky se vyznačoval defétismem, pasivním přijetím turecké války jako vůle Boží, za což byl kritizován nejen současníky. Později své stanovisko reformuloval ve spise *Eine Heerpredigt widder die Türcken* (1529), ve kterém připustil nutnost světského boje proti osmanské hrozbě. Prvotní Lutherův názor však rezonoval ve spisech opozice ještě dlouho po Lutherově smrti, a tak byli luteráni často obviňováni z apatie k osmanské hrozbě, v některých případech dokonce označováni jako „semi-Turci“. Matthias Hoě se urputně takovým nařčením bránil, vymezoval se proti spisům Roberta Bellarmina a Reginalda Pola, kteří luteránům upírali snahu proti Turkům bojovat.¹⁹ Na tomto místě bych ráda upozornila na to, že Hoě si uvědomoval Lutherovy názorové proměny,

16 „Das der abgesagte Erb vnmnd Erßfeind Christliches Namens der Türcke von langen vnd vielen Jahren her so schrecklich, grewlich vnd erbermlich wieder die Christenheit tyrannisiret, wütet vnd tobet, so manches Hertz würget vnd tödtet.“ Srov. Matthias HOË von HOËNEGG, *Sechs Türcken Predigten, In welchen außführlich gehandelt wird: Ob der Krieg wider den Türcken mit gutem gewissen von den Christen geführt werde: Warauff man die Victori gründen solle. Was der Türck in vnd außwendig seiner Ankunfft, Lehr, Leben vnd Thun nach sey. Woher solcher langwiriger Türckenkrieg kom[m] e vnd wie der gantzen Christenheit wieder diesen Erb vnd Ertzfeind zu rathen vnd zu helffen stehe. Geprediget vnd in jetzo schwebenden Kriegsläufften zu nützlichen vnterricht in Druck verfertiget durch Matthiam Hoen, der H[eiligen] schrifft Doct[or] vnd Superintendenten zu Plawen, Lepizig 1606, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 488.3. Theol. (2). VD17 14:079527N. Vorrede, nepag.*

17 „...weil die Welt Gott vnd sein Wort nicht achtet, in Sünden vnd Schanden bis vber die Ohren steckt, von Ketzerey, Auffruhr, Vngehorsam, Mord, Hab, Neid, Ehebruch, Vnzucht, Rauben, Stelen, Verleumbden, Liegen vnmnd Triegen nicht ablesset.“, srov. *tamtéž*, nepag.

18 „...da ist es billich zugelassen vnd gestattet, das wir mit Geistlichen vnd Leiblichen Waffen vns wider jhn setzen, das wir jhm spinnen Feind sein.“ Srov. *tamtéž*, s. 7; „Dann wir höre es sol vnd mub wider den Türcken gestrieten sein.“ Srov. *tamtéž*, s. 16; „Solche Donnerschläger, meine Geliebte, könten auch wir sein, wann wir nur fleissig zum inbrünstigen Gebet vns halten theten.“ Srov. *tamtéž*, s. 17.

19 *Tamtéž*, s. 13–14.

což je patrné z jeho jiných kázání (např. *D. Hoe Martinalia Sacra Pragensia*,²⁰ publikovaná v roce 1613 v Lipsku); sám upozorňoval na nutnost opatrnosti při posuzování Lutherovy rané tvorby, která se v pozdějších letech často v různých stanoviscích vyhraňovala. Kazatel poukazoval na Lutherovu pozdější názorovou transformaci, která tvoří jednu z argumentačních kotev pro potvrzení správnosti boje proti „dědičnému arcinepříteli“.²¹ V úvodu prvního kázání se Hoě rozepisoval o tureckém nebezpečí a v tomto kontextu uvádí osobnost Štěpána Bočkaje, který uzavřel v rámci povstání proti Habsburkům spojenectví s Turky. Z uvedeného lze vidět, jak homiletická produkce reagovala na aktuální politické dění a formovala veřejné mínění čtenářů a posluchačů kázání. Všech šest Hoěho kázání je uvozeno perikopou z evangelíí (Matoušovo, Markovo, Lukášovo evangelium), přesto je projekce Božího hněvu za neposlušnost jeho lidu dokládána exemply především ze Starého zákona. Obecně lze tvrdit, že Hoě v analyzovaných textech střídal téma strachu a obavy před „tureckým arcinepřitelem“ s útěšnými slovy²² a povzbuzením křesťana k pokání a nápravě hříchů. Obraz tureckého nebezpečí a řádění je odpovědí Boha na lidské hříchy. Hoě kritizoval morálku křesťanského vojska, které bylo v komparaci s tureckými vojáky méně disciplinované, neloajální, konzumovalo alkohol a hrálo hry, což v některých případech převažovalo více než válečné ctnosti a chrabrost.²³ Jako příklad odvahy uvedl hraběte Petra Arnošta Mansfelda a Adolfa Schwarzenberga,²⁴ kteří již několikrát zvítězili v boji s nepřítelem. Hoěho nabádání a upomínky však byly záhy vyváženy přesvědčením o Božím milosrdenství, které vyžadovalo poslušnost a pokání a které mohlo zastavit tureckou hrozbu: „*wenn wir nur mit Bub vnd Gebet fortfahren, so werden wir wol wider den grausamen Wüterich beschützet, bey dem reinen Wort vnd geliebten Friede erhalten werden, dann es lebt der Hirt Israel noch*“.²⁵ Zajímavé je třetí kázání, které obeznamuje recipienty s „tureckým“ náboženstvím,²⁶ původem a životem Mohameda. Kazatel cituje pasáže z Koránu (v dobové literatuře nazýván „Alkorán“) – nabízí se ovšem otázka, zda Korán opravdu studoval, nebo zda se omezil pouze na citace abstrahované z dobové literatury, která operuje s textem Koránu. Hoě

20 Matthias HOË von HOËNEGG, *D. Hoe Martinalia Sacra Pragensia. D. Hoe vnvermeidliche Rettung Der Ehr, Person, Lehr vnd Gaben des heiligen Thewren hocheleuchten Mannes Gottes Herren Doctoris Lutheri seligen wider allerley Jesuitische Lügen vnd Lesterungen*, Leipzig 1613, Herzog August Bibliothek, sign. 498. 14 Th. (4). VD17 23:270193W.

21 „*Es ist Gottes wille, das die arme Christenheit wider den Erb vnd Ertzfeind gerettet: Es ist Gottes wille, das der Krieg wider jhn geführet werden*.“ Srov. *tamtéž*, s. 8.

22 K tématu útěchy v kázáních v době třicetileté války srov. Alexander BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreissigjährigen Krieg*, Göttingen 2002.

23 „...*da auch gleich Volck verhanden ist, manchmal der meiste theil desselben mehr auff Vntrew, Verrätherey, Reuberey, Hurerey, Spilen vnd sauffen, fluchen vnd lästern als auff Kriegstugend vnd Dapfferkeit abgerichtet*.“ Srov. *tamtéž*, s. 30.

24 *Tamtéž*, s. 34.

25 *Tamtéž*, s. 36.

26 V textech přelomu 16. a 17. století se neobjevuje výraz „islám“, objevuje se pojem „*türkische Religion*“; „*Machomet*“ reprezentuje postavu Mohameda, také Alláh není ve zkoumaném korpusu kázání znám, operuje se s označením „*Gott*“.

opakovaně upozorňuje na nebezpečí „tureckého“ náboženství, i když se tak na první pohled nemusí jevit. Negativní stanovisko k muslimské víře a následující vyzdvižení předností křesťanského náboženství, stejně tak jako jednoznačné popření správnosti tvrzení těch, kteří proklamují jistou „benevolenci“ muslimské víry, poukazuje na dobové přesvědčení některých lidí o tom, že život pod tureckou nadvládou by byl lepší, než současný stav. Hoř demonstuje kacířskou povahu islámu a popírá kolující fámy o tom, že muslimové nikomu víru nenuťí.²⁷ Tato skutečnost je zajímavá s ohledem na výzkum konverzí;²⁸ je známo, že konverze muslimů ke křesťanství byly ve své době často veřejně demonstrovány jako potvrzení správnosti křesťanského náboženství. Druhá část třetího kázání je věnována popisu života Mohameda, obeznamuje s jeho původem a tematizuje další tři roviny: tvrzení, že Turek je arcilhář (*Ertzlügner*), dále blasfemické charakterové rysy Mohameda i jeho učení, ale také jeho necudnost, zlovolnost a hanebnost (*rechter Ertzbub*). Kázání končí výstrahou proti zlému chování ďábla, reprezentujícího muslimkou víru, a dále apelem na nutnost zbrojení proti násilnému nepříteli Turkovi, který zahubil tisíce křesťanů. Obsah čtvrtého kázání je věnován otázce po příčině utrpení v podobě invaze turecké agrese, poslední dvě kázání se zabývají otázkou pokání (páté kázání je koncipováno jako „*Bußpredigt*“), které má tři možnosti realizace – pravidelnou docházku do kostela, upřímnou modlitbu a poslouchání slova Božího formou kázání. Reálie jsou omezeny na výčet tureckých úspěchů (zabrání pevnosti na Rhodu, Sigetu, dobytí Bělehradu²⁹) a zejména na plenění a dobytí Konstantinopole v roce 1453.³⁰ Popis hrůz během tří dnů dobývání města je koncentrován do

27 Zejména během patnáctileté války gradovalo napětí mezi poddanými a vrchností; někteří čeští sedláci byli připraveni na to, že se stanou poddanými Osmanské říše, objevovaly se turkofilské nálady, a to nejen na venkově, ale také ve městech. J. PÁNEK, *Die Türkengefahr*, s. 149; důvodem k sympatiím k osmanskému zřízení byl také meritismus, možnost, jakým bylo možné zajistit si sociálním vzestup. Cyril HORÁČEK, *Das Osmanische Reich und der böhmische Ständestaat im 16. Jahrhundert*, Archiv orientální 32, 1964, s. 104–109; „Wann er auch fürgibt, das er einem jeden Menschen seinen glaube[n] frey lasse, das er keinen zu seinem Glauben zwingt.“ Srov. M. HOË von HOËNEGG, *Sechs Türcken Predigten*, s. 43.

28 Ke konverzím srov. Alexander SCHUNKA, *Die Konfessionalisierung der Osmanen: protestantische Berichte über den Orient im ausgehenden 16. Jahrhundert*, in: Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit, Bd. 16. Frankfurt 2012, s. 8–46; TÝŽ, *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 27, 2003, s. 17–36; TÝŽ, *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*, in: Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive, edd. J. Bahlcke – R. Bendel, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 113–132.

29 J. POLIŠENSKÝ – J. HRUBEŠ, *Turecké války*, s. 74–103.

30 „Historien vnd täglicher Erfahrung bekant ist. Der Türck hat sein Nahmen vom wüten, toben, plagen vnd martern vnd vbet nicht gemeine, sondern erschreckliche Tyranny, wie sonderlich aus der Historia von eröberung der Stadt Constantinopel offenbarlich erscheinet. [...] Der fromme Keyser Constantinus, der in der eröberung vmbkommen war, muste noch todt verhönet, sein Haupt angespisset vnd öffentlich in der Stadt herumb getragen werden. [...] Andern ist die Haut abgezogen worden vnd haben die Türcken solche Häute vber die Achseln genommen vnd ein Schawspiel darmit gemacht. [...] Das Keyserliche Frawenzimmer, die Fürstliche Fräwlein, die Adelige Matronen haben die Türcken zu ihren Frewden Mahlzeiten herfür holen, sie in voller vnd toller weise entblößen, schänden vnd nach

detailního líčení řádění a vraždění, počínaje zhanobením těla mrtvého císaře Konstantina XI., svlékáním křesťanů z kůže a jejich opékáním zaživa, zneuctěním tamních šlechticů a věšením obrazů Krista na šibenice konče. Negativní obraz turecké tyranie je kompenzován pasážemi představujícími zbožnost Turků, jejich poctivost ve víře, stejně tak jako jejich ctnosti na válečném poli, disciplinovanost, odvahu a zbožnost. Podobné kontradikce a kompenzační rétorické strategie jsou v produkci věnované turecké problematice obvyklé, podtržení tureckých úspěchů v souladu s jejich zbožným a disciplinovaným chováním slouží posluchačům a čtenářům kázání jako nabádání ke správným mravům, které jsou odměněny Boží přízní.

Důležitým aspektem Hoěho kázání je důraz na správnost vlastní konfese nejen v souvislosti s popíráním pravosti muslimské víry, ale také s ohledem na římskokatolickou církev (zde označována jako „*Bapsthumb*“) a kalvinismus. Na několika málo místech sice Hoě zdůrazňuje nutnost jednoty křesťanství,³¹ přesto se však nebrání konfesijním roztržkám s učením jinověrců. Tendence zavržení „papeženců“ a kalvinistů v luterské literatuře s protitureckou tematikou není výjimkou, naopak – argumentacemi proti příslušníkům jinověrných konfesí propagoval autor správnost vlastní konfesijní identity. Hoě „celé křesťanstvo“ nabádá k odporu proti Turkovi z kazatelen a expanze tisků tohoto typu (*Türcken und HeerPredigten*) dokládá angažovanost luteránů v boji proti Turkům. Hned na to Hoě konstatuje: „*Mit Warheit können wir den Bapstlern solches nachsagen, da sie in jhrem jnnersten Blutstropffen nicht gern sehen, da dem Türcken widerstand gethan werde: sondern wüntschen vielmehr, das sie in vnserm Blut baden vnd jhre Hände darinnen getrost waschen möchten*“.³² Stejně tak reakce na spis Reginalda Pola dokládá přesvědčení, že konfesijní roztržky mezi jednotlivými křesťanskými náboženstvími a hnutími byly v písemné produkci často chápány jako větší hrozba než „turecké náboženství“: „*Er aber der Cardinal zu Rath gefraget würde, wie jhm bey solch gestalten Sachen zu Muthe were, so wolte er vngefuehr der Keyserlichen Majestät also zureden: Was sie doch für vnd im Sinne habe, warumb sie sich so weit in Orient gehen, die Türcken zuuertreiben: In mittels aber würden geduldet solche Leute, die erger als die Türcken selber werden, nemblich die Lutherschen*“.³³ Hoě přičítá vinu za dobytí Konstantinopole v roce 1453 papeži, který odmítl pomoc byzantskému císaři Konstantinovi XI. a raději „*sloužil mše a líbal v kostele krucifix*“. Na závěr tohoto tvrzení Hoě dochází k závěru, že papeženci více pomohli, než zabránili Turkům v dobytí města.³⁴

Kazatel se ve své protipapežské agitaci nevyhýbá komparaci „papeženců“ s Turky. Stejně tak, jako je Turek „vlkem v rouše beránčím“, představuje

---

außgeübter Schand sie auff frischem Fub niderhawen lassen.“ Srov. M. HOË von HOËNEGG, *Sechs Türcken Predigten*, s. 100–101.

31 Např. na titulním listu: „*Vnd wie der gantzen Christenheit wieder diesen Erb vnd Ertzfeind zu rathen vnd zu helffen stehe.*“ Srov. *tamtéž*, titulní list, nepag.

32 *Tamtéž*, s. 13.

33 *Tamtéž*, s. 14.

34 *Tamtéž*, s. 15.

takového vlka papež a kalvinisté. Hoě pod pojmem „vlka v rouše beránčím“ uvažuje skrytou hrozbu falešného učení, které se vydává za pravé učení. Důsledkem příklonu k nepravé víře je odmítnutí nároku na spásu – tedy věčné zatracení. V Hoěho intenci „papeženecké“ učení zmátlo (stejně jako to „turecké“) tisíce lidí. Papeženci se vyznačují apoštolskou sukcesí, stolicí Petrovou, koncily a zasedáními, vnější zbožností, pústy a bičováním se, ani jedna z výše uvedených položek však není podložena autoritou Písma svatého. Nepravost a omyly (*Jrrthumb*) papeženeckého učení jsou stavěny na roveň turecké víře: „*Sintemal, der Antichrist im Orient vnd Occident zugleich angefangen haben*“.³⁵ Při výčtu hříchů, za které Bůh křesťany trestá tureckou hrozbou, neopomínají zvyky římskokatolické církve, kterou viní z toho, že Bůh poslal „bič Boží“ na Svatou říši římskou národa německého: „*Aber meine geliebte, wem is vnbekand, wie schreckliche Lesterungen wider dasselbige Göttliche wort im Bapsthumb aufgegossen, wie allerley grewliche Abgötterey zuwieder der Stimme deb allerhöchsten eingeführet*“.³⁶ Boží pomsta je tedy pomstou za nedodržení jeho slova, dále za uctívání svatých, obrazů a model, což je vnímáno jako modloslužebnictví, které je srovnáváno se starozákonním příběhem o uctívání zlatého telete, dále s bohoslužbami konanými ke cti pohanského boha Baala a pohanské bohyně Aštarty. Popření Boží pravdy vykonáváním papeženeckých zvyků a tradic je důvodem Božího hněvu a následného trestu: „*die Wahrheit gepresset vnd gedempffet sich durch den Türcken zu rechen vnd kräftige Irrthumb deb Mahometischen Alcorans aus gerechttem Zorn zur Straff zu schicken*“.³⁷ Kritika „vnější zbožnosti“ (*eusserliche Andacht*) římskokatolické církve je přirovnávána ke zbožnosti Turků, kteří nejsou pravým Božím lidem stejně tak, jako papeženci. Výrazný podíl je věnován kritice kalvinismu a sakramentářství. Matthias Hoě kalvinistům vytýká pasivní rezistenci v boji s Turky a jejich zpochybňování oprávněnosti takového odporu. Argumentace kalvinistů je opřena o páté Boží přikázání, které by nemělo být porušeno³⁸ ani v případě, že je křesťanství ohroženo tureckou expanzí. Hoě souhlasí s tvrzením, že Bůh poslal na křesťany Turka (*Flagellum Dei*) jako trest za konané hřichy, zároveň však konstatuje, že v Písmu svatém je povoleno „užívání léku proti šíření zla“. Hoě vyvrací, že by Kristova slova, zachycena v páté kapitole Matoušova evangelia, která sloužila jako argument pro kalvinisty, byla směřována k dědičnému arcinepříteli – stejně tak, jak vrchnost správně trestá bezbožné, tak by se také křesťanstvo nemělo nechat utlačovat tureckou tyraníí, která nectí Boha a křesťanství. Na jiném místě jsou kalvinisté komparováni s Turky;³⁹ Hoě kalvínskou věrouku přirovnává ke Koránu a také

35 *Tamtěž*, s. 45–46.

36 *Tamtěž*, s. 68.

37 *Tamtěž*, s. 69.

38 „*Vnsere Widersacher, die Calvinisten geben für, man solle sich wider den Türcken nicht legen, weil er ein Flagellum Dei, ein Rute Gottes sey, mit welcher wir vnsere Sünde halber heimgesuchet werden.*“ *Srov. tamtéž*, s. 5.

39 „*Nicht weniger auch der scheinbaren heiligkeit vnsere vbel gerathenen Stieffbrüder der Sacramentirer vnd Calvinisten, welche sonst ohne das eben nahe mit dem Türkischen Alcoran angrentzen vn[d]*“

poukazuje na případ Adama Neusera, heidelberského pastora a odpůrce trojičného dogmatu, který konvertoval k islámu. Největší kritika je směřována ke kalvínskému pojetí eucharistie, které představovalo stěžejní jablko sváru mezi Matthiasem Hoëm a kalvinisty. Nepochopení pravého významu eucharistie v intenci kalvínské věrouky vnímá Hoë jako zneužití a „strašlivé rouhání“, které spočívá v obrácení slov svátosti do převráceného významu a které je příčinou Boží pomsty (*Rachscherdt*): „*Vnd ist gewiß, das das hochwürdige Sacrament so schimpfflichen gehalten wird, das ists kein wunder, das Gott den Türckischen Hansen vber vns schicket, das er jhm befehlen thut. Er solle drein hawen zur Rechten vnd zur lincken, was für jhm ist*“.⁴⁰

Praktiky římskokatolické církve a kalvínská věrouka jsou v kontextu analyzovaných kázání vnímány jako důvod Božího hněvu a pomsty, jejich negací Hoë potvrzuje správnost luterské konfese. Idea spojení křesťanských denominací v boji proti Osmanské říši je v Hoëho kázáních marginalizována, naděje na spásu a na záchranu před tureckým nebezpečím je vkládána do zbožného života bez hříchu, pravidelných modliteb, docházky do kostela, poslouchání kázání, ale její těžiště je koncentrováno především do luterské věrouky, která je chápána jako jediná správná. Věřoučné a liturgické odchylky jsou vnímány jako porušení učení Písma svatého a příčina Božího hněvu, který se následovně promítá do přítomnosti Turků v křesťanském prostoru. Konfesijní polemika a potvrzení správnosti a výlučnosti vlastní konfese, které jsou příznačné pro Hoëho tvorbu, nebyly opomenuty ani v těchto zkoumaných šesti tureckých kázáních. Protiturecká polemika tak slouží mimo didaktickou a disciplinační funkci homiletické produkce také jako nástroj ideového boje mezi ostatními křesťanskými konfesemi.

Autor | Author

Aneta Kubalová

Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 511/10
771 48 Olomouc
aneta.kubalova01@upol.cz

Mgr. Aneta Kubalová (* 1991) je interní doktorandkou na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Její badatelská činnost je zaměřena na dějiny lutherství, Saska, raně novověkou homiletiku, konfesionalizaci a politická kázání.

---

mit dem Mahometische[n] hauffen in guter vertrauligkeit sein, auch mit jrer lehr zum Türckischen Alcoran mächtigen vorschub geben.“ Srov. tamtéž, s. 46.

⁴⁰ Tamtéž, s. 73.

Summary

„Türck, ein grewlicher Tyrann, den nur nach dem jnnersten Blutstropffen der Christenheit dürstet.“ Image of the Turk and the Construction of Confessional Identity in preaching productions of Matthias Hoë von Hoënegg

*The source of this study is the collection of the six sermons of *Sechs Türcken Predigten*, conceived by Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645), published in the collection in 1606. At that time, the later famous Lutheran prefectorate in Dresden served as superintendent in Plauen. His sermons chronologically rank into a quantitative increase in literature with an „anti-Turkish“ theme during the fifteen-year war. In this respect, Hoë followed the pattern of the time, which is evident in the use of stereotypical images of the „Turkish enemy“, the traditional argumentation and the rhetoric typical for the literary production of this time. Hoë, as the representative of Orthodox Lutheranism, operates with the idea of the need to fight against the angry Ottoman enemy, responding simultaneously to the writings of Robert Bellarmin and Reginald Pole, who in the context of the confessional polemics accused the Lutherans of a defeatist attitude to the Ottoman threat. Hoë recognizes the importance of fighting the Ottomans, and defends the teachings of Martin Luther, who first took a pacifist attitude towards Ottoman expansion, but soon he reformulated this view and admitted the need to fight against the enemy, which may be secular but also spiritual. Hoë did not avoid the compensatory anti-Ottoman rhetoric for the iniquity of their faith, customs, and tradition; on the other hand, he admits to Ottomans the piety, the discipline of the troops, and the great power. The infiltration of Ottoman influence into the European space is perceived as God’s punishment for human sins, for lack of piety and morality, Hoë criticizes Christians for their low level of morality. In this context, Hoë does not exaggerate the criticism of Roman Catholic Church and Calvinist practices in the preaching. Lutheran faith deviations are perceived as a reason for God’s anger, expressed in the form of Ottoman violence. By negating Catholic and Calvinist teachings, Hoë confirms the correctness of his own Lutheran confession. An interesting aspect of Hoë’s work is the way in which he copes with the opponents who are not only Ottomans, but also other Christian denominations and movements, which often represent a much greater risk. The „anti-Turkish“ controversy thus serves, besides the didactic and disciplinary function, also as a tool of ideological struggle with the other confessions.*

Královéhradecký architekt Oldřich Liska a jeho inovativní přístupy k budovám vzdělávacích institucí¹

MATĚJ BEKERA

Abstrakt | Abstract

Oldřich Liska je výrazným představitelem české architektonické moderny, který ve své tvorbě dokázal skloubit prvky tradiční, až konzervativní, s inovativním viděním architektonického díla. Podle jeho návrhů byly v Královéhradeckém kraji realizovány stavby činžovních domů, soukromých vil i sídla nejrůznějších institucí. K jeho nejvýraznějším architektonickým počínům patří inovativní pojetí školních budov na venkově. Jednalo se o tzv. halové školní budovy, nahrazující dosavadní velmi rozšířený typ budov chodbových. Liskou navržené řešení vyhovovalo moderním požadavkům na školní stavby, a splňovalo tak náročná kritéria jejich fungování. Kvalitu Liskových architektonických řešení a životaschopnost budov realizovaných podle jeho projektů dokazuje mj. skutečnost, že mnohé z nich svému účelu slouží velmi dobře dodnes.

Oldřich Liska is a prominent representative of the Czech architectural modernity, who in his work managed to combine traditional, conservative elements with an innovative vision of architectural work. According to his suggestions, the construction of apartment houses, private villas and offices of various institutions were carried out in the Hradec Králové Region (East Bohemia). Its most outstanding architectural achievements include the innovative concept of school buildings. This was a so-called hall disposition school building, replacing the existing very widespread type of corridor buildings. The sophisticated solution meets the modern requirements of school buildings and the demanding criteria of their operation. The quality of Liska's architectural solutions and the viability of the buildings realized according to his projects is proved, among other things, by the fact that many of these buildings serve their purpose to this day.

Klíčová slova

Oldřich Liska, moderna, architektura, školní budovy, halový typ, chodbový typ, východní Čechy

Oldřich Liska, modern style, architecture, school buildings, hall type, corridor type, eastern Bohemia

¹ Výzkum byl realizován za finanční podpory Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové – specifický výzkum č. 2112 pro rok 2016.

Objekty vzdělávacího typu jsou důležitou kategorií meziválečné československé architektury. Jde o obsáhlé a složité téma, kterému se prvorepubliková vláda, Národní shromáždění a jednotlivé zemské, městské a obecní samosprávy podrobně věnovaly. Tato studie je zaměřena především na nové přístupy k řešení dispozic vzdělávacích objektů realizovaných ve východních Čechách podle návrhu Oldřicha Lisky. Jejím cílem je přiblížení historie vzniku budov, sumarizování základního kunsthistorického popisu a zohlednění vývoje školy od jejího vzniku až po současnost. Mezi důležité body patří i představení inovativního přístupu architekta k novému typu tzv. halových škol a srovnání s doposud preferovaným chodbovým principem. Samostatnou studií a označení fenomén si tento typ staveb zasloužil, protože jde o rozsáhlou a unikátní část jeho tvorby, jíž se věnoval celý svůj život. Největší důraz si pak zaslouží jeho pokus inovovat školní dispozici a prosadit tento model na řadě míst v Československu. Dohromady navrhl nejméně devadesát vzdělávacích objektů, z toho čtrnáct na celém území republiky jednotliví stavitelé realizovali.² Školy tedy společně s obytnými domy tvoří největší část Liskovy projekční produkce. Jejich návrhům se věnoval ve dvacátých, ale mnohem výrazněji až ve třicátých letech 20. století, kdy začal využívat inovativního principu halové dispozice. Největší část jeho návrhů byla situována do prostoru východních Čech.

Přístupy k podobě moderních škol v meziválečné evropské a československé architektuře

Budování a projektování nových moderních škol bylo pro první republiku velice důležité. Stát již od svého vzniku začal dávat na vzdělání velké prostředky a tato kategorie staveb se stala pro architekty populárním tématem. Velký důraz byl vládou kladen především na předškolní péči, ta totiž byla jedním z nástrojů sociální politiky v prvních letech po skončení první světové války. Ještě krizovější situace se projevila na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, kde oproti Českým zemím hrozil velký nedostatek vzdělávacích institucí. V letech 1918–1938 byl pravidelný roční přírůstek obecných škol ve výši sto ročně pro celou republiku.³ Stát kladl důraz na rozšíření školní sítě i do nejmenších vesnic Československa. Výrazně rostl počet měšťanských škol, během dvaceti let jich přibýlo přes 437. Projektování budov vzdělávacích institucí se postupně měnilo. Ještě na přelomu století kladli architekti velký důraz na reprezentativní a často i monumentální vyznění stavby. Mnohdy ještě dozníval vliv české neorenesance a škola jako osvětová instituce plnila stále národní charakter. Nové budovy mnohdy nijak nereflektovaly účel daného projektu a nadále pokračovalo pouze zdůrazňování estetického, nebo národního aspektu.

Od tohoto přístupu se ale ustupuje právě v období první republiky, kdy nově nabytá národní svoboda a kulturní pluralita mladého státu umožnila

2 Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), Soupis 1946.

3 Václav KOLÁTOR, *Naše školství a naše školy*, Stavba, roč. 14, 1937–1938, s. 93.

otevřít cestu západoevropským přístupům moderní architektury. Ve dvacátých letech 20. století dochází k obrovskému přerodu. Stále častěji je využívána nová stavební technika, a hlavně budované stavby respektují vyšší hygienické požadavky a moderní přístupy v pedagogice.⁴ Za zlaté období inovování škol můžeme považovat především druhou polovinu dvacátých a celá třicátá léta 20. století i přes problémy spjaté s velkou hospodářskou krizí. Vlivy purismu, ale především funkcionalismu přinášejí přísné podřízení podoby budovy účelu. Využívají se nejnovější evropské vzory ve změnách dispozice, vybavení, osvětlení i v dalších oblastech. I přes řadu pozitivních momentů je první republika spjatá i s problémy, jež přinesla například školská reforma; a také sice dochází k velkému kvantitativnímu růstu v počtu škol, ale zároveň i k nekoncepcnosti výstavby. Stížnosti míří hlavně na předimenzovaný počet středních škol. Často přes řadu inovací nenastalo, hlavně u vesnických škol, kvalitativní zlepšení výuky ani dispozic vzdělávacích objektů.⁵

Během dvacátých let minulého století architekti zaměřili pozornost na šest základních požadavků a problémů, které bylo potřeba při projektování nových škol vyřešit. Prvním tématem bylo přirozené osvětlení a odvětrávání, volalo se po návratu k původní funkci učebny. Za ideální považovali co největší prosvětlení prostoru přirozeným světlem a zajištění dostatečného přístupu čerstvého vzduchu. Časté inovace podoby oken, měly zaručit co největší osvětlovací plochy. V zahraničí se tomuto problému věnoval například Otto Haessler při návrhu a realizaci školy v Celle.⁶ Podle funkcionalistických zásad konstrukce budovy zde užil systém železobetonové konstrukce a stropu zavěšeného na překladech tvořících zároveň parapet pro okno. Vytvořil tedy celoskleněnou stěnu, jíž rozdělovaly tři horizontální pásy. Spodní měl sloužit pouze k výhledu, střední k částečnému otevírání a horní měl plnit funkci odvětrávací. Systém doplňovaly ještě posuvné záclony na niklové tyči.⁷ Okna ve svých projektech inovovali i další architekti, s vylepšením přišel i Vladimír Frýda při projektování občanské školy v Praze Vysočanech ve Špitálské ulici, realizované v letech 1927–1929.⁸ Efekt větrání ještě zvýšil variabilitou spodního pásu, který bylo možné také otevřít.⁹ Osvětlení denním světlem se pak ještě zvyšovalo užitím protilehlých skleněných, odrazových nebo okenních ploch. Tento systém umožňoval i větší variabilitu školního inventáře, a využití světla bylo tedy ještě efektivnější. Zmíněné řešení využívali architekti hlavně ve Velké Británii a Francii, u nás kvůli německému vlivu mnohem méně.¹⁰ Systém protilehlých oken a osvětlených ploch se poté často využil u škol halové dispozice. Je třeba uvést hlavně realizaci autorského

---

4 *Tamtéž.*

5 V. KOLÁTOR, *Naše školství a naše školy*, Stavba, roč. 14, 1937–1938, s. 93.

6 Vladimír STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba roč. 9, 1930–1931, s. 141.

7 *Tamtéž.*

8 Rostislav ŠVÁCHA, *Od moderny k funkcionalismu: proměny pražské architektury první poloviny 20. století*, Praha 1995, s. 289.

9 V. STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba roč. 9, 1930–1931, s. 141.

10 *Tamtéž*, s. 142.

kolektivu Karel Tausenauem a František Fencel ve francouzském Vouziers. I tady prošel systém oken inovací, která umožnila zvýšit větrání. Díky těmto principům a novým přístupům se postupně upouštělo odvětrávání otvory ve zdech.¹¹

Druhým důležitým úkolem k řešením se stalo využití umělého osvětlení. Důraz byl kladen samozřejmě hlavně na osvětlení přirozené, ale to bylo nutné doplňovat, v některých případech i nahradit. Vzhledem k tomu, že šlo o školní objekty, hlavními kritérii bylo zdraví a bezpečnost dětí. Na stránkách časopisu *Stavba* je možné najít nejvíce pozitivních ohlasů na difúzní, tj. rozptýlené světlo. Mezi důležité aspekty pak spadala i intenzita, pokud možno ve všech místech stejná. Jako vzorový příklad školy, jež správně řešila umělé osvětlení v učebnách, je opět uváděna občanská škola od Vladimíra Frýdy.¹²

Třetí důležitou oblastí bylo vnitřní zařízení budovy, především učeben. Stále častěji se v této době začínají používat horizontální tabule, doplněné o skříně. Projektanti upouštějí od zabudovaných lavic, naopak výrazně vítězí variabilita, kterou poskytovaly volné kusy nábytku. Tento systém je možné objevit i v názorech na speciální učebny a pracovny. Stále více můžeme pozorovat příklon k variabilním místnostem. U nich pak bylo možné efektivního využití pro výuku co největšího počtu předmětů.¹³

Jako čtvrtý problém se v novém dispozičním rámci ukazovalo umístění šaten. Architekti postupně upouštějí od situování na chodbách mezi učebnami. Nový přístup je směřuje do centrálního prostoru v suterénu, nebo přízemí budovy. Toto řešení je možné nejčastěji vidět u halové dispozice. Další variantou modernizace jsou samostatné šatny s předsíní napojené na buňky studentské samosprávy s učebnou.¹⁴

Pátým principem byl velký důraz na tělovýchovnou funkci školy. Zde šlo opět o inovace hlavně v půdorysném řešení stavby. U menších objektů se preferovalo zabudování tělocvičny do prostorů hlavní budovy,¹⁵ naopak rozlehlejší realizace měly být doplněné samostatnou stavbou. I zde byl kladen důraz hlavně na světlo a podlahu z hygienického materiálu, který lze dobře udržovat.¹⁶

Jako jednu z největších inovací architekti vnímali samotnou dispozici školní budovy. Ve dvacátých letech 20. století se hledaly alternativy k doposud zavedenému chodbovému principu školních budov. Postupně dospěli ke dvojímu řešení, jež bylo využíváno hlavně v západní Evropě a ve třicátých letech 20. století i v Československu. První variantou je stavba tříd na volném vzduchu. Šlo o jednopatrové, nebo přízemní objekty budované v zeleni. Co nejvíce byly potlačeny vertikální plochy se schodišti. Pro takový typ vzdělávacích staveb bylo ovšem třeba velkých pozemků. Školu podle těchto principů navrhl například

11 *Tamtéž.*

12 V. STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba roč. 9, 1930–1931, s. 144.

13 *Tamtéž*, s. 145.

14 *Tamtéž*, s. 146.

15 Oldřich Liska ústřední síň s tělocvičnou využil například u školy halové dispozice v projektu Masarykovy jubilejní školy v Černilově.

16 V. STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba roč. 9, 1930–1931, s. 146.

holandský architekt Jan Duiker v Amsterdamu.¹⁷ Druhým dispozičním konceptem pak byla halová budova bez chodeb.¹⁸

Pokud jde o zmínění alespoň nejvýznamnějších vzdělávacích budov, ve kterých se projevila buď nová dispozice, nebo inovativní řešení jiných prostorových hledisek, jde hlavně o tři puristické a funkcionalistické příklady. V prvním případě je to brněnská realizace Tyršovy obecní školy v *Kuldově ulici* od Oskara Poříška, kterou zrealizovali v roce 1932.¹⁹ Trojpodlažní hranolové objekty jsou propojené zaoblenou budovou knihovny s čítárnou. Projekt byl pro výčet vybrán, protože šlo o instituci, kde docházelo ke zkoušení nových pedagogických a didaktických metod, což škola dokládala svou moderní formou.²⁰ V rozmezí let 1936–1937 dochází v Praze k výstavbě dvou nových a inovativních vzdělávacích objektů. Nejdříve je to Státní reformní reálné gymnázium v *Evropské ulici*, navržené Evženem Linhartem.²¹ Šlo o rozsáhlý objekt pro 1200 žáků s 27 učebnami, který tvořily dvě tělocvičny, a dokonce i hvězdárna. Objevovala se tu nejmodernější řešení zaměřená hlavně na přístup přirozeného světla apod.²² Druhý inovativní projekt pak vypracoval autorský kolektiv Bohumil Kněžka a Josef Václavík na *náměstí Jiřího z Lobkovic*. Šlo o třípatrovou funkcionalistickou stavbu II. státního reálného gymnázia, která opět využívala řady moderních principů při projektování škol. Bylo zde využito dispozičního řešení v podobě písmena T a zároveň vytvořena i řada otevřených chodeb osvětlených okny. Do přízemí pak architekt zabudoval tělocvičnu.²³

Po stručném uvedení do tématu příspěvku se základními principy meziválečných moderních škol, je nutné zdůvodnit zaměření na osobu veskrze regionálního architekta Oldřicha Lisku.²⁴ Tato osobnost je během své činnosti spjata

17 V. STŘÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba roč. 9, 1930–1931, s. 146–147.

18 Tomuto dispozičnímu principu se podrobně věnuji až v následující části zaměřené na Liskovy východočeské realizace halového charakteru.

19 Petr PELČÁK – Vladimír ŠLAPETA a kol., *Brno: architektura 1918–1939*, Brno 2012, s. 284.

20 *Tamtéž*.

21 R. ŠVÁCHA, *Od moderny k funkcionalismu*, s. 419.

22 V. KOLÁTOR, *Naše školství a naše školy*, Stavba, roč. 14, 1937–1938, s. 95.

23 *Tamtéž*, s. 96.

24 **Oldřich Liska** (* 17. dubna 1881 Kamhájek u Kolína, † 8. 12. 1959 Brno), český architekt, urbanista a výtvarný návrhář se roku 1899 vyučil stavitelskému řemeslu, potom šel studovat na Státní průmyslovou školu v Praze, následně i do Drážďan. Po studijních cestách v Německu a práci ve vídeňském ateliéru Ladislava Skřivánka nastupuje roku 1908 jako stavbyvedoucí a projektant u stavitelské firmy Josefa Jihlavce v Hradci Králové. Zde se seznámil s tvorbou „otce“ moderní české architektury Janem Kotěrou, jehož projekt královéhradeckého muzea tehdy kancelář realizovala. O dva roky později ve spolupráci se stavitelem Josefem Fňoukem vytvořil stavitelskou a projekční firmu. V této době architekt při své tvorbě vyžíval kombinaci tradičních neoklasicistních vzorů s pozdní secesí a nejmodernějšími projevy kubismu. Během předválečných let navázal spolupráci s nadějným mladým projektantem Vladimírem Fultnerem. Po první světové válce se osamostatnil a zapojil do Společnosti stavitelů s r. o. Hradec Králové. Zde kooperoval na projektování řady obytných bloků a rozvíjel předválečné urbanizační koncepce. Roku 1921 se již plně osamostatnil a založil vlastní projekční kancelář, která byla jedním z dominantních ateliérů ve východních Čechách. V této době krátce experimentuje s národním stylem a následně inklinuje k avantgardním trendům purismu. Na začátku třicátých let již

hlavně s dlouholetým působištěm Hradcem Králové a okolními městy a obcemi. Architekt při projektování věnoval pozornost stavbám všech možných účelů, ale velký důraz dával na školní objekty. Těch navrhl nejméně devadesát, z toho čtrnáct po celém Československu jednotliví stavitelé realizovali.²⁵ Školy tedy tvoří společně s obytnými domy největší část architektovi projekční produkce. Jejich návrhům se věnoval ve dvacátých, ale mnohem výrazněji až ve třicátých letech 20. století, kdy začal využívat inovativního principu halové dispozice. Největší část jeho návrhů byla situována do prostoru východních Čech, kde dlouhodobě žil.²⁶ Z celkového výčtu jde o šest škol, jimž bude příspěvek věnován v následující části.²⁷ Architekt Oldřich Liska byl vybrán pro sondu do meziválečných moderních škol také proto, že je dnes jeho dílo mírně opomíjeno ve většině odborné literatury. Zmínky je možné objevit jen v několika publikacích, častěji regionálního charakteru, nebo v medailonech, kde ale často absentuje uvedení vzdělávacích projektů.²⁸

Chodbová dispozice školních budov a její uplatnění ve východních Čechách

Ve východních Čechách bylo v meziválečném období vypsáno množství veřejných soutěží, které se týkaly školních budov. Nejvíce škol vzniklo ve dvou metropolích tohoto geografického celku, tj. v Hradci Králové a Pardubicích. V Hradci byla realizována stavba budov osmi institucí. Mezi nejvýznamnější patřila Státní odborná škola koželužská, budovaná po roce 1923, Rašínovo státní gymnázium, postavené mezi léty 1925–1927, a soubor Obecných a měš-

---

naplno využívá funkcionalistických prvků. Během své samotné projekční kariéry se v Hradci Králové setkává s řadou významných architektů, například s Josefem Gočárem, s nímž soupeří o pozici hlavního městského architekta. Po druhé světové válce roku 1947 odchází do válkou zničené Opavy, aby zde pomohl při jejím obnovení. Začne pracovat ve Stavoprojektu, pak následuje přestěhování do Brna, kde roku 1959 umírá. **Nejvýznamnější urbanistické projekty:** Zastavovací generální plán Hradce Králové (1911), Upravovací plán Velkého Hradce Králové (1919). **Nejvýraznější realizované stavby:** Obchodní a obytný dům Na Kopečku v Pardubicích (1925), Státní reálka v Jaroměři (1925), Sokolovna v Sobotce (1928), Masarykova jubilejní škola v Černilově (1931), Vlastní vila v Hradci Králové (1932), Městské lázně v Hradci Králové (1933).

25 MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), architektův soupis díla z roku 1946.

26 Území východních Čech je chápáno jako geografické a administrativní propojení Královéhradeckého a Pardubického kraje.

27 MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), Soupis 1946.

28 Encyklopedické údaje srov. Pavel VLČEK, *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004; Pavel ŠOPÁK, *Oldřich Liska*, in: Bibliografický slovník Slezska a severní Moravy, (edd.) M. MYŠKA – L. DOKOUPIL, Ostrava 2006, zvláště s. 68–69. Regionální publikace srov. Marie BENEŠOVÁ – František TOMAN – Jan JAKL, *Salón republiky: moderní architektura Hradce Králové*, Hradec Králové 2000; Jakub POTŮČEK, *Hradec Králové: Architektura a urbanismus 1895–2009*, Hradec Králové 2009; Petr URLICH, *Slavné vily Královéhradeckého kraje*, Praha 2007; Jiří KRÍŽEK – Jakub POTŮČEK, *Tylovo divadlo v Lomnici nad Popelkou 1930–2010: Příběh jedné stavby Oldřicha Lisky*, Lomnice nad Popelkou 2010. s. 20.

řanských škol z let 1927–1928.²⁹ Šlo o tři racionalistické stavby kombinující prvky režného zdiva s vlivy holandské meziválečné architektury. Autor všech realizací Josef Gočár zde pokaždé zvítězil ve veřejných architektonických soutěžích nad řadou kvalitních projektů, mezi nimiž byly i vizualizace Oldřicha Lisky. Svou roli v tom hrálo bezpochyby upřednostňování Gočárových realizací a jeho pozitivní vztahy s městskou správou, především se starostou Františkem Ulrichem. U těchto škol šlo vždy o využití principu chodbové dispozice, inovativní postupy zde ani autor realizovaného projektu, ani Liska nevyužili. Tradiční rozložení použil i projektant největšího pardubického vzdělávacího komplexu, který tvořila Státní reálka na Smetanově náměstí, Ladislav Machoň.³⁰ V realizaci z let 1925–1929 opět využil tradiční chodbové dispozice.³¹ Stavba je pojata dosti konzervativně v duchu doznívajícího národního dekorativismu v kombinaci s neoklasicismem. I mimo prostor dvou center východních Čech dochází k velkému rozvoji školských objektů, především v období hospodářské konjunktury dvacátých let 20. století, ale i během následné ekonomické krize.

Státní reálné gymnázium v Jaroměři

Hlavním přístupem v dispozičním řešení škol se stal chodbový princip. Ten ve svých projektech z dvacátých let 20. století využíval i Oldřich Liska. Šlo o tradiční chodby, kde mohly být umístěny i šatny a z nichž byl přístup do učeben, situovaných těsně za sebou. Prostor pak často doplňovala schodišťová hala, případně tělocvična, nebo aula. Prvním projektem Oldřicha Lisky v tomto tradičním řešení bylo Státní reálné gymnázium v Jaroměři, postavené mezi léty 1925–1928.³² K realizaci došlo na základě veřejné architektonické soutěže, která proběhla roku 1923.³³ Město ji vypsalo, protože v nedalekém okolí stále chyběla reálka s přípravou na vysoký stupeň školství. Měla tedy sloužit k vyučování i mimoměstských žáků z okolních obcí, a především vyhovovat všem požadavkům moderních středních škol.³⁴ Liskův projekt skončil v soutěži na druhém místě, ale vzhledem k nižším nákladům byla nakonec zakázka zadána jemu. Následně musel návrh v několika dílčích detailech ještě před konečnou realizací stavby v roce 1925 upravit, základní koncepce stavby však zůstala nezměněna.³⁵ Mezi drobné úpravy patřilo přemístění výstavní síně do druhého patra a zrušení letního cvičiště na západ od budovy. Stavební povolení bylo uděleno 25. listopadu 1925 a stavbu prováděl široký realizační kolektiv. Šlo

29 J. POTŮČEK, *Hradec Králové*, s. 67; M. BENEŠOVÁ – F. TOMAN – J. JAKL, *Salón republiky*, s. 81–82.

30 Jan ŘEHÁČEK, *Pasáž a Ladislav Machoň*, Pardubice 2008.

31 Michal KOHOUT – Rostislav ŠVÁCHA a kol., *Česká republika – moderní architektura*, Praha 2014, díl 2., s. 307.

32 *Jaroměř 1126–1976: u příležitosti 850. výročí vydal v roce 1176 Městský národní výbor v Jaroměři*, Jaroměř 1976, s. 61.

33 M. KOHOUT – R. ŠVÁCHA a kol., *Česká republika*, s. 232.

34 *Jaroměř kulturní a hospodářská*, Jaroměř 1947, s. 27.

35 M. KOHOUT – R. ŠVÁCHA a kol., *Česká republika*, s. 232.

o firmu *Podnikatelství staveb, technická kancelář a cementárna František Novotný stavitel v Jaroměři* a podnik *Architekt a stavitel Josef Trnka v Jaroměři*, v průběhu výstavby se do projektu zapojil i místní *stavitel Ing. Batík*.³⁶ Celkové náklady se vyšplhaly do výše 5 300 000 Kč.³⁷ Stavba probíhala kvůli technickým úpravám terénu delší dobu, než se předpokládalo. Původně mělo k dokončení dojít do 1. září 1926, ale nakonec se tak stalo až v dubnu 1928.³⁸ Školní zahrada byla upravena firmou *Josef Vaněk zahradní architekt v Chrudimi* a celkový náklad vyšel na 37 541 Kč.³⁹

Tato rozsáhlá realizace měla tradiční dispoziční řešení se střední chodbou, kterou projektant napojil na většinu učeben. Suterén školy tvořily šatny a sprchy, hned vedle se nacházela vestavěná tělocvična. Z tohoto prostoru ústil vedlejší vchod. Protože je budova umístěna ve stráni, znamenalo to, že západní zadní trakt s tělocvičnou byl na úrovni terénu, zatímco východní částečně zahloubený. Stejně jako v ostatních patrech i zde byl přístup do jednotlivých místností z centrální chodby, totéž platilo i pro ředitelskou vilu. V suterénu byly projektovány řemeslné dílny, jídelna s kuchyní a kotelna.⁴⁰ Do zvýšeného přízemí se žáci dostávali přes schodiště, jež vedlo k hlavnímu vchodu. Z vestibulu s chodbou byl přímý přístup do školní auly. V přízemí projektant koncipoval sedm učeben, jedna z nich byla odborná, určená pro výuku přírodopisu. Kromě toho zde navrhl kreslírnu, dva kabinety a hlavně sborovnu, dodnes s původním interiérem od Oldřicha Lisky. Tuto místnost architekt propojil s ředitelnu, archivem a bytem pro ředitele.⁴¹

Dispozičnímu řešení prvního patra odpovídá přízemí. Z hlavní chodby je přístup do jednotlivých učeben, jižní stranu tvoří především místnost určená pro výuku chemie propojená s kabinetem, kde jsou uskladněné sbírky, opět dodnes v původních vitrínách, jež navrhoval Oldřich Liska. Učebny tu jsou ve stejném počtu jako v přízemí, doplněné o dva kabinety a v tomto případě i o toalety. Trakt navazující na vilu ředitele je v tomto místě tvořen knihovnou s čítárnou. Téměř identicky bylo dispozičně řešeno i druhé patro. Odlišuje se pouze výstavní místností, umístěnou nad aulou a prostupující přízemí a první patro.⁴² V interiéru jsou nejcennější dochované kusy nábytku a vnitřní řešení, které Oldřich Liska navrhoval. Na jednotlivých chodbách mezi učebnami můžeme doposud najít vestavěné dřevěné skříňky. Dalším původním vybavením jsou typizované sekretáře, vitríny a skříně na učební pomůcky a dokumenty v kabinetech odborných předmětů např. biologie, nebo chemie. Za umělecky nejcennější můžeme ale označit nábytek a vybavení školní sborovny. Fotogra-

36 Městský úřad (dále MěÚ) Jaroměř, Odbor výstavby (dále OV), Stavební úřad (dále SÚ), Pražské Předměstí – složka číslo popisné (dále čp.) 423.

37 Oldřich LISKA – František TICHÝ, *Projekty a stavby arch. O. Liska Hradec Králové*, Praha 1931.

38 *IX. Zpráva státní reálky v Jaroměři za školní rok 1927–1928*, Jaroměř 1928, s. 24.

39 MěÚ Jaroměř, OV, SÚ, Pražské Předměstí – složka čp. 423.

40 *Tamtéž*.

41 *Tamtéž*.

42 *Tamtéž*.

fii tohoto interiéru použil Liska i při prezentaci vlastního díla v roce 1931.⁴³ Místnost vybavil jednoramenným schodištěm, které ústí do prvního patra. Ústředním místem je dodnes volně stojící tmavě namořený obdélníkový stůl, jež doplňuje dvacet zeleně čalouněných židlí. Ve schodišti jsou pak umístěny dveře do ředitelny.

Realizace má velice monumentální vyznění, v takové míře pro architektovu tvorbu nepřilíží typické. Konečná estetika budovy prozrazuje preferenci neoklasicistního stylu, kombinovaného zde s puristickými vlivy střízlivě působící architektury. Podobná stylová kompozice je patrná jak u jeho realizovaného projektu Smuteční obřadní síň na kuklenském hřbitově v Hradci Králové, tak u Husova sboru Církve československé ve Dvoře Králové nad Labem. Dvoupatrové školní budově se zvýšeným přízemím dominuje hlavně mohutná věž, doplněná předsazenou římsou s konzolovým aparátem. Podobný prvek můžeme objevit i u školních realizací jiných architektů jako byl Josef Gočár nebo Ladislav Machoň. Hlavní vchod je zvýrazněn předsazeným portikem a dvěma pilastry obloženými pískovcem. Stejný motiv Liska použil i v prvním patře, tentokrát zakončeném předsazenou římsou. Fasáda v jednotlivých patrech je horizontálně členěna římsami, prostor vyplňují jednotlivé skupiny po třech oknech. Střešní část kromě věže zakončuje také široká korunní římsa předsazená do prostoru a valbová střecha s řadou vikýřů. Hlavní průčelí budovy v přízemí doplňuje kamenný reliéf státního znaku od místního sochaře Josefa Wagnera; znak sem byl umístěn roku 1945.⁴⁴

Dodnes zde zůstala dochována řada původního vybavení a došlo jen k dílčím změnám. Budovu nyní využívá Gymnázium Jaroslava Žáka, Jaroměř, *Lužická* čp. 423.

Obecná škola v Chudeřicích

Na konci dvacátých let 20. století získal architekt zakázku na obecnou školu v Chudeřicích. Na projektu začal pracovat už v roce 1929, ale kvůli hospodářské krizi se výstavba posunula.⁴⁵ Původně bylo uvažováno o rozlehlejší stavbě, ale nakonec školní rada zvolila úspornější variantu. Architekt přesto v plánech stále počítal s možností rozšíření.⁴⁶ V této době se rozvíjela síť vzdělávacích institucí i na vesnicích, a rovněž sousedící obce Chudeřice a Káranice se rozhodly postavit na hranici svých katastrů na vlastní náklady společnou školu.⁴⁷ Dohromady se konečná částka vyšplhala do výše 500 000 Kč, z toho polovinu získaly Chudeřice formou komunální výpůjčky od Okresní hospodářské záložny

43 O. LISKA – F. TICHÝ, *Projekty a stavby arch. O. Liska Hradec Králové*, Praha 1931.

44 Gymnázium Jaroslava Žáka Jaroměř, Archiv historie budovy a školních prací.

45 MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), Soupis 1950.

46 SOkA HK, fond Berní správa Nový Bydžov, Daň domovní Chudeřice, inv. č. 122, čp. 38, kart. č. 13.

47 Václav HORYNA a kol., *Vlastivěda Královéhradecka: kulturní a hospodářský snímek okresu*, Havlíčkův Brod 1968, s. 199.

v Chlumci nad Cidlinou.⁴⁸ Místní školní rada zadala zhotovení plánu Liskovi, stavbou byl pak pověřen stavitel František Kňourek z Holic.⁴⁹ Podle *Pamětní knihy obce* k zahájení výstavby došlo v závěru roku 1930 a během srpna 1931 měla být dokončena.⁵⁰ Výměr z domovní daně však vymezuje výstavbu období 1. srpna 1932 – 14. února 1933.⁵¹ Pravděpodobným důvodem tohoto zmatení dat mohou být potíže při stavbě. Stavební dozor měl totiž problém s vyrovnáním cen za materiál, spor došel až k soudu, a z toho důvodu se nakonec údaje Berní správy liší od *Pamětní knihy*.⁵²

Podle konečného plánu, který byl Liskou datován do srpna 1932, šlo o menší jednopatrovou budovu se zvýšeným přízemím.⁵³ Stavba obdélného půdorysu vznikla na okraji obce Chudeřice, u hlavní cesty směrem k sousedním Káranicím. Suterén školy zabíraly sklad uhlí, sprchy, sklep ředitele a prádelna. Do stavby se vcházelo hlavním vchodem v jižním průčelí. Východní část tvořil třípokojový byt pro ředitele, složený z ložnice, pokoje, předsíně a obývací místnosti s kuchyní. Západní partii školy rozdělovala hala se šatnou, školní dílna, kuchyň, toalety a prostory pro učitele. V projektu se počítalo také s tím, že severozápadním směrem od bytu ředitele by měla v budoucnu vzniknout obdélníková přístavba. V prvním patře u jižního průčelí se nacházely dvě větší učebny, východním směrem kabinet a sborovna. Zbylý prostor vyplňovaly toalety a hala. Na půdě byla kuchyň a školní jídelna.⁵⁴

Zatímco jaroměřská realizace dosahovala monumentálních rozměrů a šlo o největší architektův školní projekt, chudeřická Obecná škola měla omezený rozpočet, protože to byla malotřídka. I přes to všechno zde Liska uplatnil principy moderní puristické architektury. Ve vesnickém prostředí si nemohl dovolit jít ještě čistě funkcionalistickou cestou, a proto zde užíval neoklasicistní prvky v co nejvíce racionalizované podobě. Ve fasádě jižního průčelí se neobjevují téměř žádné zdobné prvky mimo vysunuté horizontální římsy nad přízemím a stříšky nad hlavním vchodem. Okna prvního patra vsadil do mírně zasunutého obdélníkového rámu, který tvoří jediný doplňující prvek. Valbovou střechu doplnil vikýřem se dvěma okny do kuchyně a jídelny. Zajímavým prvkem v celé hmotě domu se staly velké schodišťové okno na západní straně a vchod s bočním schodištěm. Stejný přístup uplatnil i z druhé strany u vstupu do bytu ředitele.⁵⁵

Škola fungovala až do roku 1974, kdy byla kvůli nedostatku žáků zrušena. Budovu přezval Okresní národní výbor Hradce Králové a rozhodl do ní umístit své doškolovací středisko. Proto také od 2. srpna 1975 dochází k přestavbě bu-

48 SOKA HK, f. Archiv obce Chudeřice, Pamětní kniha obce Chudeřice 1858–1940, s. 68 a 92.

49 *Tamtéž*, s. 91.

50 *Tamtéž*.

51 SOKA HK, f. BS Nový Bydžov, DD Chudeřice, inv. č. 122, čp. 38, kart. č. 13.

52 Vymáhalo se 35 % ceny materiálu na stavbyvedoucím, došlo i k dalším problémům spojených s hospodářskou krizí a placením pracovníků. Srov. SOKA HK, f. Archiv obce Chudeřice, Pamětní kniha obce Chudeřice 1858–1940, s. 93.

53 SOKA HK, f. BS Nový Bydžov, DD Chudeřice, inv. č. 122, čp. 38, kart. č. 13.

54 *Tamtéž*.

55 *Tamtéž*.

dovy. Především byla odstraněna valbová střecha a objekt se dostavbou zvýšil o jedno patro. Došlo k vybudování garáže v přízemí a přístavbě sklepa a kuchyně s příslušenstvím. Slavnostní otevření následovalo 19. ledna 1976 a doškolovací středisko zde sídlilo až do roku 1988, kdy bylo zrušeno. Dalším nájemníkem se stal Internátní dům mládeže, ten stavbu v průběhu devadesátých let 20. století opustil.⁵⁶ Tato Liskova realizace nebyla znovu obsazena a dodnes je prázdná, což se podepsalo na jejím dezolátním stavu. Celkové kvalitě budovy ještě výrazně ublížila necitlivá přístavba ze sedmdesátých let 20. století. I nyní můžeme vidět patrný přechod mezi původní realizací a novými prvky, ještě více to odkrývá postupné odpadávaní omítek a dalších prvků.⁵⁷

Živnostenská pokračovací škola v Kyšperku/Letohradě

Ve stejné době jako u chudeřického projektu byl Liska osloven, aby vypracoval architektonický návrh Živnostenské školy pokračovací v Kyšperku (dnes Letohrad), kromě toho měl velice podobně zaměřenou vzdělávací instituci navrhnout i pro sousední Žamberk.⁵⁸ V každé se totiž měly vyučovat jen některé obory. Šlo o efektivní systém, protože se města vzdálená od sebe jen šest kilometrů mohla podílet na nákladech a zároveň poskytovala širší rádius pro případné dojíždění učňů. Škola byla založena v září roku 1906. Hlavním problémem po celou její existenci se ukázal nedostatek prostoru. Oldřich Liska proto v roce 1930 vypracoval pro obě budovy stavební plán.⁵⁹ Budování začalo dříve v Kyšperku. První práce probíhaly od června 1930 a k položení základního kamene došlo 24. srpna téhož roku.⁶⁰ Dokončovací práce byly dovršeny v červnu 1931. Stavební dozor prováděl místní stavitel Bohumil Vojtěch. Celkové náklady se vyšplhaly do výše 1 190 000 Kč. Na památku narozenin prezidenta republiky instituce přijala čestný název Masarykova škola práce.⁶¹ Výuka zde započala až 1. září 1932.⁶²

V suterénu na severozápadní straně průčelí se nacházel malý byt pro školníka, dále tu byla kotelná ústředního topení a v jihovýchodní části turistická noclehárna Klubu československých turistů. Ten zde měl umístěno čtrnáct lůžek pro muže a čtyři pro ženy.⁶³ Do zvýšeného přízemí vedl přístup přes robustní schodiště až do haly, z níž pokračoval do čtyř kabinetů a dílen (jedna pro natěračce a druhá strojná truhlářská). Kromě toho zde byla ještě šatna, učebna a toalety.

56 SOKA HK, f. MNV Chudeřice, Pamětní kniha obce Chudeřice, s. 95.

57 Na základě informace z obecního úřadu obce Chudeřice by v nejbližších letech mělo bohužel dojít k demolicí školy.

58 K přejmenování došlo po spojení Kyšperku s obcemi Orlice, Kunčice a Červená v roce 1950, kdy nové město získalo název Letohrad.

59 MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007(Liska), Soupis 1950.

60 Jiří VAŠKO, *Almanach 1951–2001: 50. let Střední odborné školy v Letohradě*, Letohrad 2001, s. 31.

61 J. VAŠKO, *Almanach 1951–2001*, s. 33.

62 *Tamtéž*, s. 35.

63 *Tamtéž*, s. 33.

V prvním patře architekt situoval dvě učebny, ředitelnu, sborovnu, dva kabinety, halu a toalety. Druhé patro tvořila učebna se zatemňovacím zařízením.⁶⁴

Analýza dobových fotografií ukazuje, že Liska zde opět navrhl puristickou stavbu prozrazující i mírnou inspirací funkcionalismem. Fasáda nebyla příliš členitá, působí ale subtilněji než žamberská škola. Hlavní průčelí tvoří dva přízemní objekty, které jsou napojené na centrální stavbu. Pravý „domek“ pro školníka má fasádu členěnou jen řadou oken, jež doplňuje pás s režným zdívem. Stejný prvek byl pak využit u protější části, která sloužila jako turistická ubytovna. Princip režného zdiva ve své zrealizované školní tvorbě Liska jinde většinou nevyužíval. Objevuje se ale v nerealizovaných návrzích, např. u projektu Státní průmyslové školy v Hradci Králové, nebo Měšťanské školy chlapecké a dívčí v Náchodě, oba vznikly roku 1927.⁶⁵ Touto estetikou ho zřejmě ovlivnili Josef Gočár, moderní holandská architektura a hradecké prostředí, kde uplatňování tohoto prvku bylo velice časté. Neomítnutá zídka ohraničuje také hlavní vchod, jenž je zvýrazněn rozměrným portálem. Hmotu fasády architekt symetricky rozdělil do tří dílů. Postranní ve tvaru čtverce byly bez oken, centrální v podobě obdélníku ostatní dva převyšuje a vytváří motiv čtvercové věže, která se stala dominantou realizace. Patrné to bylo hlavně z vyšší části terénu nad budovou. Opět je možné spatřit zřejmý odkaz k neoklasicismu. Aby přivedl do učeben a haly co nejvíce světla, jsou zde umístěna rozměrná okna, doplněná jemnými lizénami. Zbylé tři strany stavby měly podobnou fasádu. Okna umístěná do pásů Liska dotvořil režným zdívem, zbytek prostoru tvořila bílá plocha. Naprostou dispoziční symetrii narušila jen truhlářská dílna, dodatečně během výstavby ke škole přistavěná. Celý projekt potom dokončil rovnými střechami, což odkazuje na jeho příklon k avantgardním formám architektury.

V roce 1951 zde zřídili sídlo Střední průmyslové školy v Letohradě. O čtyři léta později se název změnil na Železniční školu stavební.⁶⁶ V první polovině šedesátých let 20. století došlo v rámci akce Z ke zvýšení dvou suterénních „domků“ v hlavním průčelí o jedno patro. Do přístavby byla umístěna nová ředitelna a byt školníka.⁶⁷ Roku 1975 se v rozšiřování školy pokračovalo, nejdříve dostavbou nového patrového křídla k jihovýchodní části stavby. Do konce sedmdesátých let 20. století následovalo zvýšení budovy o jedno patro, stejně jako u řemeslné dílny.⁶⁸ Během dalších desetiletí pak prošly realizací projekty ve stráni nad školou. Šlo hlavně o hřiště, tělocvičnu, školní jídelnu a dva domovy mládeže.⁶⁹ Těmito přestavbami pokračovalo narušení původní dispozice. Řešení

64 *Tamtéž*, s. 34.

65 Jde o dva projekty, s nimiž se účastnil veřejných architektonických soutěží, ale neuspěl. Vizualizace hradecké průmyslové školy je součástí architektoniky pozůstalosti. Srov. MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska). Projekt náchodského projektu se objevuje v architektonické vlastní publikaci. Srov. O. LISKA – F. TICHÝ, *Projekty a stavby arch. O. Liska Hradec Králové*, Praha 1931.

66 J. VAŠKO, *Almanach 1951–2001*, s. 57.

67 *Tamtéž*, s. 61.

68 *Tamtéž*, s. 71–73.

69 *Tamtéž*, s. 91.

ale dodržovalo plán Oldřicha Lisky v koncipování podoby fasády. Stavba dodnes slouží ke vzdělávacím účelům jako Střední průmyslová škola v Letohradě ve společném areálu s dalšími institucemi.⁷⁰

Živnostenská pokračovací škola v Žamberku

Posledním zrealizovaným Liskovým školním objektem chodbové dispozice ve východních Čechách byla Živnostenská pokračovací škola v Žamberku, kterou architekt projektoval v roce 1930 stejně jako nedalekou identickou budovu Živnostenská pokračovací školy v Kyšperku. Výstavba probíhala od 6. dubna do 31. října roku 1932.⁷¹ Slavnostní otevření se konalo o týden dříve během dopoledních hodin, odpoledne pak pokračovalo v Kyšperku. Těto akce se měl účastnit i ministr školství a národní osvěty Ivan Dérer, ale kvůli poruše automobilu nepřijel, přesto nakonec řada politických osobností dorazila.⁷² Výstavbu prováděla firma *stavitele Františka Havlíčka v Žamberku*.⁷³ V kooperaci s nedalekou živnostenskou školou tu byly vyučovány obory kovodělné, oděvní, kadeřnické, obchodní a další.⁷⁴

Původní hlavní dvoupatrovou budovu architekt propojil přes krytou chodbu s přízemním domem na čtvercovém půdorysu. V suterénu se nacházely obslužné prostory – kotelna, prádelna, sklad uhlí. Centrální část přízemí tvořil vestibul, z něhož se vcházelo do dalších místností. V pravé části byla učebna holičů, kabinet a další výukový prostor. V levé části přízemí se nacházela předstíň, noclehárna a pokoj s kuchyní pro školníka. Z vestibulu a chodby byl přístup do dvou dílen a skladiště. První patro tvořily další učebny, ředitelna, sborovna, technické sbírky a přednáškový sál, další třídy Liska umístil v půdním prostoru.⁷⁵

Hlavní severozápadní průčelí školy mělo mnohem tradičnější a monumentálnější vyznění než kyšperská realizace. Využil tu mnoho neoklasicistních prvků a o jednu řadu oken rozšířil „hlavní věž“. Průčelí připomíná řešení Krajského soudu a vazební věznice od Václava Rejchla v Hradci Králové z let 1933–1935.⁷⁶ Hlavní průčelí žamberské budovy člení osm vertikálních lizén. Vchod je orámován jednoduchým portálem a zdůrazněn i reprezentativním schodištěm. Celý projekt Liska doplnil o širokou korunní římsu, která uvozovala valbovou střechu.

70 J. VAŠKO, *Almanach 1951–2001*, s. 46–48. Poslední zajímavou poznámkou k této Liskově realizaci je, že v budově, hlavně mezi léty 1934–1935, v ateliéru umístěném ve druhém patře pracoval Alfons Mucha. Vytvořil zde hlavně obraz *Píseň*, určený pro zkušební místnost pražského pěveckého spolku Hlahol. Kromě toho tu namaloval i *Poddání Nymburka L. P. 1421 Bohu a Pražanům*, dílo určené pro halu nymburské spořitelny.

71 Městský úřad Žamberk, odbor regionální rozvoje a územního plánování, Stavební úřad, složka čp. 743.

72 J. VAŠKO, *Almanach 1951–2001*, s. 31

73 MěÚ Žamberk, ORRÚP, SÚ, složka čp. 743.

74 J. VAŠKO, *Almanach 1951–2001*, s. 35–36.

75 MěÚ Žamberk, ORRÚP, SÚ, složka čp. 743.

76 Pavel PANOCH, *Hradec Králové: průvodce po architektonických památkách od středověku do současnosti*, Praha 2015, s. 258.

V roce 1955 byl zbudován objekt s dílnami. K přízemní části byla přistavěna umývárna, skladiště a strojní dílna, provedli také nástavbu o jedno patro, díky níž zde přibyla laboratoř, skladiště a elektrotechnická dílna. Celkově vyšly stavební úpravy na 834 705 Kčs.⁷⁷ V roce 1970 byl schválen plán nové základní devítileté školy v Žamberku. Stavbu město zrealizovalo nedaleko původní živnostenské školy a oba objekty byly propojeny skleněnou chodbou.⁷⁸ Po zrušení odborného učiliště byl objekt revitalizován a od 1. června 2001 se větší část stavby stala sídlem Městské knihovny v Žamberku.⁷⁹ Dispoziční řešení již sice nebylo zachováno v původní podobě, ale alespoň rozvržení fasád a celková hmotová rozdělení zůstávají stejná jako v době vzniku.

Nový dispoziční přístup – halové školy v oblasti východních Čech

I v Československu docházelo k přijímání nových západoevropských vlivů v moderní architektuře škol. Zájem o reformu dosavadního systému klasické chodbové dispozice však probíhal pomalu a prioritně v hlavním městě. Do regionálního prostředí přišel jako první s novým přístupem k řešení školních budov a dispozic právě Oldřich Liska, když halový princip, který pravděpodobně teoreticky načerpal z dobových periodik *Stavba* a *Stavitel*, použil při návrhu Masarykovy jubilejní školy v Černilově (srov. VR24) roku 1930.

V dobovém tisku o architektuře se objevují články o halové dispozici častěji.⁸⁰ Tento systém je považován za reformní pokus, opozitum proti dosavadnímu chodbovému řešení. Hlavní pozitivní momenty vidí v tom, že učebny jsou více osvětlené a šetří se množství horizontálních komunikací. Vzniká tedy systém bezchodbový, jenž svým řešením pomáhá i k efektivnímu zvýšení počtu učeben. Důsledkem je větší koncentrace prostoru, jako pozitivum je vyzdvihováno i to, že takovému centrální místnosti mají větší možnost udržet prostředí čisté, a tím více hygienické. Autoři spatřovali hlavní přínos zejména v tom, že žáci se v novém komunikačním centru setkávají s učiteli.⁸¹ Další význam byl v celkovém pojetí prostoru, v chápání toho, jak by měl být ve škole využíván. Měl se stát místem společného setkávání, divadelních představení, sportovních výkonů a dalších kulturních akcí. Toto nové vnímání prostoru splňovala právě ústřední síň, jak ji pak ve svých projektech využíval i Oldřich Liska. Tento typ řešení byl doporučován především pro moderní pracovní a výchovné školy s velikostí do deseti učeben.⁸²

Sám architekt během stavby, a hlavně po realizaci svého černilovského projektu vydává velké množství různých článků a textů, v nichž zdůrazňuje, co je na této inovativní koncepci pozitivní: „Častá příležitost projektovati školní

77 MěÚ Žamberk, ORRÚP, SÚ, složka čp. 743.

78 *Tamtéž*.

79 MěÚ Žamberk, ORRÚP, SÚ, složka čp. 743.

80 Např. V. STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba 9 1930–1931, s. 146–147; *Nový typ školní budovy s ústřední síní bez chodeb*, Stavitel XIII, 1932, s. 131–132.

81 V. STRÍBRNÝ, *Nové vlivy ve stavbě škol*, Stavba 9 1930–1931, s. 146–147

82 Jan ŠIMEK, *Historie školních budov: od tereziánských reforem po současnost*, Praha 2016, s. 180.

budovy vedla mne k hledání dokonalejšího typu, než je známý systém chodbový, kde chodby neslouží k ničemu jinému, než komunikaci, při čemž působí prostorově velmi nevhodně a řazení učeben za sebou činí školu nepřehlednou. Při sečtení ploch všech chodeb v budově dospěl jsem k přesvědčení, že prostory určené ke komunikaci lze soustřediti do jediné společné prostory, a tak vznikla myšlenka ústřední síně, kolem které jsou seskupeny všechny školní místnosti, takže půdorysné rozdělení je velmi jasné a přehledné. Typ nové školní budovy bez chodeb se svojí sálovou dispozicí dává možnost používatí této prostorné síně jako auly, která se u obecných a měšťanských škol z úspory na stavebním nákladu neprovádí“.⁸³ Liska také popisuje velkou variabilitu prostoru haly: „V čele síně je projektováno podium, nebo řádné jeviště, nebo v prodloužené síni postaví se tělocvična se zvýšenou podlahou a pak taková síň slouží za hlediště při konání divadel. [...] V projektu je pamatováno na zřízení projekční komory a promítacího plátna“.⁸⁴

Potřebu stavět moderní, účelné, hygienické školy zdůrazňuje i článek v příloze *Národního osvobození* z 27. srpna 1933. Je tu kladen důraz na principy, které Liska využil při návrhu černilovské školy, a objevují se tu i vizualizace dalších projektů. Mezi ně patřily návrhy školních budov tohoto nového typu v Bystřici u Benešova, Kácově a ve Vážci na Slovensku.⁸⁵ Ze čtrnácti vzdělávacích projektů, jež podle Liskova návrhu postavili, má osm halovou dispozici.⁸⁶ V roce 1930, kdy vyprojektoval první stavbu podle tohoto principu, byla podle jeho návrhu postavena jediná škola chodbového charakteru, všechny ostatní využívaly už pouze principu centrální síně. Největší počet škol tohoto typu se postavil v průběhu roku 1933.⁸⁷

Masarykova jubilejní škola v Černilově

Nejznámější Liskovou vzdělávací realizací byla Masarykova jubilejní škola v Černilově, která se stala zajímavou především v tom, že zde byl poprvé v celém Československu použit halový princip. O projektu publikoval příspěvky jak Liska sám, tak i řada redaktorů především v časopisech s architektonickou tematikou.⁸⁸ Při celkových souhrnech jeho díla je právě tento přelomový návrh spolu s Městskými lázněmi v Hradci Králové a urbanizačními koncepcemi pro jednotlivá východočeská města považován za jeden z nejdůležitějších.⁸⁹ Zájem o černilovskou realizaci přišel i ze zahraničí – plány a snímky budovy si přes

83 O. LISKA – F. TICHÝ, *Projekty a stavby arch. O. Liska Hradec Králové*, Praha 1931.

84 *Tamtéž*.

85 *Moderní školní budovy*, Národní osvobození příloha X (200) 1933, s. 1.

86 Liska zde barevně oddělil realizované školy na základě principu chodbové a halové dispozice. MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), Soupis 1946.

87 *Tamtéž*.

88 Architekt sám napsal krátkou stať o škole v rámci své publikace: O. LISKA – F. TICHÝ, *Projekty a stavby arch. O. Liska Hradec Králové*, Praha 1931. Z ostatních článků např.: *Nový typ školní budovy s ústřední síní bez chodeb*, Stavitel XIII. 1932, s. 131–133; O. STARÝ, *Akademický architekt Oldřich Liska*, Architektura ČSR 5, 1960, s. 332.

89 O. STARÝ, *Akademický architekt Oldřich Liska*, Architektura ČSR 5, 1960, s. 332.

britské velvyslanectví vyžádala Anglická společnost pro výchovu školskou v Londýně. Během prvních let od otevření školu navštívilo i mnoho zástupců měst a školních rad.⁹⁰

Černilovská školní rada koncem dvacátých let 20. století schválila rozpočet a rozhodla se vystavět novou budovu měšťanské a obecné školy. Díky Liskovým velkým zkušenostem s projektováním vzdělávacích institucí mu bylo 7. května 1930 zadáno definitivní zhotovení plánu. O týden později už okresní školní výbor vydal stavební povolení.⁹¹ Ještě, než se začalo stavět, protestovalo proti budování více než 180 občanů Černilova. Hlavním důvodem bylo velké zadlužení obce i to, že nedávno proběhla rekonstrukce původní školní budovy.⁹² Výhrady rada odmítla jako neopodstatněné a přípravy probíhaly dál. Výstavbu prováděl stavitel Václav Jelínek z Hradce Králové, stavební dozor vykonával Jindřich Jandík z Černilova. Stavělo se od 4. srpna 1930 do 26. srpna 1931, slavnostní otevření následovalo o čtyři dny později.⁹³ Měšťanská škola pro okolní obce se nastěhovala 1. listopadu 1932.⁹⁴ Celkové stavební náklady na budovu se vyšplhaly na 1 788 380 Kč, na zahradu 51 200 Kč, na vnitřní zařízení 97 740 Kč a vilu pro ředitele 140 000 Kč. Částka za kompletní výstavbu a vybavení areálu činila 2 077 320 Kč.⁹⁵

Nově zrealizovaný komplex tvořila škola na půdorysu ve tvaru písmene L, na jihovýchodní straně u komunikace patrová ředitelská vila a před vzdělávací institucí sportovní hřiště se zahradou. V suterénu školy byla oddělená kotelná, sklep školníka a cvičná kuchyň s jídelnou. Po vstupu do přízemí přes čtyřstupňové schodiště a vyvýšenou rampu pokračoval rozměrný vestibul. Hned vpravo západním směrem byl přístup do obdélníkových šaten s umývárnou a sprchami.

Z vestibulu se jižně vstupovalo do šaten, dále se nacházela tělocvična, kterou architekt v plánu pojmenoval síň Tyrše a Fügnera podle zakladatelů Sokola. Východním směrem od vstupu do budovy byl umístěn byt školníka s pokojem, předsíní a kuchyní. Na okraji vestibulu architekt navrhl malou projekční komoru. Hlavním prostorem přízemí se však stala ústřední síň, kolem níž umístil ostatní místnosti. Odtud bylo možné vstoupit jak do jednotlivých učeben na východní straně (v projektu pod pracovními názvy: třída Komenského, Jiráskova, Palackého, knížete sv. Václava, Smetanova), tak do chlapeckých i dívčích toalet a kabinetu na straně západní. První patro tvořil ochoz kolem ústřední síně. Napravo od schodiště projektoval chlapecké toalety, v mezipatře dívčí. Na severní straně školy (hlavní průčelí budovy) byla naproti schodišti síň Boženy Němcové, uprostřed ředitelna se sborovnou a čtvrtou místností v řadě byla síň práce. Východní stranu ochozu u ulice podle návrhu lemovaly čtyři učebny, a to třída Havlíčkova, Jana Husa a Žižky, Štefánikova a s okny k ředitelově vile

90 *80 let Masarykovy jubilejní školy v Černilově: 1931–2011*, Hradec Králové 2011, s. 10.

91 *Tamtéž*.

92 *Tamtéž*; J. ŠIMEK, *Historie školních budov*, s. 181.

93 *80 let Masarykovy jubilejní školy v Černilově: 1931–2011*, Hradec Králové 2011, s. 10.

94 *Tamtéž*, s. 14.

95 *Tamtéž*, s. 10.

Národního odboje. Druhé patro tvořily čtyři kabinety a dvě učebny umístěné do hlavního severního průčelí.⁹⁶ Nejdůležitější prostor celé stavby samozřejmě tvoří ústřední síň o ploše 220 m² délce 28 m a šířce 9 m. Toto místo je využíváno jako komunikační centrum a místo kulturních akcí. Hala měla být i reprezentačním prostorem, kde se ve vestavěných vitrínách prezentovaly různé trofeje, řády a ceny, které škola a její žáci získali. Architekt využil i nového přístupu ve vytváření centrálních šaten, do nichž žáci vstupují přes vestibul. Zde odloží své věci a už nedochází ke zbytečnému zanášení nečistot do ostatních prostorů školy.⁹⁷

Celkové řešení budovy odpovídá nejmodernějším prvkům meziválečné architektonické avantgardy. Liska zde prozrazuje výraznou inspiraci funkcionalistickým stylem, ale přesto ještě neopouští ani prvky odkazující k neoklasicismu. Ty jsou patrné hlavně u řešení přízemí hlavního průčelí stavby – dva vchody jsou doplněné stříškou a širokým vystupujícím portálem, který je rozšířen o čtyři okna na každé straně. Celý tento prostor ohrazují horizontální římsy, jež podpírá osm stylizovaných pilastrů. Reprezentativní vzhled fasády dotváří řada deseti oken v prvním a druhém patře zapuštěná do obdélníkového rámu. Celkové strohé vyznění fasády, především partie dvou podlaží na okrajích doplněná o stožáry, připomíná Liskův mladší projekt Ústředního konzumu na Pražském Předměstí v Hradci Králové, vytvořený roku 1938 v duchu pozdního funkcionalismu.⁹⁸ Na západní stranu hlavního průčelí navazuje střídmá přízemní budova tělocvičny a šaten. Vstupní severní průčelí mělo dvě patra, trakt do dvora byl pouze jednopodlažní. Obdélníková okna ve fasádě architekt sdružil do rámu po třech. Stejně upraven je i zadní trakt. U sousední ředitelovy vily použil podobné řazení oken, patro včlenil do půdního prostoru valbové střechy, kterou doplnil třemi obdélníkovými vikýři. Dům má mnohem tradičnější vyznění než avantgardní budova školy, s největší pravděpodobností to bylo ovlivněno přáním stavebníka a hledáním úspornějšího řešení.

Školní budova se postupně rozšiřovala západně od původní stavby. Nejdříve byla roku 1950 otevřena školní jídelna, mezi léty 1970–1973 byla vybudována nová stravovací budova, mateřská škola a byt školníka. Poslední rozšíření přišlo v letech 1996–1997, kdy došlo k přístavbě tří nových učeben a sborovny. Generální rekonstrukce fasád, výměna oken a dveří byla provedena roku 2010.⁹⁹ Při těchto opravách došlo k modernizaci a obnovení některých původních prvků. Negativní změnou je bezpochyby výměna původních dřevěných oken za plastová. Stavba je dodnes využívána černilovskou základní a mateřskou školou a užívá původní prvorepublikový název, jenž se vztahuje k osmdesátým narozeninám prvního prezidenta republiky. Vzhledem k tomu, že škola v Černilově byla první stavbou tohoto typu na našem území, měla velkou publicitu jak v dobovém tisku, tak i v odborných kruzích, na rozdíl od ostatních architektonických staveb tohoto charakteru. V průběhu let 1931–1933 navrhl další vzdělávací objekty se

96 SOKA HK, f. BS HK, DD Černilov, inv. č. 368, čp. 380, kart. č. 89.

97 *Nový typ školní budovy s ústřední síní bez choděb*, Stavitel XIII. 1932, s. 131–132.

98 MvČ HK, Pomocná dokumentace č. 82/2007 (Liska), Soupis 1950.

99 *80 let Masarykovy jubilejní školy*, s. 23–24.

stejnou dispozicí a o ně už byl zájem samozřejmě menší, protože nešlo o pionýrské projekty.¹⁰⁰

Masarykova obecná a měšťanská škola v Borohrádku (VR28)

Poslední zrealizovaný projekt na vzdělávací výstavbu architekta Oldřicha Lisky ve východních Čechách vznikl v Borohrádku. Jedná se opět o budovu na principu halové dispozice s ústřední sání. U této realizace se objevil problém v tom, že kvůli nedostatku financí byla dokončena až na konci třicátých let 20. století. Přesto tento návrh můžeme opět označit za stěžejní, protože ústřední sání zde Liska propojil s tělocvičnou a vznikl tak velký variabilní prostor, který v Černilově nebyl. Architekt tu tedy ještě více pracoval s variabilitou prostoru, kde se měly konat různé kulturní akce, shromáždění, představení apod.

Protože stávající neorenesanční budova obecné školy z roku 1882 již byla naprosto nevyhovující, městys Borohrádek se rozhodl situaci řešit. Navíc chtěli pomoci místním dětem, aby nemusely dojíždět do měšťanských škol v Chocni, Týništi nad Orlicí, apod.¹⁰¹ Proto místní školní rada iniciovala vypsání veřejné architektonické soutěže na výstavbu nové budovy. Vypracování stavebního plánu bylo zadáno Oldřichu Liskovi, jenž ho předložil v červnu 1931. O měsíc později rada rozhodla pověřit výstavbou školy stavitele Josefa Kňourka z Holic, který spolupracoval ještě se stavitelem Františkem Žabou z Chocně a architektem, mistrem zednickým a tesařským Václavem Švarcem z Kostelce nad Orlicí. Odhadovaný náklad měl podle realizační firmy učinit 2 046 879 Kč. Výstavba započala 29. srpna 1931, ale již v roce 1932 musela být přerušena kvůli nedostatku finančních prostředků.¹⁰² V důsledku probíhající hospodářské krize se realizace projektu ukázala být pro městys Borohrádek nezvládnutelnou, mj. i z toho důvodu, že zvyšující se nezaměstnanost stupňovala nároky na obecní rozpočet.

Ani po pěti letech se ekonomická situace Borohrádku nezlepšila, a proto místní správa požádala 25. února 1937 o udělení subvence na dostavbu a vybavení školy ze zemských prostředků.¹⁰³ Hlavním problémem se ukázalo být zejména to, že dokončena byla jen hrubá stavba, chyběla okna a budova zatím zůstala pouze zakonzervovaná. Objekt se tak ocitl ve velmi špatném technickém stavu. Docházelo k popraskání příček a do stavby neustále zatékalo. Aby dosavadní investice nebyly promarněny, požádala obec o částku 1 024 398 Kč. Subvence

100 Např. škola s ústřední sání v Bystřici (okres Benešov), Poříčanech (okres Kolín) nebo ve Velimi (okres Kolín). Články informující o přelomové škole vzniklé v Černilově: srov. *Nový typ školní budovy s ústřední sání bez chodeb*, Stavitel XIII. 1932, s. 131–132; *Moderní školní budovy*, Národní osvobození příloha X (200) 1933, s. 1. O budově informují i dobové medailony, které vznikají k ocenění Liskovy tvorby. Srov. O. STARÝ, *Akademický architekt Oldřich Liska*, Architektura ČSR 5, 1960, s. 332.

101 Josef LUKÁŠEK, *Borohrádek: malý pohled do historie*, Borohrádek 2012, s. 24, Městský úřad Borohrádek Ekonomický odbor, Stavební archiv, složka čp. 369.

102 Do té doby Borohrádek vyložil na stavbu 1 158 400 Kč. Srov. MěÚ Borohrádek, EO, SA, složka čp. 369.

103 V městysu byla stále vysoká nezaměstnanost, zároveň nadále rostlo obecní zadlužení.

byla nakonec Borohrádku udělena, což umožnilo dostavbu a otevření školy 1. března 1939. V dokumentech se dochoval i Liskův dopis, v němž se 22. dubna 1940 ptá správy městyse, jak dopadlo ofertní řízení, a zároveň jim zasílá plány objektu pro uchování v obecním stavebním archivu.¹⁰⁴

Oldřich Liska půdorys realizace koncipoval do tvaru písmene L a orientoval ji severovýchodně. V suterénu umístil hlavně obslužné prostory jako kotelnu, šatny se sprchami, jídelnu zvláště pro dívky i chlapce a školní kuchyni. Hlavní vstup do přízemí budovy byl řešen stejně jako u černilovské školy. Z vestibulu severovýchodním směrem se dalo vstoupit do přízemního bytu školníka, tvořené pokojem, kuchyní, toaletou, předsíní a schodištěm do sklepa. Ústřední síň zde Liska orientoval severozápadně. Stěna směřující do dvora osvětlovala prostor velkými okny. V polovině ji rozdělil dřevěnou skládací stěnou, jež se dala navinout do podlahy učebny mezi tělocvičnou a ústřední síní. Variabilita tedy umožnila místnosti propojit a vytvořit velký vzdušný prostor, nebo je oddělit podle aktuálních potřeb. Ze síně se pak dalo projít na hlavní chodbu, odkud byl přístup do šaten, na druhé straně umístil architekt toalety a hlavní schodiště. Tři učebny tvořily jihozápadní stranu stavby. Severovýchodním směrem od hlavní budovy architekt do budoucna plánoval obdélníkovou přístavbu. První patro tvořil ochoz kolem ústřední síně. V tomto podlaží byla umístěna ředitelna, sborovna, toalety a další dvě učebny. Druhé patro už měla jen jiho- východní část s hlavním vchodem. Zde Liska koncipoval rozměrnou kreslírnu propojenou s kabinetem. Severovýchodním směrem situoval pracovnu chlapců a na straně do dvora s hřištěm stejnou místnost pro dívky a kabinet s umývár- nou. Do stavby byl ještě na jihozápadní stranu včleněn dům pro ředitele školy. Půdorysně ho tvořil dvoupokojový byt s kuchyní, sociálním zařízením a předsíní se samostatným vstupem z ulice.¹⁰⁵

Liska zde opět zvolil stavbu využívající vlivy především meziválečné archi- tektonické avantgardy v kombinaci s neoklasicistními prvky. Hmota konečné realizace i fasáda byla vlastně syntézou přístupu použitého u Živnostenské školy pokračovací v Kyšperku a Žamberku s moderní halovou Masarykovou jubilejní školou v Černilově. Hlavní průčelí koncipoval do podoby dvoupatrového ob- délníku s rovnou střechou. Přístup ke vchodu uvozovalo široké čtyřstupňové schodiště. Opět využil dvoje dvoukřídlé dveře, které chránila subtilní stříška. Řadu čtyř oken v každém patře zasadil do rámu, jež rozdělily tři vertikální lizény. Novinkou v návrhu se staly hodiny zabudované, nalevo při pohledu z ulice. Patrový trakt napojený na hlavní část zastřešil valbovou střechou. Fasádu rozčlenil do dvou řad oken po dvanácti. Rozřazení i celková úprava velice připomíná podobu fasády královéhradeckých Městských lázní, jež podle architektova návrhu vznikly mezi léty 1932–1933.¹⁰⁶ Podobně členil i napojený dům pro ředitele. Při severním pohledu od hřiště volil variantu obdélníkových vertikálních oken přes dvě patra, která měla co nejvíce osvětlovat prostor ústřed-

104 MěÚ Borohrádek, EO, SA, složka čp. 369.

105 *Tamtéž*.

106 P. PANOCH, *Hradec Králové*, s. 245.

ní síně. Při své vizualizaci počítal i s rozšiřujícím křídlem, jež by rozdělením fasády bylo naprosto shodné s jihozápadní částí umístěnou k ulici.¹⁰⁷

V roce 1988 bylo vydáno stavební povolení na patrovou přístavbu, realizovanou pak mezi léty 1989–1991.¹⁰⁸ Došlo k rozšíření počtu učeben a kabinetů a proběhla i úprava interiérů. Poslední velkou rekonstrukcí škola prošla v roce 2010. Úpravy obsahovaly zateplení a obnovení fasády. Kromě toho byly vyměněny dřevěné dveře a okna za plastová. V současnosti v budově sídlí Základní škola T. G. Masaryka, čp. 396.

Právě v menších obcích se škola stala velice důležitým prostorem pro kulturní a osvětové využití nejen žáků, ale i místních obyvatel. Výstavba rozměrných síní umožňovala vytvořit určité „pasáže kultury“, kde se mohly konat besídky, zábavy, promítat filmy apod. To bylo pro obec životně důležité, zejména pokud neměla žádný jiný sál ani sokolovnu. Pro Lisku se tato potřeba obcí stala výzvou, kterou naplňoval hlavně během třicátých let 20. století. Nejdříve tedy přijímal vlivy od významných československých architektů, jako byli Josef Gočár, Ladislav Machoň, nebo Pavel Janák, či moderní tendence západoevropské architektury, jež mu pomohly vytvořit osobitý styl. Následně mohl informace a vzory z městského prostředí použít i na vesnici, kam vliv meziválečné avantgardy pronikal jen velice složitě – a právě zde spočívá největší přínos architekta Oldřicha Lisky k meziválečné kulturní proměně a novým dispozičním řešením budov vzdělávacího typu nejen ve východních Čechách, ale i ve zbytku Československa.

Autor | Author

Matěj Bekera

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
matej.bekera@uhk.cz

Mgr. Matěj Bekera (* 1992) je interním doktorandem na Historickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Působí také ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Badatelsky se zaměřuje na dějiny kultury, meziválečný urbanismus a architekturu první poloviny 20. století ve východních Čechách.

---

¹⁰⁷ MěÚ Borohrádek, EO, SA, složka čp. 369.

¹⁰⁸ *Tamtéž*.

Summary

Architect Oldřich Liska of Hradec Králové and his innovative approaches to the buildings of educational institutions

The study focuses on the issue of buildings of educational institutions in the short interwar period of the First Republic of Czechoslovakia, with emphasis on the creations of architect of the City of Hradec Králové Oldřich Liska (1881–1959), who upgraded the valid principles of the hall disposition in the school constructions. The crucial moments of the architect's work in this area included his realizations in the area of East Bohemia, where he resided and worked for 39 years. From the corridor layout buildings that he designed in the 1920s in Jaroměř or Chudeřice, was in the following decades Liska more concentrated on the new type of school buildings with so-called hall disposition with the central hall. The first realization of this type in the Czechoslovak Republic was the Masaryk Jubilee School in Černilov and since that time the architect followed this construction structure in a number of other buildings in Borohrádek, Byškovice, Zábřeh or Slovak Vážec.

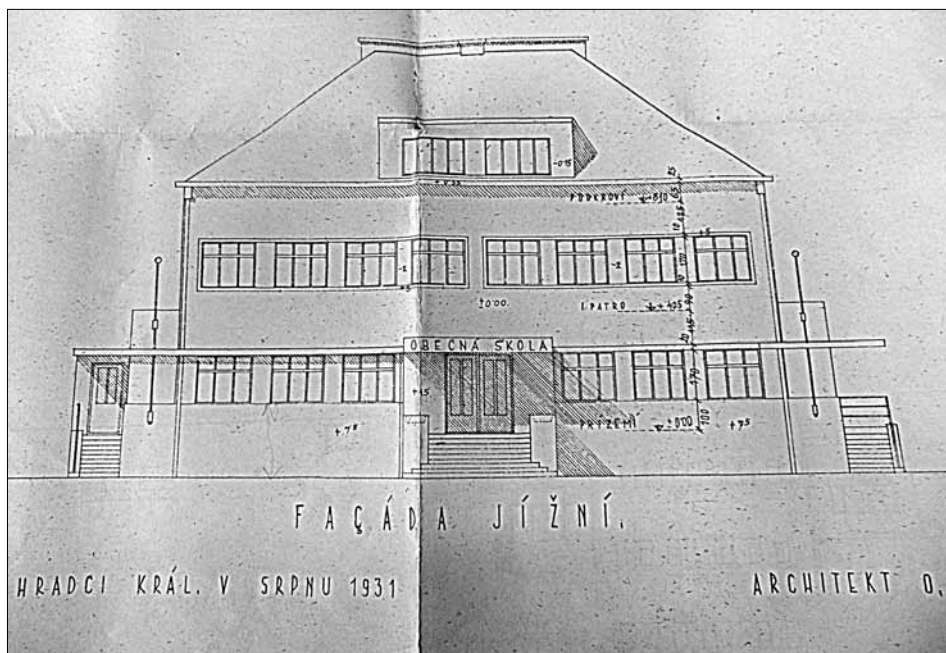
Přílohy

Obr. 1: *Současný stav sborovny s původním nábytkem jaroměřské reálky. Zdroj: Fotoarchiv autora.*

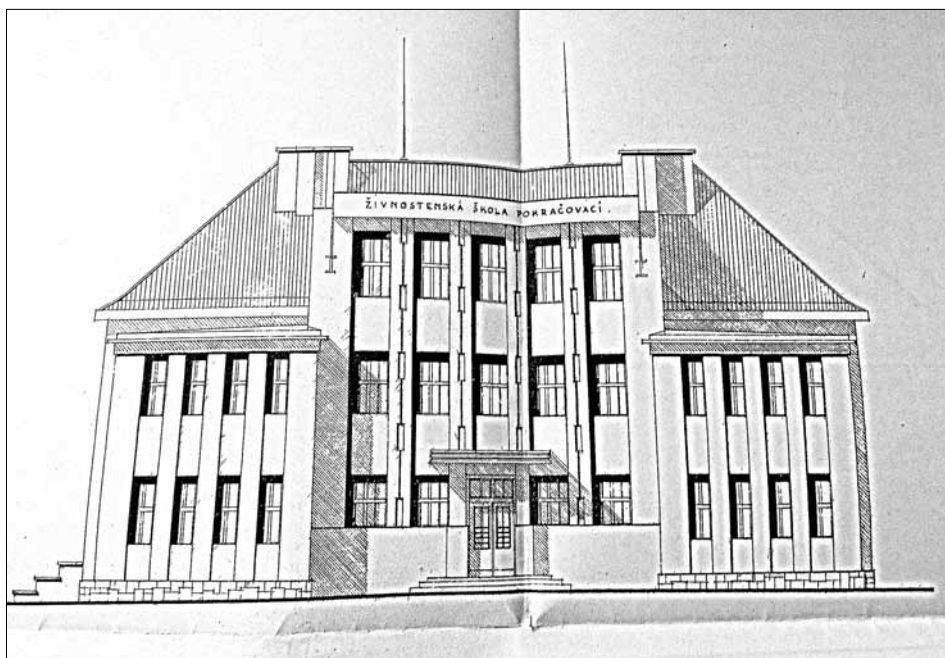
Obr. 2: *Současný stav komplexu bývalé jaroměřské reálky. Zdroj: Fotoarchiv autora.*

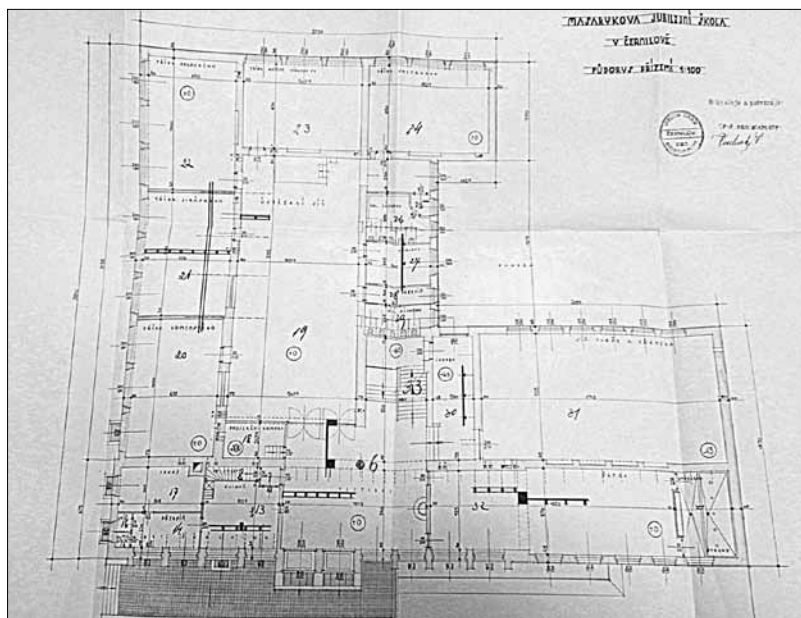
Obr. 3–4: Stavební plán a současný stav chudeřické obecné školy. Zdroj: SOKA HK, f. BS Nový Bydžov, DD Chudeřice, inv. č. 122, čp. 38, kart. č. 13 a Fotoarchiv autora.

Obr. 5–6: Dobová fotografie a současný stav hlavního průčelí letohradské školy.
Zdroj: Fotoarchiv školy a Fotoarchiv autora.

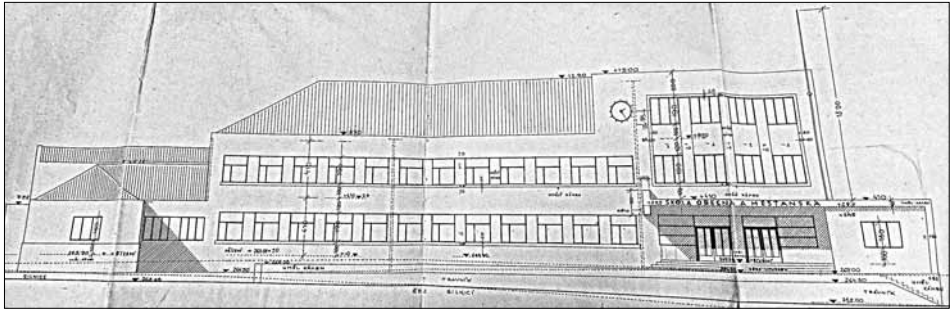
Obr. 7–8: Stavební plán a současný stav Živnostenské pokračovací školy v Žamberku. Zdroj: MěÚ Žamberk, ORRÚP, SÚ, složka čp. 743 a Fotoarchiv autora.

Obr. 9: Stavební plán Masarykovy jubilejní školy v Černilově. Zdroj: SOkA HK, fond Berní správa Hradec Králové, Daň domovní Černilov, inventární číslo 368, číslo popisné 380, karton 89.

Obr. 10: Současný stav Masarykovy jubilejní školy v Černilově. Zdroj: Fotoarchiv autora.

Obr. 11: Stavební plán Masarykovy obecné a měštanské školy v Borohrádku. Zdroj: MěÚ Borohrádek, EO, SA, složka čp. 369.

Obr. 12: Současný stav školy v Borohrádku po rekonstrukci z roku 2010. Zdroj: Fotoarchiv autora.

materiálové statě

K problematice počátků osídlování Skutečska

MARTIN KOSAŘ

Abstrakt | Abstract

Zaniklé středověké opevnění v lokalitě Hanusovy zámky nedaleko Štěpánova u Skutče je badateli datováno do poloviny 14. století. Text na základě rozboru dosavadních poznatků, sídelních souvislostí a staršího archeologického nálezu kostrového hrobu se záušnicí nově interpretuje strukturu sídelní v okolí Štěpánova a formuluje hypotézu o vzniku tohoto opevnění již před polovinou 13. století, čímž jej zároveň řadí do nejstarší vrstvy šlechtických sídel.

On the issue of the beginnings of settling of Skuteč Region

The beginnings of the extinct medieval fortifications in the locality of Hanus Chateau near Štěpánov in Skuteč Region are dated to the middle of the 14th century. This text, based on the analysis of the existing sources, settlements connections and the older archaeological discovery of the skeleton grave re-interprets the structure of the settlement in the surroundings of Štěpánov and formulates the hypothesis of the formation of this fortification in the time before the middle of the 13th Century, thus ranking it among the oldest examples of aristocratic settlements in the region.

Klíčová slova | Key Words

Štěpánov, Skuteč, Hanusovy zámky, osídlování, středověk
Štěpánov, Skuteč, Hanus Chateau, settlement, Middle Ages

V trojúhelníku vymezeném Chrastem, Luží a Skutčí, na ploché široké ostrožně nad pravým břehem Anenského potoka, necelého 1,5 km severozápadně od Štěpánova, se nachází terénní stopy zaniklého středověkého opevnění.¹ Písemné prameny, jež bychom s lokalitou mohli spojit, neznáme a neznáme ani jméno. Novodobá historie jí přisoudila název Hanusovy zámky odkazující na jméno majitele, který tu prováděl výkopové práce. Ty lokalitu značně poškodily, a proto ani archeologické prameny nejsou o mnoho sdílnější. Doba života, kladená badateli do první poloviny 14. století, tak vychází spíše z obecného předpokladu než z konkrétních indicií.² Cílem textu je pokusit se na základě

1 Poloha v systému WGS-84: 49°52'11.313"N, 15°59'30.011"E

2 *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXLI igne consumptarum, Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých*, I, ed. J. Emler, Pragae 1870 (dále jen RT I), s. 547–548; *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích*, 35. díl, ed. G. Friedrich, Praha 1935, (dále jen AČ 35), s. 418–419; Alois Brychta uvádí k roku 1403 Petra ze Štěpánova, srov. Alois BRICHTA, *Bývalé panství Richenburské*, PA 1, Praha 1855, s. 162–175

rozboru dosavadních poznatků formulovat hypotézu o historii a souvislostech vzniku tohoto sídla.

Absence přímých zpráv zachycujících nejstarší horizont středověkých panských sídel není nikterak neobvyklá. Není vyloučeno, že jméno objevující se obvykle ponejprv v predikátu velmože, které lze v pozdějším období již spolehlivě spojit s konkrétním místem, zachycuje předchůdce sídla v jiné poloze, či název vsi. Z podstaty věci to neudiví, neboť predikát určuje osobu dostatečně a rozlišení sídla v rámci majetku není bezpodmínečně nutné. Kde hledat informace, je-li řeč přímých pramenů skoupá? Přeneseně řečeno, přísloví *není kouře bez ohně* platí i zde – šlechtické sídlo potřebovalo zázemí – tedy v sídelních souvislostech.

Osídlení oblasti mezi středním tokem říčky Žejbra a Novohradky na čáře Vrbatův Kostelec – Luže se hlásí již do 12. století, kdy opatovičtí benediktni drželi (mimo jiné) ves Hroubovice.³ Právě majetky opatovických benediktnů na středním toku Žejbra vedou k předpokladu, že to byli oni, kdo se podílel na vzniku benediktinského kláštera v Podlažicích (1159) spojovaného s blíže neznámým Vrbatou.⁴ Jižně od zmíněné linie proniklo raně kolonizační osídlení výjimečně v izolovaných sídlišťích, další postup patřil až období vrcholné kolonizace.⁵ K roku 1289 se zmiňuje Skuteč.⁶ V polovině 14. století Štěpánov,⁷

(dále jen A. BRICHTA, *Bývalé panství*), s. 172, ovšem August Sedláček zmiňuje, že vladkové ze Štěpánova pocházejí ze Štěpánova na Cholticku, srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl I, Chrudimsko*, Praha 1882 (dále jen A. SEDLÁČEK, *Hrady I*), s. 93; TÝŽ, *Místopisný slovník historický Království Českého*, Praha 1909 (dále jen A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*), s. 869. Stručný popis lokality též Karel PRUDIČ, *Z pravěku a dějin kraje*, in: *Vysokomytsko: vlastivědné čtení o okrese vysokomytském a skutečském*, Vysoké Mýto, 1931, (dále jen K. PRUDIČ, *Z pravěku a dějin*), s. 271–272. K dějinám pak opět Tomáš ŠIMEK a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl VI, Východní Čechy*, Praha 1989 (dále jen T. ŠIMEK, *Hrady VI*), s. 487; Ladislav SVOBODA a kol. *Encyklopedie českých tvrzí, 1. díl A–J*, Praha 1997 (dále jen L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí 1*), s. 176. Jaroslav Teplý přisuzuje držení “našeho” Štěpánova Petrovi ze Štěpánova – svědka na listině z roku 1403 vydané Petrem a Přibíkem z Chroustovic, srov. Jaroslav TEPLÝ, *Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku*, Pardubice 1997 (dále jen J. TEPLÝ, *Pozemková držba*), s. 99.

- 3 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I*, ed. G. Friedrich, Pragae 1904–1907 (dále jen CDB I), č. 399, s. 414; A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 297; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *České dějiny, díl 1/5, Středověká kolonizace v českých zemích*, Praha 1938 (dále jen J. V. ŠIMÁK, *České dějiny 1/5*), s. 1251–1252; Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách, díl I (A–H)*, Praha 1947 (dále jen A. PROFOUS, *Místní jména I*), s. 690; František MUSIL, *Geografické podmínky, osídlení, hospodářské a sociální vztahy východních Čech v 11.–12. století*, in: *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Kol. autorů, ed. O. FELCMAN, ved. kol. F. MUSIL, Praha 2010 (dále jen F. MUSIL, *Geografické podmínky*), s.180–181.
- 4 Odkaz na listinu srov. CDB I, č. 399, s. 411–415; J. TEPLÝ, *Pozemková držba*, s. 134; F. MUSIL, *Geografické podmínky*, s.180–181.
- 5 *Tamtéž*, s.181–182.
- 6 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, ed. J. Emler, Pragae 1882 (dále jen RDB II), s. 631, č. 1467; Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách, díl IV (S–T)*, Praha 1957 (dále jen A. PROFOUS – J. SVOBODA, *Místní jména IV*), s. 89.
- 7 V souvislosti s podacím právem ke kostelu svatého Matouše, srov. A. BRICHTA, *Bývalé panství*, s. 172; Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská*, Praha 1914 (dále jen J. KURKA, *Archidiakonáty*), s. 680; Zdeněk WIRTH, *Soupis památek historických*

který již před koncem 14. století (1392) patřil k rozsáhlému rychmburskému panství,⁸ jehož správním centrem se stal hrad Rychmburk. Za jeho předchůdce je badateli považováno zaniklé opevnění v lokalitě Humperky⁹ ležící v těsném sousedství Skutče, jež byla původně zeměpanským majetkem postoupeným na počátku vlády Janem Lucemburským nějakému Tasovi, v jehož predikátu se také Rychmburk k roku 1325 poprvé objevuje.¹⁰

S jakým sídlištěm bychom mohli spojit existenci opevnění v lokalitě Hanusovy zámky? Máme jistotu, že na protilehlém břehu potoka ležící Nová ves to nebude, ta se v pramenech objevuje až po polovině 17. století (1654).¹¹ Vyloučíme-li dále hypotetickou možnost existence nám dnes neznámé zaniklé středověké vsi, pro níž nemáme opory,¹² jeví se vzhledem k struktuře osídlení a terénním podmínkám za perspektivního kandidáta 1,5 km jihovýchodně vzdálený Štěpánov, jehož relativně brzké začlenění do rychmburského panství nabízí, z hlediska logické úspornosti i řeči pramenů, vyhovující model; vznik drobného šlechtického majetku v území osídleném v době vrcholné kolonizace, v těsné blízkosti zeměpanské Skutče, která se po přesunu do šlechtických rukou stává jádrem nové domény, k níž se tento majetek záhy připojuje, čímž také dochází k opuštění a zániku již nepotřebného sídla, jehož roli (tak jako v případě opevnění v lokalitě Humperky) přebere nově vzniklý Rychmburk.¹³ Hroubovice, nacházející se v prakticky téže vzdálenosti 1,6 km severně, máme totiž ve falzu zakládací listiny litomyšlského kláštera hlásící se do konce šedesátých let 12. století (1167), jež odpovídá situaci na přelomu 12. a 13. století, doloženy jako majetek opatovického kláštera,¹⁴ který je v dalším falzu – zakládací listině opatovického kláštera – hlásícím se tentokrát už do samého závěru třetí čtvrti 11. století (1073), jehož vznik je dnes badateli kladen na přelom 11.

a uměleckých č. XVI, Politický okres Vysokomyšlský, Praha 1902 (dále jen Z. WIRTH, Soupis památek XVI), s. 215.

- 8 Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích, 3, díl, ed. F. Palacký, Praha 1844 (dále jen AČ 3), č. 32, s. 469, RT I, s. 547–548; A. SEDLÁČEK, *Hrady I*, s. 80, 93. Při prodeji rychmburského panství Smilem Flaškou z Rychmburka Otovi z Bergova a Bočkov z Poděbrad se v soupisu zboží objevuje Štěpánov mezi vyjmenovanými vesnicemi. K odstoupení hradu nedošlo, transakce mohla být fingovaná akcí, jejímž účelem bylo zajistit majetek proti případné konfiskaci (J. TEPLÝ, *Pozemková držba*, s. 21). O účelovosti soudil již Antonín HLINECKÝ, *Město Skuteč*, in: *Historické rozhledy: poučné čtení pro mládež československou*, Telč 1902 (dále jen A. HLINECKÝ, *Město Skuteč*), s. 123.
- 9 Lokalita dnes zničena lomem, poloha WGS-84: 49°50'7.307"N, 15°59'56.669"E.
- 10 A. SEDLÁČEK, *Hrady I*, s. 79, 92–93; A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 806; J. V. ŠIMÁK, *České dějiny 1/5*, s. 1263–1264; T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 145, 427; J. TEPLÝ, s. 19.
- 11 A. PROFOUS – J. SVOBODA, *Místní jména IV*, s. 511.
- 12 Nenaznačují tomu ani archeologické stopy, ani písemné, srov. František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.
- 13 K obecnému závěru o rozšiřování rychmburského panství od severu k jihu na základě studia místních jmen srov. Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015, s. 228.
- 14 CDB I, č. 399, s. 413; *Abbas Deocarus emit silvam a fratribus de sancto Laurentio iuxta Grubouic*. Opat Deocarus, jehož H. Jireček uvádí jako Bohumila (srov. H. JIREČEK, *Župa Litomyšlská, Vratslavská a Chrudimská do r. 1200*, PA 2, Praha 1857, s. 29), koupil les vedle Hroubovic.

a 12. století, zachycen v naší zájmové oblasti vsí Hlínou (u Vrbatova Kostelce), lesem jakéhosi nám blíže neznámého Vrbaty a Zdislaví.¹⁵ Ačkoliv jsou obě listiny považovány za falza, má se za to, že mohou zachycovat skutečný nárok.¹⁶

Na starším falzu registrujeme rozsáhlý lesní komplex, narušený o století později osídlením Hroubovic, které se v první listině neobjevují. Můžeme vycházet z předpokladu, že pokud by existovaly, byly by v ní uvedeny, a to buď jako majetek opatovického kláštera, nebo jako další hraniční bod. V mladším falzu se zmiňuje koupě lesa u Hroubovic pro premonstrátský klášter v Litomyšli jeho opatem, z čehož se vyvozuje (s ohledem na předchozí falzum inzerující rozsáhlý lesní komplex), že i Hroubovice patřily opatovickým benediktinům. Listina sama nic takového neříká, pouze pomocí nich upřesňuje část lesa, jíž se prodej týká. Kdo stál za založením vsi, nevíme. Samotné toponymum Hroubovice příliš neprozradí, skupina obyvatelských místních jmen s koncovkou *-(ov)ice*, do níž se řadí, patří k jedné z nejrozšířenějších na území Čech,¹⁷ přičemž vrchol jejich tvoření je kladen do širokého rozpětí 10. až poloviny 13. století.¹⁸ V starším osídleném území, kam můžeme Hroubovice na základě písemné zmínky, polohy při severním okraji uváděného lesa i polohou v příznivé nadmořské výšce 314 m n. m. řadit, byla majetková držba vlivem předchozího vývoje (narozdíl od později kolonizovaných oblastí) již rozdrobena do řady menších statků. Také kláštery u nás byly vesměs zakládány v alespoň částečně osídleném území a jen mimo velmože Vrbaty se v širším okolí objevuje ještě Štěpán, který daroval clo na Stradouni¹⁹, a dále jakýsi Fabián, jenž daroval blíže neuvedenou ves.²⁰ Není vyloučeno, že se Hroubovice dostaly do majetku kláštera již vysazené, ať formou donace, nebo zakupu. Vymezení okruhu zakladatele alespoň jedné ze vsí (Štěpánova, či Hroubovic) by každopádně napovědělo v otázce vzniku opevnění v lokalitě Hanusovy zámky.

15 CDB I, č. 386, s. 368; *Glina quoque villam, que dicitur ad ecclesiam, ob differentiam alterius ville eodem nomine dicte et circuituione silve iuxta eandem villam usque ad fluvium Rochiteni et usque ad silvam Uribete et Zdezlai*. Tedy: ves Hlínou u kostela (u Vrbatova Kostelce) a obvodem lesa podle téže vsi až k řece Rokytné (Žejbro) a také k lesu Vrbatově a Zdeslavi. K tomu podrobněji srov. J. TEPLÝ, *Pozemková držba*, s. 116–118. Poloha

16 Josef ŠRÁMEK, *Mezi normou, reformou a praxí. Probošství benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku*, Olomouc 2016 (dále jen J. ŠRÁMEK, *Probošství*), s. 135, 136. Obecně k vnímání středověkých falz srov. TÝŽ, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016, s. 96, 102–107.

17 A. PROFOUS – J. SVOBODA, *Místní jména IV*, s. 425; Michaela ČORNEJOVÁ, *Tvoření nejstarších českých místních jmen: bohemika z 11. – 13. století*, Brno 2009 (dále jen M. ČORNEJOVÁ, *Tvoření místních jmen*), s. 136, 139.

18 M. ČORNEJOVÁ, *Tvoření místních jmen*, s. 137.

19 Beda DUDÍK, *Necrologium Podlažicence*, in: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852 (dále jen *Necrologium Podlažicence*), s. 421; Josef KURKA, *Začátky klášterů: sázavského, opatovského, podlažského, svatopolského a sezemského*, Praha 1913 (dále jen J. KURKA, *Začátky klášterů*), s. 21; J. TEPLÝ, *Pozemková držba*, s. 136; J. ŠRÁMEK, *Probošství*, s. 156. Pouze na okraj, zda je zasvěcení štěpánovského kostela svatému Matoušovi – patronovi celníků – dějinnou hříčkou, či kauzalitou s prve zmiňovaným Štěpánem, zůstane bez odpovědi.

20 *Necrologium Podlažicence*, s. 416; J. ŠRÁMEK, *Probošství*, s. 156.

Ať byla transakce z roku 1392 zastíracím manévrem, či nikoliv, patřil Štěpánov před koncem 14. století k rychmburskému panství. Jak dlouho, nevíme. Lze oprávněně očekávat, že nejpozději po roce 1325, kdy se Rychmburk poprvé (byť v přídomku) objevuje, by opevnění ze správního a sídelního hlediska prakticky ztratilo smysl. Pokud Petr ze Štěpánova (zmiňovaný na počátku 15. století) skutečně držel Štěpánov u Skutče, očekávali bychom jeho sídlo potom už spíše v intravilánu, neboť stávající poloha v extravilánu se spolu s dochovanými stopami jeví přece jen poněkud archaicky. Žádné další sídlo tu ale nevidujeme. Buď by se jednalo o stavení ve vsi, nebo stav staršího opevnění ještě umožnil jeho další využití. Zajímavá možnost, jak ji nastínil Jaroslav Teplý, by byla existence sídla v těsné blízkosti kostela svatého Matouše přímo ve Štěpánově.²¹ K ní však mimo prostorových možností a příhodné polohy na okraji terénní hrany nejsou důkazy, a navíc by tato situace odpovídala spíše staršímu horizontu než vrcholné kolonizaci. Dlužno podotknout, že osídlení Štěpánova mohlo zasahovat před polovinu 13. století, máme z něj totiž zajímavý nález kostrového hrobu se záušnicí řazenou do pozdního 12. či spíše 13. století.²² Pozoruhodný je především kontext nálezů, neboť se jedná o poměrně pozdní doklad hrobové výbavy, protože záušnice již během 12. století z výbavy (zpravidla ženských) hrobů mizí. Místo nálezů v těsném sousedství kostelního hřbitova svědčí o starobylém pohřebišti; současná stavba kostela svatého Matouše měla pravděpodobně předchůdce.²³ Starší literatura zmiňuje tradici, podle níž se měl předchůdce Skutče nacházet pod Štěpánovem.²⁴ Mimo kostrového hrobu však další doklady svědčící pro existenci takového sídliště v okolí Štěpánova chybí a jde tedy spíše o lidovou fantazii než historickou realitu.

Pokusme se tedy o následující hypotézu. Na konci osmdesátých let 13. století, kdy se Skuteč objevuje poprvé v písemných pramenech, byla sídelní struktura kolem ní již stabilizována. Zda předtím došlo, souhlasně s lidovou tradicí, k přesunu jejího předchůdce z polohy v blízkosti dnešního Štěpánova do současné polohy, nevíme. Vzhledem k existenci hradišť Cejřov,²⁵ Humperky a s ohledem na starobylé kostelní pohřebiště v dominantní poloze na terase nad Anenským potokem lze s nějakými změnami sídelní struktury počítat, nepochybně došlo k centralizaci do nového místa lépe vyhovujícího budoucím požadavkům. Hlavní

21 J. TEPLÝ, *Pozemková držba*, s. 97–99.

22 Zmiňuje se nález dvou kostrových hrobů při kopání základů pro hasičské lešení (1927), přičemž u jedné kostry byla nalezena záušnice, srov. K. PRUDIČ, *Z pravěku a dějin*, s. 210; FROLÍK, Jan, *Archeologické nálezy a minulost Skutečska*, Skuteč, 1982, s. 17 a dále též NOVOTNÝ, Pavel, a kol. *Skuteč: známá – neznámá*, Skuteč, 2006, s. 12. Za poskytnutí dodatečných informací k nálezům, včetně fotodokumentace, je mi milou povinností poděkovat Liboru Akslerovi, MBA z Městského muzea ve Skutči.

23 Za upozornění na tuto zajímavou skutečnost a pomoc při interpretaci nálezů a situace je mi milou povinností poděkovat Mgr. Radku Bláhovi z Muzea východních Čech v Hradci Králové.

24 Odkud se měla osada přesunout do blízkosti opevnění Humperky a teprve následně došlo k vysazení městečka, srov. A. HLINECKÝ, *Město Skuteč*, s. 122–123.

25 Lokalita zničená lomem, plošný odkryv 1972–1973, poloha WGS-84: 49°50'26.280"N, 15°57'29.307"E.

směr vstupu osídlení do prostoru je badateli předpokládán ze západu od Nasa-vrk. Lesní komplex na severním okraji sledovaného území, prolomený na třech místech toky Žejbra, Anenského potoka a Krounky, zůstal i přes některá pozdější narušení zachován, nikoliv však neprostupný. Podél Žejbra sem pronikli podlažičtí benediktini a zdá se, že analogicky proniklo osídlení i podél Anenského potoka (dříve snad Bělé, jejíž hydronymum zůstalo zachováno v názvu vsi na jejím dolním toku) od Hroubovic do prostoru dnešního Štěpánova. Lokalita Hanusovy zámky tak není založením Petra ze Štěpánova z poloviny 14. století, ale starším opevněním souvisejícím se vznikem Štěpánova, který lze hledat již před polovinou 13. století. Otázka, zda za jeho vznikem stál Štěpán objevující se v nekrologiu podlažického kláštera, jakkoliv lákavá, zůstane nezodpovězena. Vznik opevnění při hranicích lesního komplexu není výjimečný, s obdobnou situací se setkáváme na Žejbru (Vrbatův Kostelec) i Krounce (respektive pod jejím soutokem s Novohradkou – Zdislav²⁶). Osídlení Skutečska tak nevzniklo postupem z jednoho směru, či expanzí z určitého dosaženého bodu, nýbrž slitím několika různých proudů do nejpříhodnější polohy, jejíž potenciál dokládá i pozdější vznik Rychmburku s městečkem Předhradím, který není ani tak snahou o translaci geneticky vzniklého hospodářského centra, jako krokem vynuceným využitím příhodných přírodních podmínek pro stavbu hradu. Starší fortifikace nevyhovující novým nárokům postupně zanikly, jejich roli převzaly nové hrady. Závěrem tedy můžeme (narozdíl od dosavadního názoru badatelů) říci, že v případě lokality Hanusovy zámky máme co do činění s opevněním vzniklým již před polovinou 13. století v souvislosti s počátky osídlení Skutečska.

Autor | Author

Martin Kosař

Obecní 23/7

500 03 Hradec Králové – Slatina

koalix@post.cz

Mgr. Martin Kosař (* 1978) se zabývá středověkým osídlením, převážně východních Čech se zaměřením na počáteční fáze sídel šlechty.

---

²⁶ Opevnění v lokalitě Komárka, částečně rozvezeno, poloha WGS-84: 49°53'1.665"N, 16°1'32.796"E

Seznam příloh

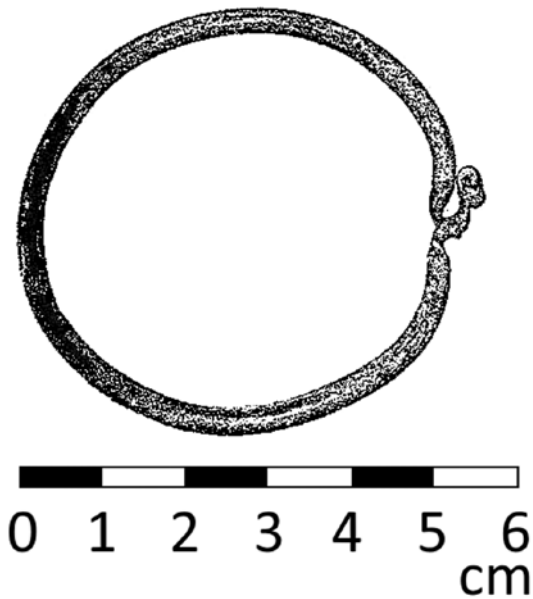
Příloha č. 1 – Hanusovy zámky – západní (boční) příkop směrem k čelu (zdroj: autor)

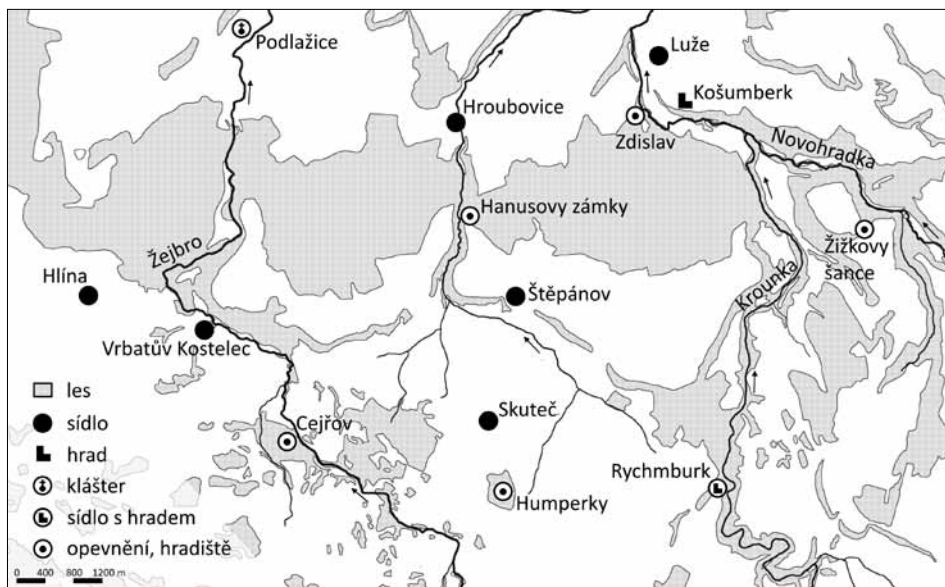
Příloha č. 2 – Hanusovy zámky – šíjový příkop a jihozápadní nároží čela (zdroj: autor)

*Příloha č. 3 – Hanusovy zámky – západní strana jádra od konce ostrožny severu
(zdroj: autor)*

*Příloha č. 4 – Záušnice z hrobu ve Štěpánově (uložená v Městském muzeu Skuteč,
inv. č. 656, zdroj: Městské muzeum Skuteč, úpravy: autor)*

Příloha č. 5 – Mapa oblasti (zdroj: autor)

Nadační listina Jětřicha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor¹

PETR SEDLÁČEK

Abstrakt | Abstract

Stať stručně pojednává o nejstarší dochované středověké listině v archivním fondu Archiv města Náchod. Jedná se o nadační listinu Jětřicha z Janovic a Náchoda, která byla vydána 29. listopadu 1402. Text této písemné památky byl otištěn ve starších pracích, ale nebyl podroben diplomatickému a paleografickému popisu, stejně tak jazykovému rozboru. Jádrem předkládané studie je tedy rozbor z hlediska pomocných věd historických a analýza užitého jazyka, tj. češtiny 15. století.

Endowment charter of Jětřich of Janovice nad Náchod of 29th November 1402. Diplomatic, paleographic and linguistic analysis

The essay briefly deals with the oldest medieval charter preserved in the Archives of the City of Náchod. It is a foundation charter of Jětřich of Janovice and Náchod, which was published on 29th November 1402. The text of this written manuscript was published in older papers, but was not subject to diplomatic and palaeographic description, as well as language analysis. The core of the presented essay is therefore the analysis from the point of view of the auxiliary sciences of history and the analysis of the used language, i.e. the Czech language of the 15th Century.

Klíčová slova | Key Words

*15. století, středověká listina, Jětřich z Janovic a Náchoda, nadace, diplomatický rozbor, paleografický rozbor, jazykový rozbor
15th Century, medieval charter, Jětřich of Janovice and Náchod, endowment, diplomatic analysis, paleographic analysis, language analysis*

---

1 Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR „RBMV X. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV.“, reg. č. 17-16153S.

I.

Nejstarší dochovanou listinou v originále z archivního fondu Archiv města Náchod,² která je uložena v depozitáři tamního státního okresního archivu,³ je nadace Jětricha či Dětricha z Janovic a Náchoda, která byla vydána dne 29. listopadu 1402. Iniciátor jejího sepsání, již zmíněný majitel města, byl zámožný, zbožný a bezdětný muž.⁴ Jak a kdy nabyl náchodské zboží, není zcela zřejmé, avšak roku 1392 již bylo v jeho držení.⁵

V našem drobném pojednání provedeme podrobný diplomatický popis této nejstarší fyzicky dochované náchodské listiny,⁶ stručně se zaměříme též na paleografické otázky a zvláštní pozornost upřeme i na jazyk písemnosti, tedy češtinu 15. století. Znění zkoumané nadace bylo v minulosti editováno v netištěné diplomové práci Miroslavy Moravcové,⁷ dále v díle Josefa Myslimíra Ludvíka⁸ a v registrové podobě je zmiňována v *Soupisu česky psaných listin a listů do roku 1526*.⁹ Podrobnější popis vnitřních a vnějších znaků Jětrichovy nadace z hlediska diplomatiky a jiných pomocných věd historických dosud nebyl publikován a písemnost nebyla podrobena ani bohemistickému komentáři. Dle J. M. Ludvíka byla listina vložena do kněžských desk konsistoře pražské dne 9. března 1403.¹⁰ Prostřednictvím Jětrichovy nadace je poprvé doložena existence městské rady, která svědčí o existenci městských práv i v oblasti samosprávy.¹¹

Mimo vydání námi analyzované listiny udělil Jětrich městu také první a nejstarší privilegium na pergamenovém listu opatřeném sedmi přivěšenými pečeti. Tato výsada ze dne 1. června 1392 nepřežila požár, který Náchod zachvátil 17. května 1663. Její znění se dochovalo ve vidimacích z let 1663¹² a 1729.¹³ Text tohoto privilegia byl otištěn v edici *Codex Iuris Municipalis*.¹⁴

2 K dějinám Náchoda srov. Jan K. HRAŠE, *Dějiny Náchoda. Díl 1: Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*, Náchod 1895; Josef M. LUDVÍK, *Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníkům jeho*, Hradec Králové 1857; Lydia BAŠTECKÁ, *Náchod*, Praha 2009; Lydia BAŠTECKÁ – Ivana EBELOVÁ (edd.), *Náchod*, Praha 2004.

3 Státní oblastní archiv (dále SOA) Zámorsk – Státní okresní archiv (dále SOKA) Náchod, Archiv města Náchod (dále AM), inv. č. 1.

4 Jan K. HRAŠE, *Dějiny Náchoda*, s. 345.

5 Josef M. LUDVÍK, *Památky*, s. 35.

6 SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1.

7 Miroslava MORAVCOVÁ, *Diplomatář listin uložených v okresním archivu v Náchodě 1253–1526*, Netištěná diplomová práce FF UJEP, Brno 1978, s. 16–19.

8 Josef M. LUDVÍK, *Památky*, s. 326–328.

9 Karel BERÁNEK – František BENEŠ, *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526*, Díl 1: Originály listin, Sv. 1/1, 1378–1471, Praha 1974, s. 49.

10 Josef M. LUDVÍK, *Památky*, s. 38.

11 František MUSIL – Ondřej FELCMAN – Jaroslav ČECHURA a kol., *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 442.

12 SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 13.

13 *Tamtéž*, inv. č. 22.

14 Antonín HAAS, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Praha 1954, č. 142, s. 213–214.

II.

Ve středu 29. listopadu 1402 ve městě Náchodě ustanovuje Jětřich z Janovic a Náchoda pro kaplanství tamního kostela sv. Vavřince oltářní nadaci¹⁵ ve výši sedmi kop stříbrných pražských grošů ročního platu ze vsí Dubno,¹⁶ Trubějov¹⁷ a Radechová.¹⁸ Konkrétně 4 kopy 26 grošů z první jmenované vesnice, 2 kopy 10 grošů z druhé a 24 grošů z poslední uvedené obce. Za to je kaplan povinen sloužit každý týden pět až sedm ranních mší. Zároveň Jětřich uvádí, že ustanovení kaplana bude v budoucnu vždy příslušet pánům náchodským, kteří však mají jednat s konšelskou a městskou radou.¹⁹ Nadační listina byla potvrzena vydavatelovým bratrem, Jenčem z Janovic, seděním na Pertspurcě,²⁰ dále Jětřichovým synovcem Janem z Janovic, seděním na Chlumci, a farářem z Náchoda, Semíkem.²¹

Nadační listina Jětřicha z Janovic a Náchoda byla vyhotovena na pergamenu o rozměrech 34,5 × 18 cm v poměru šířka × výška. Výška plíky se pohybuje v rozmezí 3–3,5 cm. Psací látka je charakteristická nejen nesouměrně seříznutým horním okrajem plíky, ale rovněž horní hranou pergamenu, jež se klene do takřka arkádového oblouku. Na první pohled se též nedochovala v nejlepším stavu. Navzdory restaurování, k němuž došlo ve Státním okresním archivu Pardubice v roce 2004, je pergamen značně zašpiněn, zanesen prachem a na mnoha místech i pomačkaný. Patrné jsou i jiné defekty, z nichž zmíníme alespoň trhlinu vedoucí od pravého horního okraje. Překvapením není též ušpinění a zkrhnutí v místech ohybů psací látky. Ve vrchní části levé třetiny, konkrétně mezi čtvrtým a sedmým řádkem textu je patrna zřejmě největší skvrna. V této oblasti je inkoust logicky špatně viditelný, což limituje čtenáře písemnosti. Takřka neznatelné jsou litery v druhé třetině pod vodorovným ohybem pergamenu, na třináctém až patnáctém řádku shora. Badatel jistě nepřehlédne stopy po původních pečetích, jež byly přivěšeny na pergamenových prouzcích, které se do určité míry dochovaly. Přestože ověřovací prostředky jsou dnes deperditní, víme, že jedna patřila vydavateli listiny, tedy Jětřichovi z Janovic, další náležela jeho bratrovi, jímž byl Jeneč z Janovic, seděním na Pertspurcě. Svoji pečeť přivěsil i Jětřichův synovec Jan z Janovic, seděním na Chlumci. Čtvrtou osobou, která nadační listinu zpečetila, byl kněz a farář Semík z Náchoda.

Při zkoumání vnitřní skladby listiny můžeme konstatovat, že se skládá z běžných listinných formulí. Začíná intitulací „*Já, Jětřich z Janowicz odjinud z Náchoda, dědic pravý zboží náchodského*“, na níž ještě na prvním řádku písem-

15 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 5, Podkrkonoší*, Praha 1887, s. 10.

16 Pravděpodobně osada u obce Zlích, části města Česká Skalice v okrese Náchod.

17 Obec v okrese Náchod.

18 Obec v okrese Náchod, dnes existují obce Horní Radechová a Dolní Radechová.

19 Jan K. HRAŠE, *Dějiny Náchoda*, s. 345.

20 S největší pravděpodobností se jedná o zkomolený název hradu Petrohrad, Petršpurk, v okrese Louny.

21 J. M. Ludvík uvádí jeho jméno v chybné podobě „Jenyk“, tedy Jeník.

nosti navazuje promulgace „*vyznávám tímto listem všem nynějším i budoucím, kteří tento list čísti nebo čtúc slyšeti budú*“, která končí na druhém řádku. Po dispozici je uvedena koroborace, jež se prolíná též se subskripcí. V této pasáži jsou vyjmenováni svědci, kteří k listině nechali přivést svoji pečeť: „*A já, Jěneč z Janowicz, seděním na Pertsपुरcě, bratr vlastní a společník svrchupsaného pana Jětricha, a já, Jan z Janowicz, seděním na Chlumci, synovec a společník (!) svrchupsaného pana Jětricha, a já, kněz Semík, farář z Náchoda, my všickni svrchupsaní i naši budoucí k tomu ke všemu svrchupsanému svú dobrou vůli i své povolení k tomu dávamy, a na to svědomí i lepší potvrzení my všickni svrchupsaní své vlastní pečeti s naším s dobrým svědomím k tomuto listu smy přivěsili*“. Nadační listina je ukončena datací ve znění: „*Dán a psán v Náchodě, léta od Božího narození po tisíce po čtyřech stech léta druhého a to v středu postic sě k svatému Ondřeji, apoštolu božímu a slavnému*“.

Z hlediska paleografického se omezíme pouze na elementární otázky – typologie písma, čitelnosti, způsobu vyhotovení a repertoár užitých zkratek. Vzhledem k roku vzniku písemnosti není překvapením, že byla užitá bastarda. V našem případě je úhledná, tudíž i dobře čitelná, čemuž napomáhá vesměs rovné vedení řádků s dostatečnými rozestupy mezi nimi. Písmo je dle očekávání orientováno vertikálně. Jelikož střídání silných a tenkých čar tu není ve velkém kontrastu, můžeme bastardu označit spíše za lehkou. Čtení textu nepřináší žádné výrazné potíže, avšak úskalím se stávají ta místa, která jsou charakteristická nějakým defektem. V těchto částech listiny je inkoust prakticky setřený a vybledlý. K správnému pochopení obsahu je tedy nutné uvažovat i nad kontextem. Problematické pasáže jsme zmínili výše u diplomatického popisu, resp. vnějších znaků. Stručně tedy pouze připomeňme, že jde o místa, kde byla psací látka přehnuta a tím pádem často exponována, a části, na nichž se vyskytuje tmavší skvrna či oblast pod horizontálním ohybem. Na zkoumaném pergamentu produkovaly beze vší pochybnosti celkem tři ruce. Za písařskou ruku A si označíme tvůrce celého znění listiny. Rukou B bude Josef Myslimír Ludvík, jenž doplnil poznámku se svým jménem pod pliku roku 1826. Třetí písařská ruka, již označíme C, doplnila nad samotný text listiny její letopočet, tj. rok 1402. Pod tímto rokem je slabě viditelný ještě jednou tentýž údaj. Pro jeho špatnou viditelnost je však otázkou, zda jde o čtvrtou ruku, avšak s největší pravděpodobností nepatřila žádnému z už označených písařů. Ohledně repertoáru užitých zkratek je potřeba podotknout, že zkrácenin se v celé listině mnoho nevyskytuje. V pouhých dvou případech nerozepsal autor „grošův“ a použil tvar litery „g“, k níž připojil svislou smyčku pro označení zkratky.

Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda byla stylizována v českém jazyce, a to v době, kdy byla čeština v přechodu ke své stabilizované podobě. Řada jevů, s nimiž se v historických pramenech z 15. století setkáváme, neodrážejí skutečnou tehdejší výslovnost, nýbrž jsou pozůstatkem z dřívější formy a takto setrvávají až do 16. století.²² Písemnosti z tohoto období si zaslouží pozornost odborníků na starou češtinu, kteří jsou kompetentní k zodpovězení dílčích

22 O tom více srov. Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština pro nefilology*, Brno 2009, s. 24–48.

otázek, např. ohledně ztráty jotace (ě > e), jež proběhla už ve 14. století,²³ ovšem přesahy do následujícího století nelze spolehlivě vyloučit, či monoftongizace (ie > í), k níž došlo v průběhu 15. století.²⁴ Následně provedeme jazykový rozbor, v němž se dotkneme některých hláskových změn, jež bude možné doložit na příkladu zkoumané Jětrichovy listiny. Pro zdůraznění pramenné podoby u určitých analyzovaných jevů, použijeme transliteraci, kde to nebude nutné, bude užita transkripce. Citovaný pramenný text označíme uvozovkami a kurzívou.

V prvé řadě je třeba podotknout, že Jětrichova nadační listina je psána mladším spřežkovým pravopisem. Prvky diakritiky, které by sporadicky nahrazovaly spřežky, tzv. nabodenička krátká neboli *punctus rotundus*²⁵ v textu nenajdeme,²⁶ avšak v jednom případě můžeme uvažovat o výskytu nabodenička dlouhého, *gracilis virgula*.²⁷ Konkrétně se jedná o slovo „ranních“ na 9. řádku, kde je nad literou „í“ označena kvantita právě pomocí dlouhého nabodenička. Povšimnout si můžeme koncovky „-my“ u sloves v 1. osobě plurálu. Ve staré češtině se souběžně užívaly koncovky „-m“, „-my“, „-me“, z nichž poslední varianta nakonec převládla.²⁸ Na zkoumané listině bývá užit druhý způsob, což lze ilustrovat na slovesech nemámy (18. řádek), jmámy (18. řádek), dávámy (21. řádek) či smy (22. řádek). V souvislosti s uvedeným slovesem „jmámy“, v pramenné podobě „*gmamy*“,²⁹ zmiňme, že se jedná o jedno z pěti tzv. atematických sloves, které stará čeština měla. Pro nás je však důležité si všimnout počátečního „j“, jež tu dosud nezaniklo v rámci procesu odstraňování pobočných slabik ve 14. století.³⁰ Stejného jevu si lze všimnout ještě na slově „jmá“. ³¹ Dalším z atematických sloves je „býti“, u kterého se pozastavíme na příkladu z druhého řádku listiny³², kde se vyskytuje v participiu nt-ovém³³ ve tvaru „jsa“, dobovou grafikou vyjádřeném „*gff/a*“. K diftongizaci ó > uo došlo v průběhu 14. století³⁴ a jejím pravděpodobným pozůstatkem jsou někdejší koncovky některých podstatných jmen, např. grošov, vóli, které by jinak měly podobu „grošuo“ a „vuoli“. Diftongizovanou podobu však ve znění zkoumané listiny lze rovněž dohledat. Popsaná změna se promítla do slova „puolčtvrť“. ³⁵ Během následujícího století pak docházelo

23 *Tamtěž*, s. 39.

24 *Tamtěž*, s. 47.

25 *Tamtěž*, s. 17.

26 Srov. s výskytem diakritiky v listině SOA Zámorsk – SOKA Jičín, AM Jičín, inv. č. 1. O ní více připravovaný článek Petr SEDLÁČEK, *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině – privilegium Petra a Čenka z Veselí a Vartenberka (1416)*.

27 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština*, s. 17.

28 *Tamtěž*, s. 115.

29 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 18. řádek.

30 *Tamtěž*, s. 36 a 109.

31 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 16. řádek.

32 Srov. *tamtěž*, 2. řádek.

33 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština*, s. 109–110.

34 *Tamtěž*, s. 40.

35 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 8. řádek.

k monoftongizování *uo > ů*,³⁶ které však popisovaná listina ještě nereflktuje. Další změnou, u níž je zapotřebí se pozastavit, je diftongizace *ú > ou*, o jejímž provedení máme spolehlivé důkazy až z 80. let 14. století. Vzniklý diftong „ou“ byl zprvu zapisován jako „au“ (např. u slova „budoucí“ jde o tvar „budaucí“, v dobové grafice pak „budawci“).³⁷ V Jětrichově listině se však uvedená změna dosud neprojevila a vyskytuje se v ní tak starý úzus: „budúcím“, „čtúc“, „přátel-skú radú“, „takovú úmluvú“, „každú“, „slúžiti“ či „svú dobrú“. Dalším dokladem neuskutečněné diftongizace *ú > ou* může být substantivum roucho v genitivu „rúcha“, které by při akceptování nové podoby mělo v dobové grafice podobu „rawcha“. K nejdůležitější disimilační změně *šč > št* docházelo již ve 14. století, v následujícím století se postupně prosazuje a v 16. století je již pravidlem.³⁸ Zkoumaná listina si zachovává ještě původní podobu ve skupení sykavek, což si můžeme ilustrovat na slově „zwłafcze“,³⁹ tedy „zvlášče“ namísto nového úzu „zvláště“. V souvislosti s touto změnou ještě podotkneme, že proběhla pouze v Čechách, vyhnula se jak Moravě, tak i přechodnému českomoravskému pásu, a je tedy typická pro Čechy a spisovnou češtinu.⁴⁰ Zásadní vliv na práci s historickými prameny vyhotovené v českém jazyce 14.–16. století mají dvě změny, kterých se musíme rovněž dotknout, neboť v době, kdy naše mateřština přechází ke stabilizované podobě, přinášejí řadu otázek, které je nutné při transkribování řešit. První z oněch změn, na níž se zaměříme, je ztráta jotace, tedy přeměna *ě* (krátké jať) > *e*, která spolu s hlavní historickou depalatalizací⁴¹ během 14. století způsobuje, že se místo „ie/ye“ píše „e“. ⁴² Vlivem setrvačnosti však i v 15. století přetrvává původní forma psaní, kterou si budeme demonstrovat na několika případech ze zkoumané náchodské listiny: „wffiem“ (tj. všem, 1. řádek), „slyffiety“ (tj. slyšeti, 2. řádek), „prziebiehlo“ (tj. přeběhlo, 6. řádek), „mffie“ (tj. mšě, 11. řádek), „groffie“ (tj. grošě, 15. řádek) či „ruczie“ (tj. rucě, 15. řádek). Kdyby byla akceptována nová podoba, měla by uvedená slova dnešní formu: všem, slyšeti, mše, groše, ruce. Musíme se ještě dotknout druhé toliko významné změny, kterou je monoftongizace dlouhého jať, *ie > í*, k níž docházelo během 15. století, avšak v pramenných památkách stále pozůstává grafika „ie/ye“. ⁴³ Budeme-li chtít historický pramen z této doby transkribovat, vyvstává nám tak důležitá otázka ohledně respektování zvukové podoby, tedy zda se přiklonit k původnímu tvaru, např. „tiemto“, nebo k již monoftongizovanému „tímtó“. Popsanou hláskovou změnu si představíme ještě na příkladech z Jětrichovy listiny: „Bozie“ (tj. Božie/Boží, 3. řádek), „strziebrnich“ (tj. stříbrných/stříbrných, 3.–4. řádek), „nynegfzieho“ (tj. nynějšího/nynějšího,

36 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština*, s. 47.

37 *Tamtéž*, s. 45–46.

38 *Tamtéž*, s. 43.

39 Srov. SOA Zámorsk – SOKa Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 11. řádek.

40 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština*, s. 43.

41 O tom podrobněji *tamtéž*, s. 38–39.

42 *Tamtéž*, s. 39.

43 *Tamtéž*, s. 47.

16. řádek) či „*narozenie*“ (tj. narození, poslední řádek). Za lokální (nářeční) podobu lze pravděpodobně považovat slova „*lidecz*“ (tj. lideč, 4. řádek), místo „lidech“, „*wfficz kny*“ (tj. všickni, 21. řádek), místo „všichni“ nebo „*konfel/cziey*“ (tj. konšelsčej, 15. řádek), místo „konšelskej“.

III.

Listina Jětrřicha z Janovic a Náchoda,⁴⁴ vydaná dne 29. listopadu 1402, se dochovala v ucházejícím stavu, ovšem pergamem je značně zašpiněn, zanesen prachem a pomačkán. Nejvýraznější vadu představuje trhlina u pravého horního okraje. K listině byly původně na pergamenových prouzcích přivěšeny čtyři pečeti, dnes jsou však deperditní. Písemnost je složena z běžných listinných formulí – intitule, promulgace, dispozice, koroborace, jež se prolíná se subskripcí, a datace, která uvádí místo vydání, inkarnační rok a den specifikovaný středou, svátkem sv. Ondřeje. Užitá bastarda je spíše lehká a až na text na poškozených místech psací látky i dobře čitelná. Na pergamenu můžeme spolehlivě rozpoznat tři písařské ruce – písařem A je vyhotovitel listiny, ruka B patří Josefu Mysli míru Ludvíkovi, jenž připojil v roce 1826 pod pliku svoji poznámku, a písař C doplnil na horní okraj psací látky letopočet 1402. Spekulovat lze i o možnosti písařské ruky D, jejímž produktem je rovněž napsaný letopočet, avšak velmi slabě viditelný. Zkratka je ve zkoumané archiválii poskrovnu, pouze ve dvou případech bylo slovo „grošov“ uvedeno do tvaru litery „g“, k níž se pojí svislá smyčka označující zkrácení.

Zkoumaná nadace je psána mladším spřežkovým pravopisem. V jednom případě můžeme uvažovat o přítomnosti *gracilis virgula* nad literou „í“ ve slově „ranních“. Slovesa v 1. osobě plurálu jsou typická koncovkou „-my“, např. jmámy, kde si zároveň všimneme počátečního písmene „j“, které nebylo dosud vyjmuto v rámci procesu odstraňování pobočných slabik ve 14. století. Participium nt-ové od slovesa „býti“ je možné vidět na příkladu „*gffa*“, tj. jsa. V případě diftongizace jsme pozorovali hned několik jevů. Změna *ó > uo* není, vyjma slova „puolčtvrti“, v listině reflektována, tudíž se tu nadále vyskytují dlouhé samohlásky, např. vóli. Přeměna *ú > ou* se zde taktéž neprojevila a udržuje se starý způsob psaní, např. čtúc. Další změnou, jež není jazykem listiny reflektována, je disimilace *šč > šč*. Podoba některých užitých výrazů, konkrétně „*lidecz*“ (tj. lideč místo „lidech“), „*wfficz kny*“ (tj. všickni místo „všichni“) nebo „*konfel/cziey*“ (tj. konšelsčej místo „konšelskej“), nás vede k závěru, že jde o lokální, resp. nářeční tvar.

Podstatné otázky vyvstávají při práci s obdobně starými prameny v případě dvou důležitých změn – ztráty jotace *ě > e* a monoftogizace *ie > í*. V prvním případě by mělo jít o již uskutečněný proces, avšak i v námi zkoumané listině stále nacházíme pozůstatky staršího úzu, jenž už ovšem nemusí zachycovat tehdejší zvukovou podobu jazyka, kterou pomocí transkripce zachycujeme. Musíme tedy řešit problém, zda při transkribování ponechávat starší formu „mšě“ či zvolit ztrátou jotace ovlivněný tvar „mše“. K podobné otázce docházíme i v případě

44 SOA Zámorsk – SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1.

druhé zmíněné hláskové změny, tj. zachování starého úzu „narozenie“ nebo již monoftongizovaného „narození“.

Písemné prameny ze 14. a 15. století, včetně Jětrichovy nadační listiny, představují zajímavý materiál pro odborníky na starou češtinu. Pojednání o Jětrichově nadační listině je drobným střípkem k regionální historii, avšak nabízí možnosti pro hlubší bádání, které by bylo podmíněno rozšířením souboru zkoumaných písemností a případnou komparací s jinými písemnými památkami z téhož období, primárně z východočeské proveniencie, což by podněcovalo k vypracování syntetizující práce zaměřující se na dané písemné památky nejen z hlediska pomocnovědně historického, ale rovněž lingvistického. K zodpovězení otázek, jež byly výše nastíněny, tj. jak postupovat při transkripci u slov, které setrvávají ve starší formě, přestože teoreticky již zvuková podoba odpovídala provedeným změnám, se nabízí spolupráce s jazykovědci zaměřujícími se na český jazyk této doby.

Autor | Author

Petr Sedláček

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Veveří 97

602 00 Brno

sedl.petr@gmail.com

Mgr. Petr Sedláček (*1989) je vědeckým pracovníkem Historického ústavu Akademie věd ČR, pobočky v Brně. Jeho odbornou specializací jsou edice středověkých pramenů diplomatické povahy.

recenze

**Jan DRÁBEK, *Dva životy Vladimíra Krajiny,*
Praha, Toužimský & Moravec, Praha 2016, 206 s.,
ISBN 978-80-7264-171-0**

Kniha *Dva životy Vladimíra Krajiny* od Jana Drábka je výjimečná především s ohledem na to, že se jedná o jedinou práci, shrnující celý život a působení prof. Vladimíra Krajiny. Všechny předešlé knihy, které se částečně dotýkají osudů této osobnosti, se zaměřují pouze na určitou část života.

Vladimír Krajina se narodil ve Slavicích u Třebíče v roce 1905. Vystudoval botaniku a rostlinnou ekologii na UK, kde později působil na Botanickém ústavu Přírodovědecké fakulty. Po Mnichovské dohodě se zapojil do odbojové činnosti. Po prvních vlnách zatýkání gestapem se stal hlavní osobností československého domácího odboje, když člen Politického ústředí šifroval zprávy zasílané ilegální vysílačkou Sparta I. zahraničnímu odboji. V únoru 1943 byl dopaden gestapem a vězněn v Petchkově paláci, později v Terezíně. Po válce se zapojil do politického života, když se stal tajemníkem Československé strany národně sociální a v roce 1946 byl zvolen poslancem Národního shromáždění. V období třetí republiky patřil k politikům, kteří nesouhlasili s komunisty nastoleným kurzem. Ihned po únoru 1948 se mu podařilo uprchnout za hranice do americké okupační zóny v Německu, odkud odcestoval do Velké Británie. Zde přijal nabídku působení na kanadské univerzitě vancouveru, kde působil opět jako vědecký pracovník. Kanada se pro něj a jeho rodinu stala druhým domovem, získali i kanadské občanství. Na univerzitě se postupně profesně vypracoval a stal se známým vědcem, a to především poté, co vymyslel systém vytváření ekologických rezervací. Do Československa se navrátil na krátký čas až po sametové revoluci v roce 1990, kdy přijal od prezidenta Václava Havla Řád Bílého lva.

První knihou, vydanou v roce 1969, která se okrajově zabývá činností V. Krajiny, je publikace *Nás živé nedostanou* od Antonína Tichého. Ta je však orientována hlavně na působení paradasantního výsadku Antimony, který byl na území Protektorátu Čechy a Morava vyslán londýnskou vládou za účelem znovunavázání ilegálního spojení s domácím odbojem a pověřen nalezením Vladimíra Krajiny. Vzhledem ke skutečnosti, že spolupráce mezi touto skupinou a Vladimírem Krajinou měla velmi krátké trvání, přispívá k poznání jeho osobnosti a života jen velmi málo. Čtenářsky i historicky zajímavější publikací, podávající základní informace o tomto politikovi, jsou Krajinyovy memoáry s názvem *Vysoká hra: vzpomínky* (1994). Autor v ní provází čtenáře svým životem, přičemž velmi detailně líčí především odbojovou činnost. Připomíná všechny úkryty a osoby, které mu pomáhaly uprchnout před gestapem. Poválečnému životu se věnuje především z hlediska svého působení jakožto generálního tajemníka Československé strany národně sociální a důvodům útěku do exilu. Následná léta působení v Britské Kolumbii a jeho návrat do vlasti, téměř po půl století života, shrnuje pouze v jedné podkapitole. Vzpomínky také často prokládá přímou řečí či různými glosami, vzkazy a depešemi. Pro badatele

přínosnou knihou je o rok později vydaná *Smrt přála statečným. Osudy doc. Vladimíra Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války* od Jiřího Šolce. Tato již prameny podložená práce se opírá vedle dosud publikované literatury také o archivní prameny. Začíná na počátku života Vladimíra Krajiny, v jeho rodné vsi Slavice u Třebíče a sleduje jeho život za první republiky, během studií, profesní působení na Karlově univerzitě či cesty do zahraničí. Poté z velké části popisuje odbojovou činnost, věznění v Terezíně, ale také poválečné působení v politice, jeho postoje k tehdejší situaci a útek do emigrace. Poúnorových osudů se dotýká jen velmi sporadicky.

Vedle Vladimíra Krajiny neunikli historiografickému zájmu ani ostatní významní národně socialističtí pováleční politici. O jeho velmi blízkém příteli, Prokopu Drtinovi vyšla v roce 2011 kniha od Ondřeje Koutka *Prokop Drtina: Osud československého demokrata*. Životem předsedy Československé strany národně sociální se zabývá několik monografií, především ty od Jaroslavy Čěrdlové *Petr Zenkl: jeden z tvůrců československé demokracie* (2011) a Martina Nekoly *Petr Zenkl: Politik a člověk* (2014). Životní osudy Huberta Ripky rozebírá monografie Vladimíra Goňce *Hubert Ripka: un europeén* (2006). O Jaroslavu Stránském dosud nebyla napsána podobná práce.

Publikace *Dva životy Vladimíra Krajiny* o 206 stranách je rozdělena do 20 chronologicky seřazených kapitol, sledujících životní cestu prof. Vladimíra Krajiny, které jsou doplněny velkým množstvím obrazového materiálu. Již její název napovídá, že autor nechce čtenářům přiblížit pouze první část životních osudů, ale zachytit také druhou, delší a neméně zajímavou životní dráhu této výjimečné osobnosti. Název celé knihy je velmi vhodně zvolen, neboť jej lze chápat dvojím způsobem – buď na základě odlišnosti života excelentního vědce a uznávaného botanika oproti působení v odboji a v poválečné politice třetí republiky – anebo s ohledem na život v Československu ohraničený únorem 1948 a následnou emigraci a usazení se rodinou po zbytek života v Kanadě. Ať už byl záměr autora jakýkoliv, příznačnost názvu je nesporná.

Úvod historika Jan B. Uhlíře věcně shrnuje nejdůležitější okamžiky z života Vladimíra Krajiny a vyslovuje potěšení nad sepsáním této knihy.

První část publikace, v níž se dozvídáme o mládí, dospívání a studiích hlavního protagonisty, vychází z velké části z informací obsažených ve vzpomínkách V. Krajiny. Jsou však obohaceny o některé detaily, pomáhajícími proniknout ještě o něco hlouběji do osobní roviny a umožňující lépe pochopit vnímání a prožitky, které formovaly osobnost, postoje a povahové rysy mladého muže. Nezbytné informace získal autor ze vzpomínek a vyprávění členů Krajiny rodiny a také svého otce, Jaroslava Drábka, Krajiny blízkého přítele. Informace pro napsání kapitol zobrazujících V. Krajinu jako odbojáře, jeho osudy v době, kdy se ukrýval před gestapem, následné dopadení a zatčení, odvoz do Prahy, věznění v Terezíně a poslední válečné dny, autor také částečně čerpá z již zmíněných Krajiny vzpomínek. Ve 4. kapitole *Zatčení* lze autorovi vytknout zavádějící informaci na stranách 61–62, na kterých popisuje zatčení členů paradesantního výsadku Antimony. Sice správně uvádí, že gestapo dorazilo do Rovenska, kde

obklíčilo dům, se skrývajícími se muži, kteří raději spolkli ampulku s cyankáli, než aby se vydali živí do rukou gestapa. Ovšem dále uvádí, že po požití jedu je „*zuřiví gestapáci naložili oba do auta a jeli zběsile k nejbližšímu doktorovi (...) tam jeden ze statečných českých četníků zapálil Jasínkovi, jedinému z parašutistů, který byl ještě na živu, jeho poslední cigaretu. Poté však i Jasínek pocítil následky jedu, který spolkl, a padl ... Práce skupiny Antimony byla tedy u konce.*“ Z této informace by mohl čtenář nabýt dojmu, že členové výsadku Antimony byli pouze dva a oba zde zemřeli, což ale nebylo pravdou. Dopadeni byli pouze Lubomír Jasínek a František Závorka, kteří opravdu na následky požití jedu zemřeli, ale třetí člen Stanislav Srazil byl gestapem dopaden živý v jiné vesnici a později donucen gestapem k radiové protihře Hermelín. O rok později byl popraven v Malé pevnosti Terezín.

Pro historiky nejpřínosnější je druhá část knihy, popisující osudy V. Krajiny a jeho rodiny v kanadském Vancouveru, kde autor čtenářům přibližuje nelehké začátky vynikajícího vědce v novém prostředí, v němž musel začínat znovu od úplného počátku. V této části Jan Drábek využívá osobních vzpomínek Vladimíra Krajiny mladšího (syna V. Krajiny), se kterým se velmi dobře znal. Díky vzpomínkám jsou osudy vědce doplněny neméně zajímavými okamžiky z běžného rodinného života. V těchto kapitolách autor přináší prozatím nikde nezaznamenaný pohled do života neúnavného botanika, který byl zaníceným ekologem a postupně se mu podařilo získat uznání na místní univerzitě a v celé Kanadě. Seznamuje čtenáře hlavně s jeho největším vědeckým úspěchem, kterým bylo položení základu pro utváření ekologických rezervací. Rezervace začaly díky němu vznikat v Kanadě na konci 60. let 20. století. Za tento počín se stal nejen ve vědeckých kruzích velice uznávaným a získal za něj také Řád Kanady. Celá kniha je zakončena dvěma kapitolami, popisujícími poslední roky Krajinova života. Zahrnovaly krátký návrat do Československa, jeho vyznamenání Řádem Bílého lva z rukou tehdejšího prezidenta Václava Havla a opětovné navrácení do Vancouveru, kde však po smrti manželky onemocněl Parkinsonovou chorobou a o dvě léta později zemřel. Všechny tyto události autor zaznamenal na základě vzpomínek Krajinových dětí Vladimíra a Mileny.

Určitým nedostatkem, který lze nalézt v popisu druhé části Krajinova života je velmi malý prostor, který autor věnoval jeho působení v exilových organizacích. Pouze okrajově zmiňuje jeho účast na zasedání tehdy vzniklé Rady svobodného Československa v roce 1949, dále ale neuvádí, zda se v ní poté angažoval či nikoliv. Ve stejné míře autor zaznamenal také jeho spolupráci s ostatními národními socialisty v exilu. Pouze podotýká, že se ve stejném roce sešel Vladimír Krajina v New Yorku s národními socialisty a dohodl s nimi nový program strany. Dále se však činností v exilové straně nezabývá, ani se nikde nenachází poznámka o funkci předsedy národně socialistické strany, které se Krajina ujal v roce 1975, po smrti dosavadního předsedy Petra Zenkla.

I přes skutečnost, že kniha není odborně psaným textem doplněným poznámkami pod čarou, nejedná se pouze, jak by se mohlo na první pohled zdát, o románové vylíčení života, ale o historickými fakty podloženou publikaci,

kteřá přináší mnoho nových informací i pro badatele. Janu Drábkovi se podařilo napsat knihu zobrazující ucelený životní příběh, který je jak čtivý, tak historicky přínosný.

Autor v knize neuvádí, zda vycházel rovněž z archivních materiálů. Spíše čerpá informace z dosud vydané literatury, ze vzpomínek svého otce a především od členů Krajinovy rodiny. Otázkou tak zůstává, zda autorova osobní blízkost a sympatie k Vladimíru Krajinovi nemohly do jisté míry ovlivnit jeho kritický úsudek.

Autorka | Author

Mgr. Monika Kabešová

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
monika.kabesova@uhk.cz

Klára FABIÁNKOVÁ a kol., *Role státu v krizových obdobích v první polovině 20. století, Agentura Pankrác, Praha 2016, 168 s., ISBN 978-80-86781-29-7*

Kolektivní monografie, jež nese název *Role státu v krizových obdobích v první polovině 20. století*, je výsledkem výzkumných snah členů Katedry hospodářských dějin (KHD) Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze, k nimž vyjma Kláry Fabiánkové, jako hlavní autorky, patří např. Zdenka Johnson, Jakub Drábek, Petr Chalupecký a další. Pod vedením již zmíněné dr. Fabiánkové se nám dostává do rukou odborná publikace, jež si klade za cíl analyzovat dosah a účinnost státních intervencí v krizových okamžicích dějin, a to převážně v etapách historického vývoje, ke kterým by se řadily aspekty jako např. hospodářské krize, přípravy na válečný konflikt, konflikt jako takový a poválečná obnova. Z geografického hlediska je kniha tematicky zaměřena převážně na prostor západní a střední Evropy, z nichž je nejvíce věnována pozornost Německu, Velké Británii a Československu, ale svoji kapitolu zde mají i Spojené státy americké. Vzhledem k tomu, že tato kniha vznikla v okruhu autorů, kteří se profesně specializují na výzkum v oblasti hospodářských a sociálních dějin, setkáváme se v jednotlivých kapitolách kromě vlastního odborného historického textu i s jeho doplněním z hlediska makroekonomického a mikroekonomického náhledu, což je demonstrováno i tím, že jsou některé kapitoly doplněny přehlednými grafy a tabulkami.

S ohledem na vnitřní strukturu této monografie, je čtenáři předloženo celkem osm samostatných kapitol, kterým předchází poměrně srozumitelný úvod, který slouží k uvedení do dané problematiky. Následný text je psán ve spisovném jazyce, který je však mnohdy doplněn o termíny z oblasti ekonomiky, což může být pro čtenáře-laika, v oblasti hospodářských dějin neznalého, příčinou k částečnému neporozumění některých pasáží. Autoři v textu odkazují na fakta, jež pocházejí buď z archivních pramenů, nebo z odborné literatury, přičemž se často odhodlávají k jejich kritice a k vlastním úvahám, čímž, dle mého názoru, získává výsledný text na čtivosti. Co naopak celkovou konzistenci textu narušuje a snižuje tím i konečnou čtivost této knihy, je značně rozsáhlý seznam poznámek pod čarou, v němž se občas setkáváme s tím, že autor rozepisuje právě svou myšlenku nejen v textu, ale pokračuje s její reprodukcí i „pod čarou“. Domnívám se, že prostor pro poznámkový aparát měl být spíše určen pro uvedení odkazů pramenné základy k textu, jelikož načítání dlouhých doplňujících komentářů pod čarou částečně ruší a zhoršuje pochopení autorovy myšlenky.

V souvislosti s obsahovou skladbou této monografie stojí jistě za zmínku některé kapitoly, které lze začlenit do hospodářských dějin Československa 1. poloviny 20. století. V celkovém úhrnu korespondují s československými dějinami ve vymezeném období celkově čtyři kapitoly, a sice kapitola I., II., VII. a VIII. Podle mého mínění představuje právě kapitola č. II., jež je uvedena nadpisem *Vznik a fungování Výboru pro ochranu československého cukrovarnictví a řepařství*,

cenným příspěvkem k dějinám československého cukrovarnictví a řepařství. Tato kapitola totiž vyvrací zažitá přesvědčení, které se zakládalo na vlivu velké hospodářské krize v kontextu s vypuknuvší cukerní krizí. Předkládaná fakta, využitá v této kapitole, hovoří ovšem o řadě odbytových krizí v rámci československého obchodního trhu, které se staly startovacím mechanismem pro vypuknutí této krize. Zároveň lze také konstatovat, že spojení československého cukrovarnictví a vládního aparátu mělo v konečném důsledku negativní vliv hlavně na koncové konzumenty.

Pokud odhlédneme od kapitol, které mají spojitost s československými dějinami ve vymezeném období, zaslouží si, dle mého názoru, pozornost ještě dvě kapitoly, a sice č. III – *Proměny fiskální politiky Spojených států amerických v době New Dealu* a č. IV. – *Faktory německých hospodářských zisků na okupovaném sovětském území v letech 1941–1943/4*. První z uvedených kapitol spadá časově do období vlády prezidentů USA – H. Hoovera a F. D. Roosevelta a hodnotí jejich participaci na vyhlášení souboru opatření a ekonomických a sociálních reforem pod názvem New Deal. Zdenka Johnson nahlíží na projekt New Deal z pohledu vývoje výnosů a útrat federálního rozpočtu ve spojitosti s makroekonomickým vývojem. Na základě statistických údajů poté dokládá, že rychle se zvyšující výdaje byly kvůli dopadu velké deprese hrazeny navýšením veřejného dluhu.

Neméně zajímavé téma obsahuje druhá z uvedených kapitol, která podává ne zcela obecně známé poznatky o německé okupační politice v oblasti Ukrajiny a Běloruska. Kromě jiného je čtenář seznámen s mechanismy okupační politiky na zabraném území a vlivem nastolené propagandy.

Závěrem je třeba zmínit, že tvůrčí tým pod vedením Kláry Fabiánkové vytvořil publikaci, která, jak už vyplývá z jejího názvu, akcentuje úlohu státu jako klíčového prvku při zasahování v krizových obdobích v knize uvedených zemích, a to nejen z pohledu významu, ale také účinnosti zásahů státu do života lidí. Domnívám se, že tato kniha tvoří zajímavé doplnění odborných publikací z kategorie hospodářských dějin a pro čtenáře, které zajímá historie v návaznosti na hospodářskou problematiku, stojí jistě za přečtení.

Autor | Author

Mgr. František Krejčí

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

frantisek.krejci.1@uhk.cz

Nyskie Szkice Muzealne, T. X/2017, Muzeum Powiatowe w Nysie 2017, 344 s., ISSN 1899-4792

O tom, že se vyplatí sledovat zahraniční nakladatelskou produkci, nemůže být sporu. Jednou ze zajímavých tiskovin, které se na české území prakticky nedostávají, je vlastivědný sborník okresního muzea ve slezské Nise. Veřejné knihovny České republiky dnes ve svých digitálních katalozích nabízejí jen tři z jedenácti dosud vydaných svazků tohoto regionálního sborníku. Středověké město na Kladské Nise bylo významným centrem východní části Dolního Slezska. Dnes je administrativně zařazeno do Opolského vojvodství a tedy do Horního Slezska. Muzeum sídlí v Nise v barokním paláci vratislavských biskupů v předpolí dávného biskupského hradu. Jubilejní desátý svazek sborníku byl vydán v roce 120. výročí založení muzea a jeho první čtyři příspěvky jsou proto výročí věnovány. Následují tři studie archeologické a tři s umělecko-historickou a restaurátorskou tematikou, etnografický příspěvek o niském kroji, seznámení s regionálními vlastivědnými časopisy a sborníky, biografie renesančního kartografa Martina Helwiga a studie o dějinách niského železničního uzlu. Pozornost českých historiků by měly přitáhnout poslední dva příspěvky, o nichž bude pojednáno níže. Závěrečnou část sborníku vyplňují monografie exponátů měsíce roku 2016, presentovaných v elektronických médiích, přehled činnosti muzea v roce 2016 a seznam autorů.

Przemysław Nadolski se ve stati *Losy dzwonoń kościelnych ziemi nyskiej w kontekście drugiej wojny światowej* (s. 199–241) zabývá okolnostmi rekvizice kostelních zvonů za druhé světové války. Zpracovává tak téma, kterému se v našich zemích dosud nedostalo pozornosti. Po stručném úvodu následuje katalog jednotlivých lokalit se stručným popisem ponechaných převážně středověkých zvonů a především podrobným popisem rekvírovaných zvonů. Také ve Slezsku byly zvony rekvírovány již za první světové války v roce 1917. Předtím byly rozděleny do čtyř kategorií: A – zvony bez památkové hodnoty určené ke konfiskaci, B – zvony historické méně hodnotné, o nichž mělo být rozhodnuto později, C – zvony historické vyšší hodnoty, také o nich mělo být rozhodnuto později, D – zvony vysoké historické i památkové hodnoty určené k zachování. K ohodnocení zvonů byly pořizovány soupisy, stejně jako v našich zemích. Také v niském okrese docházelo k ukrývání zvonů před rekvizicí a k protestům při jejím provádění. V každém kostele byl ponechán alespoň jeden zvon, za zkonfiskované zvony byla vyplácena finanční náhrada, určená k pořízení nových zvonů. Rekvizice se netýkaly zvonů ocelových (železných, litinových), které se dodnes dochovaly především v evangelických kostelech. Část zvonů nebyla rozlita a po válce byla vrácena na původní místa.

Již v závěru Velké války a zejména po roce 1918 byly zvonové soubory doplňovány. Valná většina z nových zvonů pocházela ze slezských zvonáren Carl Loesch v Opoli a Albert Geittner a dědicové ve Vratislavi, najdou se však mezi nimi i zvony od dědiců Franze Schillinga z dodnes existující zvonárny v Apoldě v Durynsku a především z vratislavské pobočky slévárny F. Otta z He-

mmelingen u Brém. Většina zvonů byla odlita do roku 1930, z let 1931 a 1932, kdy vrcholila hospodářská krize, nepocházel žádný zvon. Nejmladší ze zvonů byl odlit v roce 1937. Již v roce 1940 byla provedena klasifikace zvonů stejným způsobem jako za předchozí války. K vlastní rekvizici zvonů došlo v roce 1942, skončila v roce 1943. Rekvírovány byly zvony skupin A–C, na věžích zůstaly jen zvony středověké, některé z nich pak zanikly v průběhu bojů v roce 1945. Zvony skupiny A byly rozlity, zvony skupin B a C (méně významné středověké a zvony mladší do 18. století) byly uloženy ve skladišti v hamburském přístavu. Zvony ze Sověty osvobozeného území dnešního Polska tam zůstaly i po roce 1945. Tehdy Hamburk připadl do britské zóny a zvony ze tří západních zón se vrátily svým majitelům. Nevrácené zvony z oblastí východního bloku (včetně zvonů z českých zemí) byly posléze rozmístěny do kostelů západního Německa, kde většina z nich slouží svému účelu dodnes. Jen několik z těchto zvonů se vrátilo do Slezska, poslední takový návrat se uskutečnil v roce 2001.

Velkou část příspěvku tvoří soupis zvonů, sestavený abecedně podle obcí, uvnitř obcí je uváděn nejprve farní kostel, pak ostatní (hřbitovní, evangelické aj.). Předložený soupis nemá ambice kampanologické ani epigrafické a proto postrádá údaje o ladění či bližší údaje o použitém písmu, bohužel jej nedoprovázejí žádná vyobrazení. Soupis uvádí údaje o umístění dochovaných zvonů. V úvodu každého hesla jsou zmíněny dochované zvony včetně přepisu nápisů. Většina starších zvonů pocházela ze zvonárny v Nise, z konce 15. století od zvonáře Bartoloměje Lindenratha, Mathiase Siedenhaara, Adama Schrauba, Petera Herela, z poloviny 17. století od Christopfa Hermsdorfa a Hanse Grosche, jejich následovníka Mathiase Munse, z počátku 18. století od Johana Georga Posecka, Heinricha Josefa Reichela a Stephana Dominika Reichela a z jeho závěru od Samuela Benjaminu Magera a z 1. pol. 19. stol. od Christiana Gottfrieda Mageara. Mezi nimi jsou uvedeny i zvon Vavřinec z Janowé (Johnsdorf, dříve okres Grodków) z roku 1775, dnes v kostele sv. Konráda v Ingolstadtu a zachovaný sanktus v Złotogłowicích (Nisa) z r. 1773, oba ulité Antonem Schwaigerem v kladské zvonárně. Jeden ze zvonů nízkého kostela sv. Jakuba a Anežky odlil v r. 1701 brněnský zvonář Jan Křtitel Mellack (dnes v Kolíně n. Rýnem – Deutz v kostele sv. Heriberta), v obci Przechód (Waldfurt, býv. okr. Falkenberg) je dodnes užíván zvon od olomouckého zvonáře Wolfganga Strauba z r. 1764. Pro kostel ve Starém Pačkově zhotovil v r. 1575 dochovaný zvon s českým nápisem zvonář Martin Jindra z Klatov. Pro českého čtenáře je zajímavé také zjištění, že i do těchto končin směřovala produkce broumovské zvonárny Oktáva Wintera. Z šesti kostelů dnešního okresu Nisa bylo devět z nich později rekvírováno: Koperniki (Nisa) – z r. 1926, Makowice (Grodków) – r. 1925, Nowy Świątów (Nisa) – 1926, Otmuchov (kostel sv. Mikuláše a Františka Xaverského) – 1926, Radzikowice (Nisa) – 2 zvony 1924, Rzymkowice (bývalý okres Falkenberg) – 3 zvony z r. 1924.

Dlouholetá práce Przemysława Nadolského tak přináší z nepříliš velkého území na pomezí Dolního a Horního Slezska několik dosud neznámých informací o zvonech českých a moravských zvonářů zhotovených pro slezská

území a mimo jiné i polským badáním dosud opomíjené informace o existenci a produkci kladské zvonárny na přelomu 3. a 4. čtvrtiny 18. století.

V druhé stati, která si zaslouží více pozornosti, již název *Problem własności lasu miasta Paczkowa na teritorium Czechosłowacji w latach 1945–1949* (s. 243–252) napovídá, že její autor Paweł Szymkowicz se zabývá pokusy města Pačkova o znovuzískání městského lesa, který po roce 1742 zůstal na území habsburské monarchie a v roce 1945 byl konfiskován československým státem. Město Pačkov získalo rozsáhlý lesní majetek (nejméně 1770 ha) na katastru Horních Hoštic, zaniklého Hunsdorfu a v Bílém Potoce u Javorníku od nízkého knížete Konráda Olešnického v roce 1420. Jedná se o horské lesy na severních svazích Jeseníků mezi Javorníkem a Bílou Vodou. Konfiskací roku 1945 tak město Pačkov ztratilo významný zdroj příjmů z hospodaření (až 25 % ročního příjmu) i stavebního a truhlářského materiálu a topiva. Na území města se nacházely dvě pily, pět strojních truhláren a jedna továrna na stavební hmoty, které konfiskace odřízla od nejvýhodnějšího zdroje základní suroviny. Orgány města se proto snažily získat Městský les zpět, zejména po zkušenostech ze zimy 1946–1947, kdy v důsledku nevytápění dosud neosídlených domů zamrzl v celém městě vodovod. Pokoušely se jednat s ministerskými orgány, pak své úsilí napřely na krajské orgány. Již v roce 1947 se ukázalo, že v podobné situaci se nachází české město Náchod, které na polské straně hranice přišlo o slánský statek, jehož skladba kultur však byla odlišná a rozloha výrazně menší (47 ha polí, 58 ha luk a 57 ha lesa). Město Pačkov dokládalo nárok na 1979,75 ha lesních pozemků, jejichž výnosy tvořily 25 % příjmů města. Koncem roku 1947 jednali pačkovští vyslanci o možnosti užívat les jak u lesní správy v Javorníku a našli i potvrzení o majetcích města na okresním soudu v Jeseníku. O případném vydání pozemků se však mělo rozhodnout v Praze. V lednu 1948 proto krajský úřad v Katovicích požádal polské ministerstvo zahraničí o vyjednání možnosti užívání lesa s příslušnými československými orgány. Ministerstvo zahraničí pak informovalo československé velvyslanectví ve Varšavě o tom, že polský stát je ochoten vyhovět požadavku města Náchoda na vrácení pozemkového majetku, pokud československá strana vyhoví obdobnému požadavku města Pačkova. V březnu 1949 však polské orgány náchodské žádosti nevyhověly, protože slánský statek města Náchoda byl uznán za opuštěný německý majetek. Československé velvyslanectví proto požadovalo na polském ministerstvu zahraničí, aby došlo k přehodnocení tohoto názoru, protože město Náchod statek získalo v roce 1601; nešlo tedy o bývalý německý majetek, ani o majetek opuštěný, vždyť to byly polské orgány, které majiteli bránily v jeho řádném obhospodařování. Protože však pozemky slánského statku byly již rozděleny polským osídlencům a podle mínění polských orgánů československá strana neměla zájem na vydání pačkovského lesa, nebyl nárok města Pačkova dále podporován. K zápornému stanovisku se v srpnu 1949 přidalo i ministerstvo lesů, které upozornilo, že les se nachází mimo katastr obce, a proto podle polských zákonů nenáleží městu, ale státu. Navíc neplní-li funkci rekreačního území pro obyvatele města, když byl kvůli státní hranici nepřístupný; přitom by příčle-

nění nárokovaných území k sousedním státům vedlo k diskutabilním změnám státní hranice. Tím skončily snahy města Pačkova o získání lesa. Nárok nebyl uspokojen ani při dalších úpravách a vyrovnávání státních hranic, při nichž Polsko předalo Československu 1205 ha pozemků a získalo jen 837 ha. Česká a slovenská strana tak mají Polsku předat ještě 368 ha pozemků, řešení je však po politických a majetkových změnách posledních tří desetiletí v nedohlednu.

Oba příspěvky přinášejí zajímavé materiály k tématům, řešeným i na české straně hranice a dotýkají se i kladské problematiky, jež byla v nedávných letech společnou prací českých, polských a německých historiků společně zpracovávána a publikována.

Autor | Author

Ing. Jiří Slavík

Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště
v Josefově
Okružní 418
551 02 Jaroměř – Josefov
slavik.jiri@npu.cz

zprávy

První veřejná prezentace vědecké přípravy regionální výstavy „Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách“ (Muzeum východních Čech, Hradec Králové 2020)

Regionální výstavy historického a umělecko-historického zaměření jsou tradičně divácky velmi přitažlivé a zároveň vědecky přínosné. Dokladem je značný počet realizovaných projektů tohoto druhu z posledních desetiletí v Německu,¹ Rakousku,² Slovensku³ a Polsku.⁴ Na území českých zemí nejstarší projekt tohoto druhu realizoval v roce 1928 Josef Opitz, zaměřený na region severozápadních Čech, tehdy s převahou německého obyvatelstva.⁵ Průkopnickou výstavu umění gotiky na Moravě a ve Slezsku uskutečnil Albert Kutal v Zemském muzeu v Brně v roce 1935.⁶ V šedesátých letech 20. století iniciovali Jaromír Homolka a Jiří Kropáček výstavu pozdně gotického umění jižních Čech.⁷ V uskutečnění dalších zamýšlených projektů se podařilo pokračovat až po politickém převratu v listopadu 1989. Jiří Fajt v roce 1995 připravil pro Národní galerii v Praze výstavní záměr představující fond gotického umění západních Čech.⁸ Následně byl představen komplexní pohled na výtvarnou kulturu pozdního středověku a raného novověku v moravském a slezském prostředí, trojicí paralelních výstav v Brně,⁹ Opavě¹⁰ a Olomouci¹¹ z let 1999–2000. Tento moravskoslezský projekt završilo přenesení nejvýznamnějších uměleckých děl do Říma a jejich vystavení

- 1 Jiř FAJT – Wilfried FRANZEN – Peter KNUEVENER (edd.), *Die Altmark von 1300 bis 1600: Eine Kulturregion im Spannungsfeld von Magdeburg*, Lübeck–Berlin 2011; Ernst BADSTÜBNER, *Die Kunst des Mittelalters in der Mark Brandenburg: Tradition-Transformation-Innovation* Lukas Verlag, 2008; *Für Krone, Salz und Kelch. Wege von Prag nach Zittau, Ve jménu koruny, soli a kalicha. Cesty z Prahy do Žitavy*, Zittauer Geschichtsblätter, Heft 45, Zittau–Görlitz 2011.
- 2 Lothar SCHULTES – Bernhard PROKISCH (edd.), *Gotik Schätze Oberösterreich* (kat. výst.), Linz–Weitra 2002.
- 3 Dušan Buran (ed.), *Gotika. Dějiny slovenského výtvarného umenia* (kat. výst.), Slovenská národná galéria, Bratislava 2003.
- 4 Henryka OLSZEWSKA-JEREMA – Markéta JAROŠOVÁ – Andrzej HOLECZKO-KIEHL, *Śląskie Sacrum – sztuka gotycka 1200–1550*, Muzeum Śląskie, Katowice 2011.
- 5 Josef OPITZ, *Gotische Malerei und Plastik Nordwestböhmens. Katalog der Ausstellung in Brück-Komotau*, Brück–Komotau 1938.
- 6 Jaroslav HELFERT – Albert KUTAL, *Výstava gotického umění na Moravě a ve Slezsku*, Zemské museum v Brně 27. X. 1935–15. I. 1936 (kat. výst.), Brno 1935; Lubomír SLAVÍČEK, *Objev nové pevniny. Brněnská výstava gotického umění Moravy a Slezska 1935/1936 a Albert Kutal*, in: Helena Dáňová – Klára Mezihořáková – Dalibor Prix (edd.), *Artem ad vitam: kniha k poctě Ivo Hlobila*, Praha 2012, s. 580–599.
- 7 Jaromír HOMOLKA – Jiří KROPÁČEK (edd.), *Jihočeská pozdní gotika* (kat. výst.), AJG, Hluboká nad Vltavou 1965.
- 8 Jiří FAJT (ed.), *Gotika v západních Čechách (1230–1530) III.* (kat. výst.), Národní galerie v Praze, Praha 1996.
- 9 Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 II. Brno* (kat. výst), Moravská galerie v Brně, Brno 1999.
- 10 *Tamtéž*, IV. Opava.
- 11 Ivo HLOBIL – Marek PERŮTKA (edd.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 III. Olomoucko* (kat. výst.), Muzeum umění Olomouc, Olomouc 1999; TÍŽ (edd.),

v Palazzo di Venezia (pod patronací prezidenta České republiky Václava Havla a prezidenta italské republiky Carlo Azeglio Ciampi).¹² V Západočeské galerii v Plzni a Národní galerii v Praze byla v letech 2013–2014 představena výstava „*Obrazy krásy a spásy*“, mapující gotické umění v oblasti jihozápadních Čech,¹³ které předcházelo množství dílčích výstav zaměřených na umění pozdního středověku regionálních kulturních center severozápadních Čech (Litoměřicko, Děčínsko, Českolipsko, Ústí nad Labem).¹⁴ Předcházela ji obsáhlá monografie „*Trans montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách*“ (Praha 2014), následovala výstava s velkým vědeckým katalogem „*Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*“ (Národní galerie v Praze, 2015).

Kupodivu región východních Čech¹⁵ patří k zbývajícím územím Česka, kde se sledované výstavní záměry s vědecky pojatým katalogem doposud nedařilo plně realizovat. Za této situace je třeba vyzvednout úspěšné dílčí výstavní akce. Vybraná díla gotického umění z oblasti východních Čech do své koncepce zahrnul výstavní projekt „*Ke slávě Ducha*“, uskutečněný v roce 2003 ve Východočeské galerii v Pardubicích.¹⁶ Nanejvýš významné bylo monografické zhodnocení pozdní gotiky a rané renesance na Pardubicku v době pánů z Pernštejna¹⁷ a první pokus o syntetické pojetí středověké výtvarné kultury východních Čech učiněný Vladimírem Hrubým v rámci kolektivní práce o dějinách východních Čech do roku 1526.¹⁸

Za této situace vzešla v roce 2010 na Katedře dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (oblíbená *alma mater* studentů dějin umění z východních Čech) iniciativa uskutečnit velkou výstavu gotického a raně renesančního umění východních Čech, pochopitelně **včetně vědeckého katalogu. Návazně došlo k vypracování úspěšného, tomuto záměru odpovídajícího projektu** čtyř spolupracujících institucí (Univerzita Palackého v Olomouci,

---

Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 I. Úvodní svazek (kat. výst.), Muzeum umění Olomouc, Olomouc 2001.

- 12 Ivo HLOBIL (ed.), *Ultimi fiori del medioevo. Dal gotico al rinascimento in Moravia e nella Slesia*, Olomouc 2000 (souběžně anglické vydání *The Last Flowers of the Middle Ages. From Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia*).
- 13 Petr JINDRA – Michaela OTTOVÁ – Jan ANDERLE (edd.), *Obrazy krásy a spásy: gotika v jihozápadních Čechách*, Řevnice 2013.
- 14 Michaela OTTOVÁ (ed.), *Gotické umění na Děčínsku*, Oblastní muzeum v Děčíně 2014; Lubomír TURČAN (ed.), *Gotické umění na Ústecku*, Litoměřice–Ústí nad Labem 2013; František GABRIEL – Lucie KURSOVÁ – Aleš MUDRA et al., *Středověké umění na Českolipsku*, Česká Lípa 2012.
- 15 Východní Čechy jsou geografickým prostorem, který byl pro vrcholný a pozdní středověk trvale utvářen třemi správními kraji, jimiž bylo Hradecko, Chrudimsko a Čáslavsko. K tomu blíže srov. Ondřej FELCMAN, *Geografické vymezení*, in: Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech. V pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 19–24.
- 16 Vladimír HRUBÝ – Pavel PANOCH (edd.), *Ke slávě Ducha. Sedm století církevního výtvarného umění v Královéhradecké diecézi* (kat. výst.), Východočeská galerie v Pardubicích, Pardubice 2003.
- 17 Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství*, Pardubice 2003.
- 18 Ondřej FELCMAN – František MUSIL a kol., *Dějiny východních Čech. V pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i Praha, Východočeské muzeum v Hradci Králové, Národní památkový ústav (územní odborná pracoviště Josefov a Pardubice), s participací specialistů z dalších domácích a zahraničních institucí (Univerzita Hradec Králové, Ostravská univerzita, Univerzita Pardubice, Uniwersytet Wrocławski, Muzeum Narodowe w Krakowie). Projekt pak získal pětiletý grant Ministerstva kultury ČR,¹⁹ potřebný k jeho realizaci.

Na závěr roku 2018, kdy se blíží dokončení a vydání vědeckého katalogu (koncem roku 2019) a posléze i zahájení samotné výstavy (8. únor 2020, Muzeum východních Čech v Hradci Králové), došlo k první prezentaci dosažených výsledků vědecké části projektu. Na tomto veřejném zasedání, konaném 5. prosince 2018 na Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i., , bylo předneseno patnáct příspěvků, které upozorňovaly na nové poznatky výzkumu. Na úvod se Ondřej Felcman věnoval geografii východních Čech v gotice a rané renesanci. Navazovaly příspěvky o urbanismu a architektuře (Klára Mezihoráková, *Kláštery cisterciáček v Pohledu a Sezemicích v souvislostech řádové architektury*; Jana Pařízková, *K datování konventu řeholních kanovníků sv. Augustina při kostele P. Marie v Lanškrouně*; Dalibor Prix, *Klenba kostela v Rohozné, okres Svitavy*; Eliška Racková, *Měšťanské domy v Čáslavi a v Havlíčkově Brodě*; Jiří Slavík, *Nález ozvučnicových nádob v Rychnově nad Kněžnou*), dále referáty o sochařských a malířských památkách (Petr Čehovský, *K raně renesanční architektonické skulptuře v Čáslavi a ve Vysokém Mýtě*; Aleš Mudra, *Provenience, programy, funkce a objednavatelé architektonické skulptury v sakrálních interiérech východních Čech*; Ivo Hlobil, *Neznámá socha Mistra Týnské kalvárie?*; Radek Bláha – Petra Sehnoutková, *Nové poznatky o drobné středověké keramické plastice*; Helena Dáňová, *Oltář Sv. Kateřiny z Chrudimi*; Pavel Waisser, *Nástěnné malby na zámku v Pardubicích – možnosti interpretace ve střeoevropském kontextu*; Milada Studničková, *Kodex litomyšlského biskupa Jana Železného a vztahy královského iluminátora Frany k Litomyšli*). Petr Voit se zabýval kopiiemi štočků Albrechta Dürera *Dürerovy štočky v kontextu české knihy 16. století* a František John *Zvony a zvonaři ve východních Čechách do roku 1550*. Některá připravená, neméně zajímavá sdělení neodezněla kvůli onemocnění referujících (Milan Dospěl, *Gotizující plastiky ve východních Čechách v 17.–20. století*; Pavol Černý, *„Dáblova bible“*, Stockholm; Martina Šarovcová, *Knížní malířství první poloviny 16. století ve východních Čechách*). Všechny příspěvky mohou být rozvedeny na výstavní konferenci v roce 2020. V každém případě se setkání odborníků zapojených do realizace projektu a jejich vystoupení ukázala jako přínosná, inspirující a především povzbuzující očekávání konečných výsledků – vydání katalogu, uspořádání výstavy a mezinárodní konference. Poněkud opomíjený region tak nalezne důstojné přiblížení svého kulturního bohatství ze tří staletí působení gotiky a posléze počínající renesance.

19 *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1250. Výzkum, interpretace, prezentace.* NAKI II, č. proj. DG16P02B003, I. 2016–2020.

Autor / Author**prof. PhDr. Ivo Hlobil, CSc.**

Katedra dějin umění

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Univerzitní 3

771 80 Olomouc

ivo.hlobil@upol.cz

Obsah

STUDIE

Wybrane aspekty czesko-polskich kontaktów i współpracy w XVI wieku 7
MAGDALENA UJMA

Smerovanie katolíckej cirkvi v Uhorsku v období 2. polovice 16. storočia až
1. polovice 17. storočia v zrkadle synodálnych nariadení 29
DÁVID JABLONSKÝ

„*Türk, ein gewulicher Tyrann, den nur nach dem jinnersten Blutstropffen der
Christenheit düirstet.*“ Obraz Turka a budování konfesijní identity v kazatelské
produkcii Matthiase Hoého von Hoënegg. 49
ANETA KUBALOVÁ

Královéhradecký architekt Oldřich Liska a jeho inovativní přístupy
k budovám vzdělávacích institucí 61
MATĚJ BEKERA

MATERIÁLOVÉ STATĚ

K problematice počátků osídlování Skutečska 91
MARTIN KOSAR

Nadační listina Jětřicha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402.
Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor 101
PETR SEDLÁČEK

RECENZE

Jan DRÁBEK, *Dva životy Vladimíra Krajiny* 111

Klára FABIÁNKOVÁ a kol., *Role státu v krizových obdobích v první polovině
20. století* 115

Nyskie Szkie Muzealne, T. X/2017, Muzeum Powiatowe w Nysie 2017 117

ZPRÁVY

První veřejná prezentace vědecké přípravy regionální výstavy „Gotické a raně
renesanční umění ve východních Čechách“ (Muzeum východních Čech,
Hradec Králové 2020) 123

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH) 129

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo ...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Praměny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar ...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín *a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
  - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
  - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
  - slučovacím spojení (např. propan-butan)
  - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
  - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
  - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržенý text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručené odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručených textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručený text je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručený text je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Východočeské listy historické
39/2018

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2018
134 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784